

10. 11. 20.
P 112

TRANSILVANIA

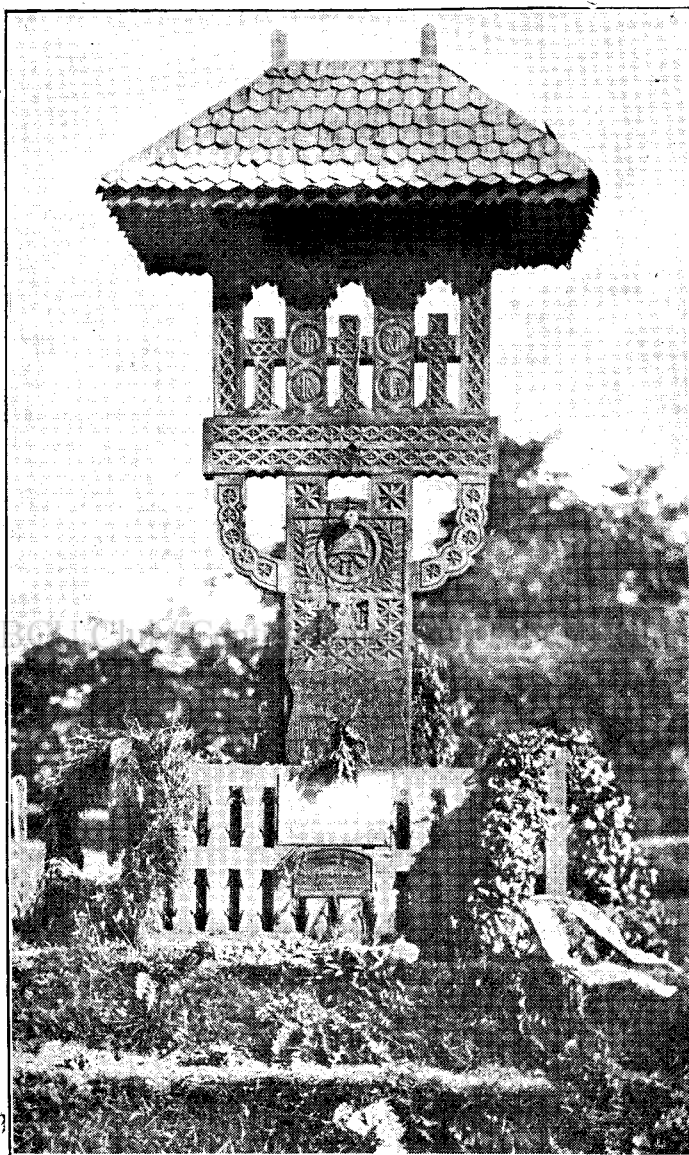

ANUL 72

NOEMVRIE

Nr. 9-1941

SIBIU

Troița lui Mihai Viteazul
ridicată de Astra pe câmpia dela Turda

TRANSILVANIA

Organ al ASTREI

DACIA LUI MIHAI VITEAZUL

— Lectură făcută la Postul de Radio-difuziune în 23 Octomvrie 1941 —

Sunt trei sute cincizeci de ani fără doi, de când s'a urcat pe tronul Țării-Românești Domnul, căruia Destinul i-a hărăzit să înfăptuiască întâia unire politică națională a Românilor dela Nordul Dunării, întruchipând, sub una și aceeași stăpânire, cele trei țări, constituite și dezvoltate, în cursul veacurilor, pe teritoriul fostei Dacii: Țara-Românească a lui Basarab-Vodă Bătrânul, Moldova lui Bogdan-Vodă Des-călicătorul și Transilvania Voevozilor noștri din vremea cuceririi maghiare. E vorba de *Dacia lui Mihai Viteazul*, cum i-a plăcut onoratei Direcțiuni a Societății române de radio-difuziune să întituleze lectura mea de astăseară.

Dacia aceasta — dela 1600 — e cel mai luminos și impresionant moment istoric al trecutului nostru înainte de 1918. Ea este opera personală, dacă mă pot exprima astfel, a marelui Domn. Căci, fără a o fi plănuit anume, el a realizat-o totuși. Iar aceasta nu datorită unor împrejurări întâmplătoare și norocoase, ci voinței lui, ferme și hotărâte, de a domina evenimentele ce aveau să așeze rostul țării sale în cadrul luptelor pe care Creștinătatea le purta atunci cu Impărăția otomană, pentru stăvilirea dominațiunii acesteia în Europa centrală și înlăturarea ei din cea răsăriteană.

Opt ani de zile, dela 1593 până la 1601, a stat Mihai Viteazul, cu toată ardoarea sufletului său credincios și eroic, în mijlocul acestor lupte, fără să obosească sau descurajeze, chiar în cele mai grele și crude adversități ale soartei. Toată acțiunea lui politică și războinică din acest răstimp e inspirată de ideea creștină și a fost determinată de interesele mari ale Creștinătății. Prin ea s'a ridicat el pe culmea cea mai înaltă a gloriei, după cum tot prin ea a fost aruncat în adâncul pierii. Așa fiind, o scurtă expunere a acestei acțiuni e absolut neces-

sară, pentru a se putea cunoaște și înțelege mai bine împrejurările istorice prin care s'a ajuns la *Dacia lui Mihai Viteazul*.

Politica și acțiunea războinică a lui Mihai Viteazul ne este înfățișată de el însuși în două ample și prețioase memorii, pe care le-a înaintat, în timpul durerosului său refugiu la Viena și Praga — unul Impăratului Rudolf, altul marelui Duce Cosimo al Toscanei. Aceste două memorii se completează, în chip fericit, unul pe altul. Căci pe când în cel dintâiu se stăruiește, în deosebi, cum era și firesc, asupra evenimentelor în legătură cu cucerirea și stăpânirea Transilvaniei și Moldovei, în cel din urmă se expun mai ales luptele purtate cu Turcii și federații lor Tătari. Din ambele reese, cu deplină evidență, că pivotul în jurul căruia s'a dezvoltat întreaga acțiune politică și războinică a lui Mihai Viteazul a fost, cum am spus, ideia creștină și interesele Creștinătății.

Dovadă propriile lui mărturisiri din aceste memorii. Iată bună oară ce scria Impăratului Rudolf: Aș fi putut rămâne liniștit și sigur în țara mea, fără nici o teamă, dacă credința mea față de Creștinătate nu m'ar fi chemat (la luptă). Nevoind să cresc cu oștile mele puterea turcească, spre ruina Creștinilor, m'am raliat, din propria mea voință, la liga creștină (a Impăratului). — Pentru binele Creștinătății sunt gata să pățimesc orice, lăsând în mâinile lui Dumnezeu răzbunarea durerilor mele. Iar într'o convorbire cu Comisarii imperiali din Transilvania, el declara: Deși lipsit de mijloace bănești, voiu porni la luptă, chiar dacă ar fi să-mi vând hainele de pe trup. Voiu sluji Impăratului și Creștinătății până la moarte.

Marelui Duce al Toscanei îi mărturisea dela început că o râvnă lăuntrică l-a îndemnat să îndeplinească fapte în slujba Creștinătății, care să se înalte întru lauda lui Dumnezeu și să pună, la urmă, cu cinste, capăt ostinelilor sale, aducându-i un nume veșnic după moarte, pentru ca, la sfârșit, să închee cu aceste nespuse de dureroase și mișcătoare cuvinte: Acum — adecă după cetirea memoriului — oricine poate vedea câtă muncă și osteneală am pus și îndurat șapte ani dearându-l și câtă slujbă am făcut Creștinătății. Am luat dela Turci o sută de tunuri și am ocârmuit trei țări — Țara-Românească, Transilvania și Moldova, pe care le-am supus Măriei Sale Impăratului. Cu două sute mii de oameni de luptă, pedestri și călări, am fost totdeauna gata să slujesc Măriei Sale. Acum am ajuns la acest sfârșit, pierzând tot ce-am câștigat, din zilele tinereții până la bătrânețe — și țări, și averi, și soție, și copii. Și dacă le-aș fi pierdut din cauza Păgânilor sau dacă mi-ar fi fost luate de ei, nu m'ar durea atât, cât mă doare că au fost făp-

tuite de aceia dela care nădăjduiam ajutor și razim. Dar Dumnezeu le vede pe toate. Că n'am cruțat nici cheltueli, nici sânge, nici propria-mi viață, ci am purtat mereu războiu, cu sabia în mână însumi, fără să am nici fortărețe, nici castele, nici orașe și nici măcar o casă de locuință în care să-mi plec capul.

E de admis deci că tot ce a gândit, tot ce a plănuit și tot ce a înfăptuit Mihai Viteazul în timpul domniei sale a pornit dela ideea creștină a epocii și a fost determinat de interesele superioare ale Creștinătății. Intr'adevăr : răscoala, violentă, dela începutul domniei, împotriva Turcilor, odată cu acea a lui Aron-Vodă în Moldova, a adus, pentru Impărăția otomană, pierderea marilor resurse financiare și economice pe care ea le trăgea din Țările Române, iar arderea și prădarea continuă și repetată, a orașelor și cetăților turcești de pe ambele maluri ale Dunării, dela vărsarea ei în Mare până sus, la Rușava (Orșova), împiedecarea transportului pe apă a proviziilor și munițiilor necesare armatelor otomane ce luptau împotriva Creștinilor pe cursul de mijloc al fluviului.

Sfărâmarea, apoi, a expedițiilor musulmane — turcești și tătărești — trimise, una după alta, în cap cu acea a lui Sinan-Pașa, împotriva Domnului Țării-Românești, să-l scoată din Scaun, au reținut ani de zile, în aceste părți ale Dunării-de-Jos, oștiri de ale Sultanului, ce-ar fi putut fi, altfel, duse să îngroașe rândurile trupelor locale ale Pașalelor ce luptau în Ungaria, iar incursiunile de pradă făcute în Sudul Dunării, până departe în Balcani, prin mijlocul populației creștine de acolo, întrețineau viu duhul răzvrătirii și tendințele de eliberare ale acesteia — Bulgari, Sârbi, Greci, Albanezi.

Toate aceste lupte și acțiuni războinice, adesea foarte grele și primejdioase, cum au fost acelea în care Domnul însuși era să-și piardă viața în două rânduri, au constituit așa dar un puternic și netăgăduit ajutor pe care Mihai Viteazul l-a adus, indirect, ani de zile în șir, oștilor creștine ce luptau, atunci, pe Sava, Drava și la Dunărea-de-mijloc împotriva celor musulmane.

Dar chiar și luptele pentru cucerirea Transilvaniei și a Moldovei au fost determinate de aceeași înaltă preocupare a Domnului român față de interesele Creștinătății — de a nu lăsa aceste țări pe mâinile celor ce voiau să le stăpânească, cu invoirea și ajutorul Turcilor, scoțându-le astfel din legătura lor de solidaritate cu lumea creștină. Se știe doar că expediția în Transilvania a fost provocată de politica noului Principe al acestei țări, care, înțeles cu Polonia, și, prin aceștia, cu

Moldovenii, se apropiase de Turci, voind să tragă și pe Domnul Țării-Românești în această alianță.

La împotrivirea lui, Andreiu Báthory luă hotărîrea să-l scoată din Scaun, făcând preparative în acest scop. Ca totdeauna însă, Mihai-Vodă nu-i dădu pas. Cu autorizația Impăratului, stăpânul de drept al Transilvaniei, el ridică armele împotriva Principelui uzurpator și trădător al cauzei creștine. Trecu fulgerător munții cu oștirile sale și, la Șelimbăr, lângă Sibiiu, sdrobi și împrăstie armata lui Andreiu Báthory, care, căutând mântuirea, prin fugă, în Moldova, fu ucis, chiar de ai săi, de Secui, în munții Ciucului. Luând astfel în stăpânire Transilvania în numele Impăratului și așezându-se în Scaunul de domnie al Principilor ei, Mihai Viteazul readucea această țară la fireasca ei datorie și misiune creștină.

La fel, un an după aceasta, când o altă coaliție — a lui Sigismund Báthory, cu aceiași Poloni și Moldoveni, se pregătea să-l scoată, nu numai din Transilvania, dar și din țara lui de baștină, din Țara-Românească, punând în locu-i pe Simeon Movilă, fratele lui Eremie-Vodă al Moldovei, în același scop de apropiere față de Turci, — Mihai Viteazul o apucă iarăși înainte. Căci, până a nu fi putut Polonii să intre în acțiune, el pătrunse cu oștile sale în Moldova, alungă de aci pe Eremie Movilă și puse stăpânire pe țară. Tustrele aceste țări — Transilvania, Moldova și Țara-Românească — erau acum întrunite în o singură stăpânire, putând constitui, nu șubreda și nesigura alianță a Principilor lor cu Impăratul, dela 1594, ci un puternic front de apărare al Creștinătății la Carpați și Dunăre, — bastionul de care vorbea Domnul român în memoriul său către Impăratul Rudolf.

În același timp însă, întrunirea aceasta a celor trei țări sub o singură domnie, era, *de fapt*, unirea politică și națională a întregului neam românesc dela Nordul Dunării. Evident că, pentru epoca aceea, în care nu exista încă principiul național, ca factor de alcătuire al Statelor, faptul nu prezenta, din punct de vedere politic, însemnătatea pe care ar fi avut-o mai târziu, în epoca modernă a istoriei noastre. Totuși, ori cum ar fi el privit și explicat, un lucru e cert, că Românii care-și vor fi dat seamă de ceea ce se petrecea sub ochii lor, vor fi simțit, instinctiv măcar, însemnătatea, dacă nu sub raportul politic, cel puțin sub cel etnic, a unirii dela 1600.

Măsurile pe care Mihai Viteazul le-a impus Nobilimii transilvane, în a treia sa dietă, dela Alba-Iulia, pentru ușurarea și îmbunătățirea soartei nefericitei iobăgimi române și a preoțimei de lege răsăriteană, denotă existența simțământului de care vorbesc. Iar ura înverșunată cu care Nobilimea transilvană s'a ridicat împotriva Domnului, curând după cucerirea Moldovei, confirmă această supoziție.

Pe conflictul de ordin politic dintre Domn și supușii săi, se greșa deci, cel puțin pentru Nobilimea maghiară, unul de ordin național. Așa se explică cum, pentru răsturnarea lui, această nobilime ținu să tragă de partea ei o coaliție împotriva căreia Mihai-Vodă nu mai putu răsbi. Căci prea erau numeroși vrăjmașii săi și prea puternic se legaseră ei împotriva lui, ca să-i fi putut răpune singur, mai ales că la mijloc era și ticăloasa trădare alor săi. Căci Nobilimea transilvană răsvrătită, George Basta cu oștile imperiale din Ungaria superioară, Polonii, Moldovenii, Turcii și chiar o parte a boierilor, trădători, din Țara-Românească, cu toții se înțeleseseră și legaseră împreună pentru nimicirea lui Mihai-Vodă și așezarea în locu-i, în Transilvania, a lui Sigismund Báthory, în Moldova, a lui Eremie Movilă și în Țara-Românească, a fratelui său Simeon.

Când cei dintâi, Nobilimea transilvană, se declaraseră fățiș răzvratită, adunându-și oștile, în așteptarea lui Basta, în tabăra dela Turda, — Polonii, cu însuși Cancelarul lor Zamoischi în frunte, erau în Moldova, în drum spre Țara-Românească, iar Turcii stăteau gata să treacă și ei Dunărea. Deși învăluit și amenințat din toate părțile, Mihai-Vodă primi lupta, oricât de grea și de inegală era ea și oricât de nefiresc i se părea lui să se verse sânge creștinesc, nu în dauna, ci în folosul Păgânilor. Și, dacă nu s'ar fi lăsat scos, printr'o înșelătoare stratagemă, din poziția de luptă pe care și-o alesese la Mirăslău, Mihai Viteazul n'ar fi fost, poate, invins și ar fi putut organiza în Transilvania, până la lămurirea situației din partea Împăratului, o rezistență care să-i dea puțința pregătirii unei acțiuni militare mai eficace.

Astfel însă, răpus prin vicleșug și trădare, el trebui să părăsească Transilvania, îndreptându-se, în grabă, spre Țara-Românească, să salveze măcar stăpânirea sa de aci. Trecând munții, luptă, ca totdeauna, cu bărbăție și eroism, împotriva tuturor — a Polonilor, a Turcilor și chiar a propriilor sale oști trecute de partea lui Simeon Movilă. Și deși covârșit și invins de atâtea forțe, Mihai-Vodă nu se lăsa descurajat. Căci, cu puțină oștire ce-i mai rămăsese credincioasă, el plecă, între cele mai mari primejdii, cu răpunerea capului, cum se zice, prin mijlocul dușmanilor săi de moarte, ce-l pândeau pretutindene, la Curtea din Viena, să caute acolo, la picioarele tronului împărătesc, dreptatea și ajutorul ce i se cuvenea pentru jertfele mari, ca și pentru serviciile însemnate pe care le adusese și le făcuse Creștinătății.

Norocul lui Mihai-Vodă, dacă se mai poate vorbi de așa ceva, fu, că, pentru restabilirea situației schimbate în Transilvania prin realegerea lui Sigismund Báthory ca principe al unei țări ce aparținea de drept

Impăratului, cei dela Curtea din Praga văzură că au din nou trebuință de puternicul său braț. I se dădură deci subsidiile de lipsă să-și înjghebeze oștirea trebuitoare pentru redobândirea Transilvaniei. I se mai dădu însă, din nenorocire, în ajutor, pe cel mai înverșunat și neîmpăcat adversar al său, — pe George Basta. Bătălia avu loc, se știe, la Gorăslău. Oștile lui Sigismund Báthory fură bătute și împrăștiate. Principele însuși abia scăpă cu fuga în Moldova. Steaua apusă a lui Mihai Viteazul apărea iarăși la orizont. Din nou Transilvania avea să intre sub stăpânirea sa. Crima odioasă și mișească de pe câmpia Turzii prăvăli însă în mormânt, odată cu trupul, cu frumosul trup, cum zice Cronica, al nefericitului Voevod, planurile pe care el le va fi avut cu privire la viitoarea sa politică transilvană și pe care, de bună seamă, acum, cu experiența trecutului și cu mai buna cunoștință a oamenilor și împrejurărilor de acolo, le-ar fi putut mai lesne realiza, pentru ca istoria noastră națională să fi luat, de atunci încă, alt curs, altă dezvoltare.

Astfel s'a sfărâmat, într'o clipă, *Dacia lui Mihai Viteazul*, pe care, cum s'a arătat, fără a o fi plănuit, a realizat-o totuși. Dar oricât de scurt timp a existat ea, *Dacia* aceasta, dela 1600, a fost o realitate, o necontestată realitate a trecutului nostru. Totul o dovedește. Titlul oficial pe care Infăptuitorul ei și l-a luat și dat în hrisoavele și diplomele sale ca Domn al Țării-Românești, al Transilvaniei și al Moldovei, — sigiliul domnesc ce a pus să i se facă cu aceeași inscripție și cu stemele celor trei țări împreunate, — ceremonialul cu care a fost primit și așezat ca stăpânitor în Cetatea de Scaun a Principilor Transilvaniei, ceremonial, pentru cazul în speță, mai pompos chiar decât cel obișnuit al acestor Principi, — omagiul de supunere și devotament pe care i l-au prestat mai marii țării cu toți dregătorii ei, fără deosebire, — curierii și emisarii ce străbăteau drumurile în toate părțile să ducă și execute poruncile și dispozițiile politice și administrative ale noului Principe, — Sfatul domnesc pe care acesta și-l alcătui din nobili unguri, dar și din boieri ai săi, români, — jurământul de credință pe care Staturile — națiunile politice ale Transilvaniei, Nobilii, Sașii și Secuții — l-au făcut în dieta anume convocată în acest scop la Alba-Iulia, — hotărârile luate de această dietă și de alte două ce s'au mai întrunit, cu privire la afacerile curente ale țării și la cele special dorite de Mihai Viteazul pentru îmbunătățirea situației nefericiților iobagi români și a preoților lor de lege românească, hotărâri aprobate de „prea milostivul nostru Principe“, cum ziceau Staturile în protocoalele acestor diete, — garnizonarea cetăților dinlăuntru ale țării cu oști românești, în frunte cu Căpitani credincioși Domnului, — în fine, toate celelalte acte de suve-

ranitate pe care Mihai Viteazul le-a făcut în Transilvania între Noemvrie 1599 și Septemvrie 1600 și despre care stau dovadă tot atâtea mărturii și documente. Aceiași deplină suveranitate a exercitat-o el și în Moldova, direct sau prin ispravnicii lăsați să guverneze această țară în lipsa lui.

Așa fiind, nu e de mirare că strălucitele fapte de arme ale lui Mihai Viteazul și extraordinarele evenimente istorice la care ele au dat loc, au impresionat profund lumea contemporană și au avut un puternic și prelungit ecou la popoarele creștine, în deosebi la cele răsăritene, de sub jugul dominațiunii turcești, care priveau pe Eroul român ca pe Mântuitorul lor și în ale căror tradiții istorice el ocupă până azi un important loc.

Publicațiuni, special editate — un fel de ziare ale timpului — menite să ducă până în cele mai depărtate colțuri ale Europei faima numelui și eroismului marelui Domnitor au fost tipărite și răspândite pretutindene — în Germania, în Italia, în Franța, în Spania, însoțite fiind de stampe și gravuri reprezentând câmpurile de bătaie și ilustrând răsunătoarele lui biruințe asupra vrăjmașilor, — stampe și gravuri la care trebuie să se adauge frumoasele albume cu reproduceri și desene de pe trofee câștigate în aceste biruințe.

Artiști reputați ai vremii au ținut să fixeze pentru posteritate, în tablouri, portrete, plachete și medalii, chipul măreț și impunător al lui Mihai Viteazul, uneori chiar în mai multe exemplare și variante. Astfel celebrul tablou a lui Franz Franken, în care Voevodul apare în primul plan al suitei Împăratului Rudolf, e cunoscut, până acum, în patru exemplare, în cele mai mari muzee ale Europei, — la Viena, la Petrograd (acum la Academia Română), la Avignon și la Paris, în Louvre. Ce privește portretele sale, numărul și variantele lor e așa de însemnat că formează împreună o adevărată iconografie, după cum tipăriturile contemporane privitoare la dânsul, despre care am vorbit, formează o întreagă bibliografie.

Niciuna din personalitățile reprezentative ale epocii nu s'a bucurat, din partea contemporanilor și a urmașilor, de o publicitate, cum s'ar zice astăzi, așa de întinsă și de răsunătoare, ca cea de care s'a bucurat Mihai Viteazul și n'a fost împodobită cu epitete mai măgulitoare, pentru orgoliul național al unui neam, ca cea a Voevodului român, comparat, în publicațiunile mai înainte amintite și în altele, cu marii eroi și legendarele figuri ale lumii și socotit vrednic, dacă i s'ar fi dat mijloace, să alunge pe Turci din Europa, să restaureze Imperiul Cezarilor bizantini și să se urce însuși pe tronul lor.

Când toate aceste prețioase resturi și mărturii istorice au început a fi cercetate și cunoscute, în prima jumătate a secolului trecut, ele au deșteptat, un mare interes și o mare însuflețire pentru Eroul dela Călugăreni și Domnul celor trei țări române, la cărturarii vremii, — interes și însuflețire transformate într'un adevărat cult, atunci când, cel mai talentat și entusiast istoric din epoca Renașterii noastre naționale, — Nicolae Bălcescu — s'a apucat să-i înalțe acel imn de slavă care este „Istoria Românilor sub Mihai Viteazul“.

De atunci, figura marelui Voevod a devenit simbolul idealului politic și național al generațiilor de mari și luminați patrioți, cari vreme de 60 de ani, dela 1848 până la 1918, au luptat, cu însuflețire și devotament, pentru realizarea unității naționale române, — pentru reconștituirea *Daciei lui Mihai Viteazul!*

Creștința aceasta a lor, transmisă din generație în generație, a căpătat expresie chiar și în simțămintele celor mulți, cari o poartă numai instinctiv în sufletele lor, prin versurile populare pe care ea le-a inspirat păstorilor noștri din Carpați, la vederea rândurilor de oști românești, cari au trecut mereu, în cursul veacurilor, acești munți, să îndeplinească noi orândueli acolo și să deștepte totodată, la cei de-un neam cu ele, nădejdi de-o soartă mai bună.

O chemare în astfel de versuri populare a descoperit colegul și amicul meu Ion Lupaș la adresa lui Radu-Vodă Șerban, vrednicul urmaș al lui Mihai Viteazul, care, continuând politica creștină a acestuia, trecu munții, în 1603 și — la Brașov — sfărâmă oștirile lui Moise Secuiul, răzvrătit, împreună cu Nobilimea maghiară, împotriva Împăratului. Versurile acestea, ale unui cioban de pe lângă trecătoarea Rucărului și Pietra Craiului, sunt, de sigur, în simțămintele atâtor ciobani ai vremii noastre, de pe toată fața pământului românesc, chiar dacă ei nu le pot exprima în forma literară a înaintașului dela 1603 :

Auleu, Măria Ta,
 Ce potop în țara mea :
 Turcii vitele răpesc,
 Tătarii ne jefuesc,
 Vai de neamul românesc !
 Hai, Doamne, Măria Ta,
 Știu ascunsă cărarea :
 Printre stânci, strâmtă vâlcea
 Să nu simtă pasărea,
 Te voi duce 'n țara mea.
 Hai, Doamne s'o stăpânești,
 De păgâni s'o izbăvești !

ROMÂNIA LUI FERDINAND I

— Conferință rostită la Radio în ziua de 30 Octomvrie 1941 —

Dacă este vorba să alegem momentele culminante în istoria sbuciumată a granițelor românești, de sigur că Domnia lui Ferdinand I constituie, în procesul de veacuri al dezvoltării și statornicirii lor, culmea cea mai înaltă. Îmi revine sarcina și cinstea de a înfățișa rostul așezării acestor hotare, în ceasul în care vitejia oștirii noastre le-a refăcut în parte, dând noi și puternice temeieri nădejdelor și năzuințelor neamului de mâine și de totdeauna.

Granițele României Regelui Ferdinand n'au nevoie nici de a fi amintite, nici descrise: Desenul lor pe harta unității naționale a tras o brazdă adâncă în mintea și în sufletul tuturor Românilor.

Este însă nevoie, astăzi mai mult decât ori când, să ne amintim încă odată nu numai față de străini dar și față de noi înșine, în ce împrejurări au fost trase și care le-a fost îndreptățirea. Nevoia acestei lămuriri este cu atât mai simțită și mai imperioasă, cu cât stăruiesc încă, întreținute de ani de zile de iscusința propagandei vrăjmașe, atâtea îndoieli și nedumeriri care, de n'au slăbit credința noastră, au putut totuși întuneca judecata altora.

Ani de-a-rândul s'a părut că asemenea îndreptățire nu-și mai află rostul. Situația țării și a hotarelor ei era doar definită îndeajuns de limpede, de tratatele existente. Ce nevoie mai era de alte argumente, de alte dovezi? Intemeiați pe acest titlu juridic, cei mai mulți priveau hotarul țării, la toate marginile ei, de Apus și de Miază Noapte, de Răsărit și de Miază-zi, nu atât ca realizarea în timp după veacuri de străduințe și de lupte a celor mai firești aspirațiuni naționale nici măcar ca țărnuirea, în spațiu, a puterii de viață și de expansiune a poporului român, ci numai ca expresiunea definitivă a unei ordine

de drept internațional, consacrată de sentința arbitrilor păcii de acum 22 de ani. Uitaseră că istoria nu se oprește niciodată în loc; uitaseră că în jurul nostru fierbeau atâtea poște de ură și de răzbunare, în năzuințele vrăjmașe ale altor neamuri. Dela Apus și dela Răsărit, se ridicau tot mai numeroase glasurile acelora care porniseră să spulbere, după spusa unuia din ei, „pretențiunile istorice ale națiunii ce se numește din sec. al XIX-lea română” asupra unui teritoriu căzut în 1918 sub stăpânirea sa, datorită unei înlănțuiri accidentale de împrejurări, unice în istorie. Granițele României lui Ferdinand I, hotarele României Mari, care se așezaseră pe fruntea țării ca o cunună de biruință împletită din jertfele atâtor răcoale și războaie, erau doar rezultatul nefiresc al unei conjoncturi nedrepte, construcția artificială a unei clipe de rătăcire, în arhitectura Europei.

Se știe cu câtă stăruință a fost înfățișată această interpretare, oamenilor de răspundere și de cuvânt, până ce o potrivire de împrejurări potrivnice, cu adevărat unică în istorie, a prefăcut-o în realitatea ce s'a înfipt atât de dureros în trupul țării noastre.

E deci cu atât mai necesar de a restabili adevărul.

Granițele României lui Ferdinand I nu sunt creațiunea unei clipe, nici rezultatul unei hotărâri nesocotite. Temeiul lor se adâncește în rațiunile însăși de existență ale națiunii noastre, ca și în trecutul nostru cel mai depărtat.

Deși împărțit între mai multe stăpâniri, poporul român a avut din zilele începuturilor date instinctul, dacă nu chiar conștiința deplină, a obârșiei sale comune și a unității sale firești, ce numai în cuprinsul acestor hotare se putea desăvârși.

Sentimentul acesta s'a dezvoltat în urma neîncetatelor războaie pe care strămoșii noștri le-au purtat împotriva năvălitorilor din Asia, Tătari sau Turci. Alții s'au mândrit cu rostul de apărători ai Creștinătății la marginile de Răsărit ale Europei; Românii s'au mulțumit să-l înfăptuiască cu sângele și cu jertfa lor. Voevozii au întrevăzut, din cele mai vechi timpuri primejdia dar și însemnătatea acestui loc de straje. Ștefan cel mare scrisese doar Venețienilor că cele două cetăți ce le râvneau Turcii, Chilia și Cetatea Albă, erau toată Moldova, iar Moldova cu aceste două cetăți, un zid de apărare al Ungariei și al Poloniei. La rândul său, Mihai Viteazul era să însemne, un veac și jumătate mai târziu, că Țara Românească și Ardealul erau una și aceeași pavază a Imperiului și a Creștinătății.

Din scrisul și din fapta lor se desprinde conștiința unei adevărate misiuni istorice, ce nu se putea înfăptui deplin decât unind pentru aceeași luptă toate ținuturile locuite de Români. Când unitatea graiului

a fost și ea recunoscută, când în școlile umaniste ale Apusului s'a regăsit firul continuității latine și al moștenirii romane, temeliele unității naționale de mai târziu s'au găsit așezate. Ideia acestei unități, ce trebuia să strângă sub scutul ei tot ce au cuprins hotarele Regelui Ferdinand s'a dezvoltat din ce în ce mai puternică și mai limpede, în ciuda vitregiei vremurilor. Faptele se întreceau a o desminți și a o fărâmița. În timpuri de răstriaște au fost smulse din teritoriul principatelor noastre cetățile dela Dunăre și dela Nistru, Oltenia pentru câțiva ani, pentru un secol și jumătate Bucovina, pentru mai bine de un veac Basarabia. Și totuși niciodată nu s'a rostit mai limpede, decât în această epocă tristă a anexiunilor și a împărțirilor, credința în unitatea noastră și în hotarele ce erau să vie. Imaginea Daciei regăsite înscrisă în cercul ei toate granițele pe care, cu o profetică viziune, revoluționarii români din 1848 le revendicau pentru o Românie Mare. În același an, un deputat german ridica în parlamentul din Frankfurt problema Transilvaniei, care numai în cuprinsul unui Stat ce ar uni ținuturile românești își putea împlini întreaga menire geografică și economică. Un deceniu mai târziu un ambasador austriac prevăzuse primejdia; vorbind de apropiata unire a Moldovei și Munteniei, adăoga „Românii ar găsi atunci suzeranitatea Porții o rușine și o nedreptate. Ar găsi țara lor prea mică, ar râvni un stat independent, cuprinzând Bucovina, partea românească a Transilvaniei, Banatul și poate o graniță în Balcani”.

Granițele din 1919 și 1920 nu au constituit deci nici o improvizație, nici câștigul unui zar aruncat în voia norocului. Ele au consfințit împlinirea unui proces natural de dezvoltare, care din timpuri străvechi și-a înscris concluziile în reliefurile însuși al pământului românesc, așezat parcă anume spre a aduna în jurul cetății de munte a Ardealului ramurile aceluiși popor, vorbind același grai, de-a-lungul văilor ce pornesc spre Tisa, Dunăre și Mare.

Dar aceste hotare, cerute de guvernul român din primul ceas al războiului european din 1914, recunoscute după lungi tratative de puterile, alături de care trebuia să intrăm în războiul din 1918 — cu toate riscurile ce le înfățișa aceea dela Răsărit pentru existența noastră însăși — nu numai că nu depășeau marginele răspândirii noastre etnice, ci dimpotrivă rămâneau mult în urma lor.

„Dacă ar fi fost vorba, spunea memoriul înfățișat Conferinței de Pace la 1 Februarie 1919, de a aplica cu o rigoare absolută principiul grupului lingvistic sau etnic, România ar fi trebuit să reclame fără contestație posibilă, unirea cu sutele de mii de Români, de limbă, obicei și inimă, care locuiesc grupuri compacte pe țărmul stâng al Nistrului și dincolo de Bug, până la Nipru.

„Ar fi trebuit să revendice sute de mii de Români stabiliți dincolo de Dunăre, în Serbia, între văile Timocului și Moravei, mai bine de 100.000 pe malul bulgăresc al Dunării, satele românești împrăștiate în câmpia ungurească până la Tisa, în mai multe provincii ale imperiului Țarilor și până în depărtata Siberie. Ar fi trebuit să-și amintească vechile populații românești sălășluite în inima însăși a Peninsulei Balcanice. Reclamând toate aceste suflete românești, ar fi putut ușor face abstracție de elementele străine stabilite înăuntrul granițelor naturale ale țării românești.

„Dar România n'ar fi realizat decât un stat factice și împrăștiat, a cărui dezvoltare economică ar fi întâlnit greutăți poate de netrecut și a cărui constituire geografică ar fi fost izvorul unor nenumărate și nesfârșite conflicte cu Statele vecine... Dar România nu cere intrarea în unitatea românească a tuturor acestor populații de dincolo de Dunăre, de Nisiru și de Tisa, nici chiar a acelorora de care nu e despărțită decât de cursul unei ape. România cere numai tuturor statelor vecine de a arăta aceeași moderațiune și de a face aceleași sacrificii în interesul păcii, al liberei dezvoltări a popoarelor și al progresului economic al Europei”.

Deci nu numai tratatul în litera lui, depășit de evenimente, dar tratatul ca o concesie adusă păcii și liniștitei dezvoltări a lumii noi, față de întinderea integrală a revendicărilor și realităților etnice românești. Acest punct de vedere prea multă vreme uitat sau nesocotit, constituia totuși fundamentul întregii noastre acțiuni la conferință și temeiul cel mai sigur al hotarelor noastre.

În lumina împrejurărilor și mai ales a tragediilor ce au urmat la două decenii dela tragerea noilor granițe, se poate înțelege mai lămurit sentimentul adânc al primului sfetnic al Regelui Întregirei, Ion I. C. Brătianu, de a nu ne înfățișa viitorimii ca profitorii unei păci impuse de voința învingătorilor, ca resemnați în *conservarea statică* a câștigurilor aduse de norocul biruinții trecătoare, ci ca *expresiunea vie, dinamică* a aspirațiilor de veacuri, nedeplin realizate și stânjenite chiar, cum a fost cazul, de autoritatea vremelnică a dictatorilor păcii.

Nu e locul să stăruiesc aci asupra împrejurărilor, în care s'a ajuns la hotarele de atunci. Ajunge să amintesc că n'a fost colț al noilor margini de țară pentru care să nu fi fost luptă, fie cu armele împotriva comunismului vrășmaș, ce încă de atunci încerca să se reverse dincolo de țara noastră peste întregul continent, fie la masa verde a Conferinței unde întâlneam laolaltă uneltirile dușmanilor și prea adesea lipsa de înțelegere a prietenilor. Problema granițelor României a fost desbătută în întregime și la fiecare hotar în parte într-o

ședință a Comisiunii afacerilor române, unde Ion I. C. Brătianu a avut prilejul de a defini în toate direcțiile și în termeni ce își păstrează întreaga valoare revendicările țării sale.

Nu putem vorbi însă de hotarele României Mari din acea vreme, fără a ne aminti și de conținutul lor și de lupta dusă la aceeași Conferință a Păcii pentru apărarea independenței și autorității Statului în cuprinsul noilor sale granițe.

Se știe doar cât s'au străduit din umbră acei care urmăreau de atunci să stoarcă până la istovire roadele bogate ale pământului nostru, să impună țării, după jumătate de veac de viață neatârnată, condiții umilitoare de subordonare și de control. Iar când însuși Președintele Wilson condiționa recunoașterea sporului de teritorii pe care îl obțineam la pace, de anumite garanții pentru minorități, ce ascundeau în realitate alte scopuri, România lui Ferdinand I îi răspundea prin reprezentantul ei: „Nu este nici un efort de făcut pentru ca să se recunoască drepturile minorităților..., necesitatea respectului și a desvoltării acestor libertăți... Dar am moștenit o țară independentă și chiar pentru a-i întinde granițele, nu-i putem jertfi neatârnată”.

Au trecut de atunci mai bine de 20 de ani. Nu voi reface aci procesul acelor care au uitat atât de repede statornicele temeieri, pe care a fost clădit Statul Român în limitele sale de atunci, nu voi răsfoi pagini întunecate de tristă amintire. Rușinea lor a fost ștearsă din filele istoriei, de vitejia oștirilor noastre, care în vara și toamna acestui an, au reluat firul întrerupt al luptei Regelui Ferdinand împotriva dușmanului de căpetenie, bolșevismul și au ajuns spre Răsărit nu numai la vechile hotare dar și-au purtat flamuri biruitoare până adânc în țara vrășmașă.

De aceea, încheind aceste cuvinte de comemorare, să-mi fie îngăduit să-mi îndrept gândul spre voi, camarazii mei de arme, din războiul de ieri și din acel de astăzi. Spre voi care ați sângerat în șanțurile din jurul Odesei, spre voi, călăreți, tunari și vânători care ați oprit cu piepturile voastre peste Nistru și lângă depărtata Mare de Azov urgia asalturilor și ați frânt, alături de soldații celei mai mari armate a vremurilor noastre și poate a tuturor vremurilor, împotrivirea îndărătnică a vrășmașilor civilizației. Nu vreau să preamăresc isprăvile, pe care până acum două săptămâni, am avut cinstea să le urmăresc zi de zi sub ordinele marilor noștri comandanți. Știu că sunteți sătui de vorbe răsunătoare și că faptele voastre se așează mult deasupra oricăror cuvinte de laudă. Dar am datoria de-a aduce aci o mărturie: Că această vitejie neîntrecută recunoscută de vrășmași și de prieteni, a fost cu puțință pentru că ofițerii și soldații au luptat cu privirea

mereu așintită asupra României pe care au pornit să o răzbune. Luptătorii noștri nu duc, ori unde i-ar purta nevoile războiului, poftă de cucerire și de împilare: ci văd marginele pe care le-a tras neamului nostru obârșia sa dunăreană și carpatică, ei știu că aceste margini, ori cum ar fi ordinea nouă ce va cârmui continentul nostru, constituie o condiție esențială a păcii și a prosperității sale, pentru că reprezintă dreptatea, care nu piere.

Integritate și independență.

GHEORGHE I. BRĂTIANU

VALEA MURĂȘULUI PRINCIPALĂ LINIE DE COMUNICAȚII ȘI AXĂ POLITICĂ A TRANSILVANIEI

Axă de comunicații. Pe cât putem urmări în trecutul istoric această problemă, cel puțin din vremea Romanilor, principalele drumuri treceau toate și prin valea Murășului. Principalul drum roman era fără îndoială cel care lega Ulpia Traiană din Sud de Porolissum din Nordul Daciei. Acest drum, începând dela Deva urca pe Murășul mijlociu până la Feldioara-Răsboieni, de unde apoi se îndrepta spre Nord. Acest drum avea continuare și spre Murășul inferior peste Micia și pe Murăș la deal până la castrul din Brâncovenești (Vécs), adică până la defileul Topliței. Iar din acest drum, care mergea deci prin tot cursul mijlociu al Murășului, se ramificau altele atât spre Nord cât și spre Sud de Murăș. Unul, probabil, dela Micia ducea la exploatările aurifere dela izvorul Crișului Alb, altul din Apulum (Alba-Iulia) spre exploatările aurifere din Munții Abrudului. Tot dela Apulum se desfăcea drumul spre Olt și cel de pe Târnave. Din apropiere de Târgu-Murăș un drum trecea peste Praid la Odorhei. Vedem deci, că în vremea Romanilor, valea Murășului era ca o axă centrală, din care radiau spre periferii majoritatea drumurilor romane din Dacia.

Și mai târziu, în vremea năvălirilor, tot valea Murășului a oferit principalul drum de scurgere al năvălitorilor, cel puțin partea mijlocie din cursul lui, după cum ne arată aceasta frecvența neobișnuită în alte regiuni ale Ardealului, de arme și alte obiecte rămase de pe urma năvălirilor, găsite în această vale și lăsate de diferiți barbari în drum.

Probabil tot pe Murăș trecea spre Fenicia și o porțiune a drumului protoistoric al chihlimbarului și tot pe valea Murășului, poate chiar pe apa lui, se transportau în epoca de bronz și cantități mari din acest material. Lângă Târgu-Murăș s'a găsit o tonă întreagă de bronz

(Téglás: *Osztrák-Magyar Mon. VII.*, pag. 22). Așa a fost valea Murășului un fel de bulevard al năvălitorilor peste Ardeal, până la venirea Ungurilor.

Și pentru Unguri tot valea Murășului a fost întâiul lor drum de pătrundere și de cucerire în Ardeal, după cum ne dovedește aceasta faptul, că întâia cetate ocupată de ei în Ardeal a fost probabil Alba-Iulia, fiind întâia amintită de cronici.

Principalul drum de comerț peste Ardeal în epoca Arpadinilor trecea tot pe valea Murășului. Pornea din Seghedin, prin Cenad, Arad, Lipova, Deva, Alba-Iulia și mai departe spre Murășul superior, probabil până la Reghin și până la Cetatea Gurghiului. Din acest drum se ramificau în întâile veacuri ale stăpânirii ungurești alte două drumuri principale, care legau valea Murășului, adică centrul Transilvaniei, cu voivodatele române de peste munți. Unul ducea spre Muntenia, peste Sibiu și Brașov și al doilea spre Moldova peste Frata și Bistrița, cu o ramificație peste Cluj spre Nord-Estul Ardealului la Kassa (Dioszeghi A. : *A Magyarországon keresztül vezető kereskedelmi utak az Árpádházi királyok idejében*, Cluj, 1909, pag. 36—41). Dintr'un admirabil studiu citez următoarele: „Le réseau hongrois ne possédait sur la Tisa que deux points permanents de passage à Szeged et à Szolnok. Le premier de ces deux point était le plus important, car il se trouvait sur la principale voie du commerce qu'entretenaient avec l'Occident les villes de Transylvanie, Sibiu et Brașov, qui étaient d'autre part en étroites relations économiques avec les Pays Roumains”. (I. Moga în *Revue de Transylvanie*, t. VI. Nr. 1, p. 76—77).

Și calea ferată de pe Murăș, plănuită încă dela 1837, era prevăzută să facă legătura și cu Marea Neagră. Linia ferată Arad—Alba-Iulia a început a se construi la 1865 și s'a inaugurat la 1868.

Dar în veacurile trecute până la construirea căilor ferate și până la mecanizarea mijloacelor de transport din timpul din urmă, importanța Murășului ca arteră principală de transport a fost covârșitoare prin plutăritul și navigația, care se făcea încă din vremea Romanilor pe apa lui. Nu avem date despre navigația pe Murăș din epoca dacoromană, dar că Romanii coborau pe Murăș în corăbii sarea scoasă din salinile dela Uioara este aproape sigur.

Avem însă dovezi, că chiar dela venirea Ungurilor în Ardeal, navigația pe Murăș a fost foarte activă. În primul rând coborau pe Murăș plute cu lemn din cursul lui superior și, probabil și din cursul mijlociu, din pădurile munților Poiana Ruschii și ai Zarandului. Porturi importante de-a-lungul Murășului erau o mulțime. Astfel ca porturi importante sunt amintite Josenii și Toplița în Giurgeu, Reghin, Murăreni

{Malomfalva), Luduș, Vințul de Sus, Ocnele Murășului, Portul Murășului la Alba-Iulia și Zamul în cursul lui mijlociu, Lipova, Aradul și Seghedinul Vechiu și Nou pe cursul lui inferior.

Plutăritul începea chiar dela izvor. Este amintit începând cu veacul XVII-lea. De aci porneau plute mici așa numite sferturi de plute, care la Toplița erau concentrate și legate din nou. Toplița singură trimitea pe Murăș, pe la mijlocul veacului trecut, 16.000 sferturi de plută. Locuitorii români ai Topliței dădeau plutașii, printre care erau și puțini săcui din Giurgeu. Și din Reghin și din alte localități ale defileului sau din apropierea lui plecau tot sferturi de plute. Plutăritul pe Murăș era făcut la început de cătră țărani particulari, comunități și proprietari pe propria lor socoteală în cea mai mare parte. Totuși se pare că încă din veacurile trecute Armenii din Giurgeu au acaparat ei acest comerț, care pe la mijlocul veacului trecut ajunsese apoi aproape în întregime în mâinile Sașilor din Reghin. Boner ne spune, că pe la 1860 Reghinul era unul dintre cele mai bogate orașe din Transilvania, mulțumită comerțului cu lemn plutărit. Din lemnul trimis de Sași pe Murăș o parte ajungea peste Seghedin, pe Tisa și pe Dunăre, până la Pesta și la Viena. O altă parte a lemnului cobora pe Dunăre la vale, până la Turnu-Severin.

Sferturile și jumătățile de plute la Murăreni erau legate în plute întregi și predate, să fie conduse, plutașilor români de aci. La frontiera veche dintre Ardeal și Ungaria, Zamul era portul, unde se făcea revizia și vămuirea plutelelor și dacă era cazul și schimbul plutașilor.

Plutele duceau însă afară de lemn și unelte, cereale și altele. Portul principal de încărcare a cerealelor era Ludușul. Dela Toplița se transporta și lemn semilucrat. În Toplița era o uzină, ce prelucra lemnul de construcție al corăbiilor, care se fabricau în veacurile trecute în două șantiere.

Un șantier de construit corăbii era la Portul Murășului de lângă Alba-Iulia și al doilea șantier mai vechiu era la Seghedinul Nou, în colțul dintre Murăș și Tisa.

Corăbiile slujeau în primul rând la transportul sării pe Murăș și pe Tisa. La început sarea era transportată cu căruțele dela ocnele din Turda până la Vințul de Sus (Unirea), iar dela Praid și dela Ocna-Sibiului sarea se transporta până la Portul Murășului. Din aceste porturi era apoi dusă cu corăbiile pe Murăș, la Seghedin, care avea monopolul distribuirii sării pe Câmpia Ungariei.

Pe la sfârșitul veacului XVIII-lea, sarea cea mai multă se transporta din salinele dela Ocnele Murășului. Portul din Ocnele Murășului pe la începutul veacului trecut devenise întâiul port din valea

Murăşului. Sute de corăbii aşteptau în el pe apă să plece încărcate cu sare din magazinele mari de pe țărmure, pline cu sarea depozitată din ocne. Majoritatea corăbiilor nu se oprea decât la Seghedin, unde cobora pe Tisa și multă sare din Maramurăș.

Datorită aşezării lui pe Tisa, tocmai la gura Murăşului, Seghedinul de mult, ca mărime și ca importanță comercială, a devenit al doilea oraș din fosta Ungarie. Prin faptul, că burghezimea lui bogată adeseori împrumuta bani Regilor Ungariei, și-a câștigat mari privilegii de ordin economic și politic. Situația aceasta privilegiată cu venirea Turcilor în Ungaria a încetat. O nouă înflorire economică a Seghedinului a început însă iar, începând cu veacul XVIII, după alungarea Turcilor.

Întâiul privilegiu de a face negoț cu sarea pe ape a fost dat de regele Bela coloniștilor germani încă din veacul XIII. Anonymus ne spune, că întâiele lupte ale Ungurilor pentru cucerirea Ardealului au urmărit și ajungerea la sare, care precum reiese din cele premergătoare, chiar dela venirea ungarilor în Ardeal a început să fie dusă pe Murăș cu corăbiile. Negustorii din Seghedin aveau pentru negoț corăbii proprii. Cu ele transportau la dusul după sare în Ardeal, probabil, mult pește sărat, având ei și pescării mari și duceau cu siguranță și alte mărfuri. Seghedinul este amintit ca oraș al sării dela 1199. Marele lui comerț a condiționat din vreme și aşezarea unei monetării în Seghedin.

Una, mai târziu, o găsim în alt oraș de pe Murăș, la Alba-Iulia, singurul oraș din Transilvania în care în veacurile trecute aveau drept să se aşeze și evreii.

Vedem deci că, valea Murăşului n'a fost în trecut numai o axă a agriculturii Transilvaniei, ci și o axă comercială, lucru spus de atâtea ori de istorici și de economiști. Márki zice, că de veacuri cel mai important drum strategic și de comerț a dus din Ungaria în Ardeal pe apa Murăşului. Pe bună dreptate deci a fost numit Murășul de către Orbán B. regele râurilor din Transilvania.

După ocuparea Câmpiei Panonice, de către Turci, comerțul Transilvaniei cu Apusul și centrul Europei a părăsit axa Murăşului și s'a îndreptat prin Nordul Ardealului spre Kassa, Praga și Leipzig. Valea Murăşului n'a mai ajuns la importanța avută pentru comerț nici după alungarea Turcilor. Între timp căile ferate i-au redus cu totul importanța de odinioară pentru navigație. Corăbiile de odinioară au dispărut cu totul dela Arad în sus după construirea căii ferate și tot mai rar umblau și dela Arad în jos, iar în zilele noastre se arată câte un vaporăș rar de tot pe cheiul dela Arad.

Și plutele s'au rărit din decadă în decadă, văzând cu ochii. Azi numai Românii din Filea mai sunt plutași de profesie. În trecut întreg plutăritul pe Murăș era făcut de Români, dar finanțat de alții. Numai în cursul superior al Murășului erau și puțini plutași săcui, iar dela Reghin la vale singurii plutași erau numai Românii. Mulți dintre ei în același timp erau și plutași și negustori de lemn. Boner spune, că a văzut prin anii 60 și un preot român plutaș. Probabil și majoritatea personalului de pe corăbiile de transportat sare erau tot Români, deși în această privință nu știm nimic precis.

Toate porturile de pe lângă Murăș, afară de Seghedin și de Târgu-Murăș, erau locuite aproape numai de Români, cum românești au rămas până azi.

Deși din jumătatea a II-a a veacului trecut Murășul nu mai are pentru transporturi importanța de odinioară rămâne stabilit, că veacuri de-a-rândul a avut și în această privință întâietate pentru comerțul cu Ungaria și cu centrul Europei. Reținem deocamdată această constatare.

Importanța pe care a avut-o și o are valea Murășului, ca axă economică a Transilvaniei este subliniată și de marea densitate a populației care locuiește aci. Azi în întreaga Transilvanie regiunea cea mai întinsă cu populația cea mai deasă este dată de valea Murășului, cu o densitate de 75—200 locuitori pe km. p. (T. Morariu: *Entwicklung der Bevölkerungsdichtigkeit Siebenbürgens*, București, 1940, p. 83—85; vezi și harta dată de același autor).

Valea Murășului ca axă politică a Transilvaniei. Valea Murășului n'a fost numai o axă economică a Transilvaniei, ci în acelaș timp și o axă politică a Țării încă din vremuri străvechi.

Având în vedere rodnicia ei deosebită, bogățiile ei naturale diferite, precum și deosebitele ei posibilități de comunicații, pe apă și de-a-lungul ei, nu mai este nicio mirare că valea Murășului a fost în trecut și axa politică și strategică a Transilvaniei. Organizații politice solide în Transilvania cunoaștem numai die epoca daco-romană. Este însă sigur, că tot spre valea Murășului au gravitat și alți stăpânitori înainte de această epocă. Numeroasele obiecte scitice și celtice, mai numeroase aici ca în alte părți ale Ardealului, ne dovedesc că și Scii și Celții, care între timp au stăpânit peste triburile geto-dace din Transilvania, tot în această vale își aveau așezările lor principale. Astfel s'au găsit obiecte scitice din veacul al VII-lea a. C. la Brâncovenesti (Maros Vécs), Vaidei (lângă Orăștie), Vințul de Jos, Aiud și altele (Téglás: *Oszták-Magyar Mon. VII*; pag. 24). În Bogata de Murăș (jud. Turda) s'au găsit seceri de bronz și multe unelte celte și altele.

Urme de cetăți primitive, a căror epocă este incertă, se găsesc foarte multe pe valea Murășului (Pasteiner: in Mon. cit. VII., pag. 55). Așa la Uioara, Feldioara, Zebernic lângă Vințul de Jos, Orăștie, Sibșel, Ilia, Dobra și altele.

Intru cât s'ar putea vorbi de organizații politice în epoca de piatră și de bronz, întăriturile din acele epoci, cunoscute de-a-lungul văii Murășului, ne-ar putea dovedi importanța politică și strategică a ei în acele epoci. Sunt foarte numeroase, mai cu seamă în cursul mijlociu al ei, astfel de întărituri. Astfel la Deva, Simeria (Uroi), Geoagiu, Săcărâmb, Feldioara; apoi la gura-văilor care urcă din spre Murăș spre Munții Metaliferi, unde afară de întărituri pe sol, au fost întărite ca locuri de apărare și peșterile din rocile calcaroase de pe dreapta Murășului. În multe locuri s'au găsit unelte de piatră și de aramă, care se întrebuițau la minerit, de exemplu la Turdaș, jud. Hunedoara, Ciaclia, jud. Alba (Téglas: O. c., pag. 20 și urm.).

Cât despre importanța politică și strategică a văii în epoca daco-romană ajunge să amintim, că cele mai multe trupe în Dacia, Romanii le aveau cantonate în această vale, la Apulum, Sebeș, Crișturul de Murăș (trupe din Legiunea Trigemina și Macedonica), sau în apropierea ei la Potaisa. Apulum era centrul de gravitație a întregii Dacii Sud-Estice numită și Dacia Apulensis. Importanța strategică și politică era subliniată de drumul roman din întreg cursul mijlociu al văii, drum care lega o mulțime de castru și de locuri întărite.

În timpul năvălirilor această importanță n'a scăzut. Atila își avea lagărul principal lângă cursul inferior al Murășului, cu siguranță nu fără să aibă nicio legătură acest fapt și cu apa Murășului, pe cursul căreia avea popoare supuse și stăpânite până la el de către triburi germanice. Și comorile de aur, presupuse ca ale lui Atila, s'au găsit tot pe Murăș, la Periam. Tot pe Murășul inferior s'au găsit și întărituri avare.

Ungurii în Ardeal pe Murăș au început prima organizare politică a lor, după ce au zdrobit Voivodatul mai vechiu cu capitala la Alba-Iulia. Și ei tot din Alba-Iulia au făcut capitala stăpânirii lor în Ardeal. Întâiul județ care apare în Ardeal este jud. Alba la 1175 (Pesti F.: Az eltűnt régi vármegyék, Bpest 1880, I. p. 18, citat de I. Moga în *Transilvania*, Anul 1923, 72, Nr. 3, p. 194. Cetatea din Alba-Iulia este cu mult anterioară venirii Ungurilor. Voevozii și principii ardeleni suzerani ai ungarilor, ai turcilor sau ai habsburgilor, veacuri de-arândul în Alba-Iulia și-au avut reședința. Între timp reședința princiară a fost și prin alte orașe de pe lângă Murăș, în Aiud, Jernut, Târgu-Murăș, sau la Turda, nu departe de Murăș.

Numai cine era stăpânul cetății Alba-Iulia, era adevăratul stăpân și al văii Murășului și al întregului Ardeal. Noii cuceritori ai Ardealului toți aveau ca ideal intrarea triumfală prin porțile cetății Alba-Iulia. Întâiul realizator vremelnic al idealului românesc, Mihai Viteazul, după lupta victorioasă dela Șelimbăr, intră aclamat de mulțimile Românilor localnici în Alba-Iulia.

Din Alba-Iulia și-au întins principii ardeleni pe Murăș la vale stăpânirea până la Tisa zice istoriograful ungar Márki. Și tot el zice pe bună dreptate în alt loc (Mon. VII., pag. 514:

„Ar trebui să scriem istoria Ardealului, dacă am vrea să povestim istoria Alba-Iuliei. Cetatea ei... a fost totdeauna cheia stăpânirii Transilvaniei. Regii, Voevozii și Principii în primul rând aci au făcut așezăminte; dușmanii când au năvălit, aci s'au grăbit...”

Asemenea unei acropole clasice stă cetatea Alba-Iulia, care de acum înainte va fi pentru vecie locul de încoronare al Regilor României.

Dar acropole de acestea sunt multe de-a-lungul văii Murășului. Astfel găsim cetăți sau ruine de cetăți medievale la Târgu-Murăș, Gurghiu, Deva, Șoimuș, Lipova, Arad și altele.

Nobilii și elita aristocrației ardeleni la rândul lor tot în valea Murășului își aveau domeniile cele mai de preț și castelele cele mai luxoase, de multe ori întărite ca cetățile. Un element nelipsit al peisagiului uman murășean sunt peste tot aceste castele, cu parcurile lor pitorești, cu piscine și cu grădini întinse. Sunt frumoase aceste castele, dar poporul băștinaș nu le-a putut îndrăgi niciodată. În ochii Românilor au fost totdeauna un simbol al oprimării cu întreg cortegiul lor de stăpâni trufași și de curteni și vătășei străini. Prea adeseori stăpânii castelelor au fost de origină români de exemplu Bánii, Nopcea, Kendefi, Huniade și alții, Români, însă complet asimilați cu vremea de către unguri.

Multe castele boerești dăinuiesc și azi. Aproape fiecare sat de pe țărmurii Murășului posedă câte unul, însă cele mai multe sunt aproape de ruină.

Revoluțiile țărănești ale iobagilor ardeleni toate au trecut cu focul lor curățitor și pe valea Murășului. Dozsa a trecut ca un vârtej, ca să se frângă tocmai în Banat, revoluția lui Horia s'a zdrobit și ea sub zidurile cetății Deva, iar revoluția biruitoare a lui Avram Iancu a început din valea Murășului, a sbiciuit violent cursul mijlociu al ei și s'a retras să birue în cetatea Munților Apuseni. Și era firesc ca revoluțiile să tindă spre valea bogată a Murășului, bogății însă ale căror roade le primea în hambare numai o clasă suprapusă de străini cu oamenii lor de casă tot străini și ei.

Și ca drum de oști valea Murășului a avut importanță mai mare, ca alte văi ale Ardealului. Cetățile Lipovei și Șoimușului erau întâile care închideau intrarea în Ardeal pe Murăș, în vreme ce a Aradului slujea tocmai contrariul. A Devei și Alba-Iuliei opuneau ultima rezistență în fața năvălitorului, înainte de a deveni acesta stăpân pe Ardeal.

Cele mai strașnice lupte s'au dat în Valea Murășului în veacul XV-lea între oștile lui Ion Huniade și ale Turcilor. Pe câmpul Pâinii la Vinerea au fost zdrobiți Turcii de oștile conduse de Paul Chinezul, Generalul lui Huniade. Huniade însuși i-a zdrobit la Sântimbru, mai sus de Alba-Iulia. În 1600 la Mirislău pe Murăș a fost lupta dintre oștile ungaro-austriace și cele ale lui Mihai Viteazul, după ce acesta din urmă intrase triumfător în Alba-Iulia.

SABIN OPREANU

LA CENTENARUL LUI HERBART

— Câteva cuvinte despre marele pedagog german și influența lui la
Românii din Transilvania —

În anul acesta se împlinește un secol dela moartea marelui pedagog și filosof german Johann Fried. Herbart (1776—1841). Numele lui este bine cunoscut în lumea noastră pedagogică. Cine dintre învățătorii noștri, bătrâni sau tineri, chiar din satul cel mai ferit al Ardealului, nu este familiarizat cu termenii: „metoda herbartiană”, „școala herbartiană”, „treptele formale ale lui Herbart”.

Publicațiile noastre pedagogice dela sfârșitul veacului trecut și dela începutul veacului nostru, cum sunt: *Organul pedagogic* al lui L. Popescu, *Foaia pedagogică* a lui Barcianu, *Vatra școlară* a lui P. Șpan, și altele, se îngrijesc cu prisosință de acest lucru. Ele în mare măsură nu fac altceva decât adâncesc și dezvoltă principiile școlii herbartiene, expunându-le în limba română la înțelesul dascălimei noastre și publicând sistematic o mulțime de lecții model elaborate după metoda herbartiană.

Drept aceea acum, când toată lumea pedagogică sărbătorește memoria deschizătorului de drumuri noi în domeniul educației, se cuvine să evocăm și noi viața și opera acestui luceafăr al pedagogiei moderne, care și-a revărsat lumina sa călăuzitoare și asupra pedagogiei românești în general și asupra celei din Ardeal în special.

Johann Friedr. Herbart s'a născut la 4 Mai 1776 în orașelul din Prusia, Oldenburg, dintr'o familie de magistrat. El se bucură de o educație îngrijită din partea mamei sale, o femeie cu distinse calități sufletești. Cele dintâi studii și le făcu în orașul natal, la un liceu condus de bunicul său. Avea o memorie foarte fidelă; un discurs odată auzit, îl putea copia din memorie. Încă în liceu se ocupa te-meinic cu filosofia lui Kant și Wolff și la vârsta numai de 14 ani scrie un studiu despre libertatea omenească, atrăgând atenția dascălilor săi.

După terminarea, liceului pleacă împreună cu mama sa la Iena, unde, înscriindu-se la Universitate, devine elevul lui Fichte, face cunoștință cu Schiller, Schelling și cu alți bărbați distinși ai vremii, aderenți ai idealismului german. Ca student de asemenea se distinge prin spiritul său pătrunzător, expunând magistrului său nedumeririle sale fundamentale față de idealismul speculativ.

Evoluția sa spirituală a fost lină și constantă. În anul 1794 primi invitația guvernatorului din Berna, v. Steiger de a face educația celor trei copii ai săi. Aici își câștigă frumoase experiențe pedagogice, de care se folosește la alcătuirea concepției sale. De acum accentuează importanța individualității elevului pentru educație; stăruie pentru deșteptarea interesului multilateral și pentru o dragoste adevărată între elev și educator.

În Elveția a făcut cunoștință cu marele pedagog H. Pestalozzi, vizitându-i școala din Burgdorf în anul 1798. Din Elveția trecu la Halle pe urmă la Brema, unde rămase doi ani. În o lucrare critică asupra cărții lui Pestalozzi: „Cum își învață Getruda copiii” formulează principiul, că educația voinței trebuie să se facă indirect prin învățământ; iar în conferințele ținute la muzeul din localitate își expune principiile pedagogice aplicate în casa von Steiger.

În anul 1802 își ia docența la Universitatea din Göttingen, iar în 1809 devine titularul catedrei lui Kant în Königsberg. În 1833 este rechemat la Göttingen unde practică profesura până la moartea sa întâmplată în 11 August 1841.

Operile lui complete au apărut în mai multe ediții, în 13 volume, editate de Hartenstein și Kehrbach.

Din vastul și greoiul său sistem filosofic, vom încerca să desprindem — pe cât se poate de scurt, — care este doctrina sa în: metafizică, psihologie, etică și religie ca să putem pătrunde mai ușor concepția lui pedagogică.

În *metafizică* susține că lumea văzută și nevăzută este zidită din „Reale”, pe care le numește ocazional „Monade supranaturale”. Însă nu le atribuie evoluție autonomă, așa cum face Leibnitz cu monadele sale. Aceste „Reale” sunt calificativ simple, în esența lor însă nu le putem cunoaște. Numai raporturile lor sunt perceptibile. Realele sunt neschimbabile, nespațiale și eterne, se mișcă în linie dreaptă și simetric într’un „spațiu inteligibil” (spre deosebire de „spațiul fenomenal” ce există în conștiința noastră).

Realele tind să se păstreze neschimbate în mijlocul schimbării perpetue. Negând Herbart realității orice schimbare și evoluție, în metafizica lui se dovedește ca un dușman al idealismului speculativ.

În *psihologia* lui Herbart sufletul este o „Reală”, o ființă simplă, absolută, de substanță spirituală. Scopul ei unic este acela de a-și păstra neschimbată ființa sa absolută în mijlocul tuturor schimbărilor.

Felul său de a se păstra este — reprezentarea.

Reprezentările nu sunt, dar devin puteri sufletești. Jocul lor se desfășoară pe „scena” conștiinței noastre psihice, împiedecându-se sau promovându-se reciproc. Reprezentarea care domină scena conștiinței, stăpânește și conduce întreaga noastră viață sufletească, prin urmare voința și sentimentul deopotrivă. Jocul acesta al reprezentărilor este pur mecanic și ca atare poate fi calculat și dirijat cu o precizie matematică.

O reprezentare rămâne în conștiință, până ce o alta îi ia locul; iar trecând dincolo de „Pragul conștiinței”, nu dispare, nici nu este pierdută, așteaptă în inconștient și se luptă până ce va reuși să pătrundă din nou pe scena luminoasă a conștiinței. Această luptă de a apare în lumină nu se face la voia întâmplării și fără nicio lege. Există o *statică* a spiritului, când reprezentările sunt oprite de a reveni în conștient, și o *dinamică* a spiritului, când circumstanțele le dă libertatea să apară în conștiința individului.

Acest schimb se datorește reprezentărilor ce se ajută reciproc pentru a ajunge sau a rămâne în conștiință. După Herbart reprezentările se combină, se atașează, dând naștere la fuziune. Cele nepotrivite se întunecă, dând naștere la complexiuni.

Fuziunea sau complexiunea reprezentărilor explică toate fenomenele sufletești ca: abstracțiunea, judecata, raționamentul, memoria și imaginația, chiar și sentimentul, dorințele și volițiile. Astfel sentimentul de plăcere este rezultatul unirii între două reprezentări, iar cel de neplăcere rezultă din contrastul sau antagonismul lor. Reprezentarea dominantă, cu ajutorul sentimentului promovează sau împiedică faptul voluntar.

În psihologia lui Herbart un capitol de o importanță deosebită pentru pedagogie este *apercepția*, adică acel proces psihologic prin care reprezentările sau cunoștințele noi sunt asimilate, *apercepute* de către cele vechi. Pe apersepție se bazează interesul pedagogic, atențiunea, înțelegerea, etc. Drept aceea ea este „piatra cea din capul unghiului” în pedagogia herbartiană. Scopul său în *teoria cunoașterii* este distincția clară a noțiunilor și precizarea raporturilor acestora. Importanța deosebită ce o atribuie Herbart acestui proces rezultă din faptul că el definește filosofia ca „studiu al noțiunilor”. De aceea chemarea ei este în primul rând să *lămurească și să precizeze noțiunile și să cerceteze combinarea lor pentru formarea judecăților și a raționamentelor.*

Etica este acea parte a filosofiei care se ocupă cu normele de apreciere ale faptelor omenești. Norma generală pentru aprecierea unei fapte este — în etica lui Herbart — plăcerea sau neplăcerea, bazată pe o „*evidență apriorică*“. O faptă bună o aprobăm pentru că ne place, o faptă rea o reprobăm pentru că nu ne place. Această „*evidență apriorică*“ ne duce la piatra de încercare a valorii faptelor noastre, anume la *legea morală*. Astfel o faptă ne place atunci când este în conformitate cu legea morală și ne displace când e în conflict cu aceasta.

Stâlpii de reazim ai legii morale sunt cele cinci idei morale:

1. Libertatea internă.
2. Perfecțiunea.
3. Bunăvoința.
4. Dreptatea.
5. Recompensa.

Aceste idei numai unite pot da o directivă voinței. Ele alcătuiesc temelia eticeii individuale. Dar Herbart se ocupă și de etica socială pe care o bazează pe alte cinci idei morale deduse din cele de mai sus.

În legătură organică cu morala se află în cugetarea lui Herbart *religia*. Ea inspiră omului nădejde că strădaniile sale morale vor fi încoronate cu succes.

Contemplarea naturii și mai ales a lumii organice, minunata ei finalitate conduce pe om în mod firesc la Dumnezeu, iar atributele Lui morale, cum sunt: sfințenia, dragostea, dreptatea le consideră Herbart ca absolut necesare pentru conștiința religioasă. Însă nu admite ca filosofia să dovedească pe cale rațională existența lui Dumnezeu, sau să justifice în mod speculativ dogme.

După părerea lui Herbart însă nu există o știință despre obiectele credinței religioase. Încercările speculațiilor metafizice duc mai mult la rezultate nesigure, nicidecum la o convingere practică necesară pentru îndrumarea vieții noastre religioase. Credința religioasă nici n'are nevoie de argumente. Ideea de Dumnezeu trăiește și se impune prin frumusețea sa internă și prin valoarea sa practică. Ea află un sprijin practic în contemplarea estetică-teleologică a naturii.

Pedagogia are misiunea să apropie tineretul de idealul moral. Scopul său și-l formulează cu ajutorul eticeii. Acesta este: *caracterul moral*, exprimat de Herbart în mod original prin cuvintele: „*Die Charakterstärke des Sittlichen*“. Acest scop trebuie să-l servească învățământul. Drept aceea pedagogia lui Herbart pretinde un *învățământ educativ*.

Cum a reușit Herbart în pedagogia sa să unească într'un întreg armonice aceste două noțiuni „învățământ“ și „educație“ — realități

disparate până la el și adeseori chiar și după el — ne răspunde psihologia și etica lui, cei doi stâlpi, pe care se sprijinește știința despre educație.

Psihologia și etica lui Herbart ne dovedesc — precum am văzut — că întreaga viață sufletească a omului este condusă de reprezentări. Prin urmare pedagogia își va putea ajunge scopul său, va putea forma caractere morale, dacă învățământul va împărtăși elevilor *reprezentări clare*. Din pricina aceasta studiază Herbart cu multă temeinicie procesul psihologic al *formării reprezentărilor*, ca apoi ținând seamă de legile sufletului, să-l poată dirija — cum credea el — „cu exactitate matematică”.

Calea ce duce la dobândirea de reprezentări clare pleacă dela experiența câștigată din lumea concretă, care înaintând dela o treaptă la alta (de aici numirea de trepte formale), se înalță spre lumea noțiunilor abstracte, ca să coboare din nou la lumea concretă.

În „Școala herbartiană” s'a făcut mult caz de aceste „trepte formale”, câtă vreme Herbart n'a urmărit altceva decât să descrie un proces psihologic, să descrie calea practică de întregul învățământ și înainte și după el. Numărul și numirea acestor „trepte” variază la urmașii lui Herbart. Cea mai cunoscută este numirea dată de Wilhelm Rein și anume: 1. Pregătirea cu anunțarea țintei; 2. Predarea; 3. Asocierea; 4. Sistematizarea; 5. Aplicarea.

Herbart însă n'a cerut niciodată ca fiecare lecție să treacă prin aceste cinci forme, din care ar rezulta o fărâmițare nepedagogică și o intelectualizare nepsihologică, greșală în care cad mulți herbartieni prea zeloși.

În orice caz ele trebuiesc aplicate unde e posibil și totdeauna cu tactul pedagogic cuvenit. Ca o urmare a acestora Herbart fixează cele trei metode de învățământ: analitic, descriptiv și sintetic.

Cheia reușitei oricărui învățământ este *interesul*, care ocupă un loc de frunte în pedagogia lui Herbart. Interesul trebuie să fie multilateral, pentru că activitatea spiritului uman este multilaterală. Învățământul care reușește să trezească interesul elevilor, cucerește atențiunea acestora, deschizând larg drumul spre sufletul lor primitiv pentru a-l cuceri.

Pentru întocmirea planului de învățământ în vederea scopului final, care este formarea caracterului moral, Herbart stabilește principiul treptelor cultural-istorice și principiul concentrațiunii.

Aceste principii ale lui Herbart formează obiect de vie discuție între pedagogi și anume între elevii lui pe de o parte și între cateheți pe de altă parte, cari în „Istoria împărăției lui Dumnezeu”, scoasă la suprafață de Herbart, și așezată în centrul învățământului întreg, văd

un triumf al Religiei asupra celorlalte obiecte de învățământ, susținute de pedagogii profani, pentru cari Religiea, ca obiect de învățământ, era ceva secundar sau chiar de prisos.

Din această discuție rezultă o vastă literatură pedagogică, ce alcătuiește temelia pedagogiei științifice moderne.

Precum am văzut L. Fr. Herbart creiază bazele unei pedagogii științifice, a acelei pedagogii pe care o dezvoltă apoi urmașii săi: Ziller, O. Strümpell, I. Stoy, Th. Vaitz, O. Willmann și W. Rein, cari alcătuiesc cunoscuta „școală herbartiană”. Abia prin munca stăruitoare și rodnică a acestor elevi ai săi ajunge Herbart cunoscut în lumea pedagogică, pentru că el, din cauza expunerii greoaie a ideilor sale, devine accesibil, cât trăiește, numai unui cerc foarte restrâns de specialiști.

Ca orice gânditor mare, așa și Herbart și-a avut criticii lui. Aceștia afirmă că psihologia sa nu este pur empirică, cum ar pretinde o pedagogie strict științifică dorită de el; ea se bazează pe o metafizică, foarte mult discutată, în centrul căreia stă „Reală” despre ființa căreia nu putem ști nimic. Și sufletul ne este prezentat ca o „Reală”.

Această psihologie suferă și de intelectualismul veacului său, admitând ca singură activitate a sufletului pe cea intelectuală, și anume „reprezentarea”, iar sentimentul și voința sunt reduse la simple modifi cații sau derivate ale reprezentărilor.

Etica lui este intelectualistă, de aceea rămâne prea rece și prea străină față de frământările vieții omenești, păstrându-se la o înălțime abstractă în care nu poate pătrunde căldura vieții.

Dar cu toate criticile cari i s'au adus și i se aduc, doctrina pedagogică a lui Herbart este cea mai răspândită în domeniul educației. Pedagogia lui și mai ales literatura pedagogică a „școlii herbartiene” a fost un izvor de autoritate nediscuțată pentru pedagogii noștri ardeleni, cari făcându-și studiile în Germania, au aflat la elevii lui Herbart temelia cea mai adecvată pentru o pedagogie științifică ce avea să se desvolte sub scutul Bisericii. O pedagogie care are de scop suprem formarea caracterului religios-moral, iar ca material de concentrațiune „Impărăția lui Dumnezeu” era parcă anume creată pentru școala noastră confesională din Ardeal.

Pedagogia românească din Ardeal ajunge în contact nemijlocit cu școala herbartiană din Germania, datorită strădaniilor marelui Mitropolit Andrei Șaguna, de a-și forma buni profesori de pedagogie. Intre cei dintâi tineri trimiși de Șaguna la studii în străinătate, a fost și Ioan Popescu, care, ajungând la Leipzig, devine un elev distins al marelui pedagog Tuiscon Ziller. Vrednicul profesor dela Institutul pedagogico-teologic Andreian, prin monumentalele sale lucrări: *Organul*

pedagogic și Psihologia empirică, este cel dintâi semănător al ideilor herbartiene în școala românească din Ardeal.

Spațiul nu-mi permite să mă opresc la toți pedagogii noștri herbartieni, dintre cari mai amintesc aici pe: 1. Ștefan Velovan, 2. Dr. Danil Popovici-Barcianu, 3. Dr. Petru Șpan, 4. Dr. Vasile Stan, 5. Dr. Ioan Stroia, 6. Dr. Petru Pipoș, 7. Dr. Vasile Bologa, 8. Dr. Petru Barbu.

Lecțiile lor practice ținute în spiritul școlii herbartiene stăruie încă vii în memoria vredniciei noastre dascălimi și preoțimi, care a rămas toată vieța ei fidelă celor învățate în „Seminar”, iar prin activitatea lor, duhul lui Herbart continuă a trăi și azi în școlile noastre *mai viu* chiar decât la el acasă, în Germania.

Meritul nediscutat al pedagogilor noștri herbartieni, — cari aproape toți au fost preoți și au crescut și lucrat sub aripa ocrotitoare a Bisericii mame, — a fost introducerea unui spirit științific în pedagogia românească din Ardeal; dezvoltarea științelor auxiliare ale pedagogiei; întrebuințarea rezultatelor acestor științe ca bază a pedagogiei în școlile noastre din Ardeal; aplicarea celor mai moderne principii didactice și metodice în toate ramurile învățământului primar și secundar; apariția numeroaselor manuale de școală întocmite după cerințele unei pedagogii științifice; zidirea localurilor de școală și înzestrarea lor cu material didactic conform cerințelor pedagogice moderne; formarea unui corp didactic bine pregătit și selecționat, pregătirea căruia nu înceta deodată cu pregătirea lui școlară, ci continua printr'o rodnică activitate științifică, publicată în cărți de valoare și prin reviste pedagogice, întemeiate și conduse cu multă pricepere și vastă cunoștință profesională de acești mari dascăli ai neamului robit.

Ei au creiat prin condei și mai ales prin grai viu acea atmosferă de spiritualitate pedagogică, ce era absolut necesară unei dascălimi care avea o misiune pe cât de grea, pe atât de sfântă: „libertate prin cultură”.

Dr. NIC. TERCHILĂ

NOTA REDACȚIEI: Centenarul lui Herbart a fost cinstit la Sibiu printr'un festival organizat în ziua de 16 XI. în sala festivă a Prefecturii județului, de către Academia Teologică Andreiană și Școala Normală „Andrei Șaguna” cu secțiile ei de băieți și fete, adevărat de acele institute unde trăiește vie memoria marelui pedagog german și a elevilor lui ardeleni. Cu acest prilej păr. profesor Dr. N. Terchilă a citit expunerea de mai sus, care este un rezumat al unui studiu mai dezvoltat: *Herbart și herbartienii români din Ardeal*, publicat de d-sa în *Anuarul XVII (1940—1941)* al Academiei Teologice Andreiane ortodoxe Române din Sibiu. Trimitem deci la acest studiu pe cei ce doresc să cunoască mai de aproape această problemă.

CONSERVAREA, RESTAURAREA BISERICILOR DE LEMN ȘI EDIFICAREA BISERICILOR NOUI ÎN JUD. HUNEDOARA

Conservarea, restaurarea bisericilor de lemn și zidirea bisericilor noi sunt probleme de o neliniștitoare actualitate. Bisericile de lemn dispar mereu. În jud. Hunedoara, în comunele Vața de sus, Târnavă de Criș, Birtin, Buceș-Vulcan, Burjuc, Făgețel, Tămășești, Groș, Cerbăl, Alun, Vălar, Cernișoara-Floreasa, Iscroni, Petros s'au edificat ori se edifică biserici noi, deci 14 biserici așteaptă demolarea. În alte comune vechile biserici de lemn fiind în rea stare au fost restaurate și modernizate atât de greșit, încât nu mai prezintă vre-un interes (la Vorța, Căinelul de sus, Coșești, Panc-Săliște, Ulm, Arănieș).

S'au clădit apoi în anii din urmă biserici de lemn noi fără vreo valoare artistică de ex. Valea mare, Vălar, Cernișoara-Floreasa, Luncani (vale), Ribicioara de sus, ori altele noi de lemn în alt stil: de ex. Visca, Băgara, Groș, Poenița Voinii, care nu au nicio legătură cu vechiul stil al bisericilor de lemn. În alte cazuri s'au introdus modificări greșite la stilul vechiu, de ex. la Luncani bârne orizontale la turn, la Brădet turn de piatră, la Luncșoara acoperirea pereților cu scânduri verticale, la Ferigi a fațadei la vest. La acestea se adaugă coifurile de tinichea, țigle la acoperiș ori turn, tencuirea, ferestrele mari, dispariția arcadelor turnului, înlocuindu-se cu ferestre, acoperirea cu șindrila a peretelui ori boltei.

Dispariția bisericilor de lemn e o tristă realitate. Anual dispar în medie două biserici, într'un județ, vreo 40 anual, în consecință în 25 ani, sunt sortite a dispărea cu totul cele vreo 1000 câte au mai rămas în Transilvania, dacă nu se iau măsuri serioase și grabnice. Cu ele dispăre și vechea pictură și adeseori și vechile obiecte de cult, mobilierul și amănuntele. Câte au dispărut fără să ni-se fi păstrat o fotografie, un desen, fiind astfel pierdute pentru știință! *Cauzele acestei dispariții*

sunt: 1. crescând satele, ele au devenit neîncăpătoare; 2. există o mentalitate falsă în popor și chiar la unii intelectuali, că ele ar însemna ceva inferior, o dovadă a sărăciei; 3. sătenii afirmă, că nu se mai găsesc bârne atât de lungi și masive azi, nici chiar lemn pentru șindriță corespunzătoare, apoi generația de azi nici nu mai este capabilă de a lucra ca în vechime, a construi ceva egal, a sacrifica atâta timp pentru sculptura ușilor și a amănuntelor dela turn, etc. *Ce e de făcut?* Este o datorie a conducătorilor bisericesti și a intelectualilor a impune un respect mai mare față de aceste vechi comori de artă, disprețuite de necunoscători și a ajuta conservarea lor, fiindcă nu în toate satele ele au devenit neîncăpătoare. Comisiunea Monumentelor Istorice are datoria de a le declara monumente istorice și a îngriji conservarea lor. Nu toate merită a fi păstrate, deoarece nu toate sunt opere de artă ori de interes istoric. Este deci o necesitate a stabili, care din ele merită a fi menținute, chiar dacă s'a zidit o biserică nouă, mai încăpătoare. A le declara monumente istorice nu înseamnă încă suficient, dacă lipsesc mijloacele de conservare, deoarece nici Comisiunea Monumentelor Istorice, nici parohia nu sunt în stare să le conserve, aceasta reclamând cheltuieli prea mari. Rămâne deci să stabilim pe județ care trebuiesc menținute și conservate neapărat, iar restul va putea fi demolat după ce s'au luat *fotografiile, și au fost reproduse desemnurile, inscripțiile și s'au salvat pentru un muzeu amănuntele: uși, uși împărătești, mobilier, obiecte de cult. Fotografiiile, planșele vor fi depuse la Seminarul de istoria artei ori și la Comisiunea Monumentelor Istorice, ca să poată fi accesibile studiului. În jud. Hunedoara 45 pot fi demolate imediat ori atunci când comunele vor avea o biserică nouă, neprezentând nici un interes deosebit; aceste sunt: Ribicioara de sus, Godinești, Dumești, Sârbi, Vulcan, Căoi, Sulighete, Bălata, Șoimuș, Căinelul de jos, Bejan, Ohaba, Baștea, Fintoag, Făgețel, Coșești, Tămășești, Zam-sat, Cerbia, Pogănești, Ferigi, Muncelul mic, Runcul mic, Almașul de mic, Almașul mic de munte, Almașul mare-Brădet, Valea mare, Bunești, Groș (veche), Ulm, Ciulpăz, Cerbăl, Socet, Runcul-mare-Goruia, Runcul mare-sat, Bunila, Vălar (nouă), Cernișoara-Floreasa (nouă), Vadul Dobrei, Livezeni-Sălătruc, Măleia, Petrița Lunca, Dâlja mare, Dealul Babii, Bănița. În afară de acestea se vor putea demola și altele care se vor stabili din caz în caz, restrângându-ne menținerea numai la cele mai reprezentative și cele mai vechi. Aceste ar fi menite să păstreze firul tradiției și să inspire pe viitorii meșteri bărdași constructori, pictori, tâmplari și industriași.*

Pentru a împiedeca restaurările, alterările, măririle contrare tradiției, necorespunzătoare stilului, se impun următoarele: 1. să nu se

permită în viitor ca o biserică de lemn să fie acoperită cu țiglă, tinichea, eternită, nici la turn, nici la acoperiș, ci cu șindrilă; 2. să se împiedece ca arcadele galeriei turnului să fie înlocuite cu ferestre, cu ori fără obloane; 3. să nu se permită tencuirea exterioară ori interioară a clădirii, deoarece aceasta, ca și tinicheaua și țigla răpesc caracterul arhitecturii în lemn, puritatea materialului. Tencuiala în loc să conserve lemnul îl coace. Pentru a împiedeca pătrunderea frigului, interiorul se poate căptuși cu scânduri (fără însă a acoperi pictura murală); 4. să se împiedece văruierea pereților, ușilor, ferestrelor și inscripțiilor, fiindcă și aceasta denaturează caracterul lemnului, adică puritatea materialului și îngreunează ori face imposibilă cetirea inscripției și ornamentice; 5. să se împiedece tăierea cu scop de a mări ușile și ferestrele vechi, mici ca dimensiune, deoarece acestea contribuie la penumbra mistică, iar mărirea lor este dăunătoare pentru știință și denotă lipsă de respect față de munca înaintașilor; 6. să nu se îndepărteze ferul și sticla veche dela ferestre. Acolo unde numărul sufletelor a crescut și biserica a devenit neîncăpătoare, ea poate fi mărită, fără a i se schimba însă construcția, forma, proporția dintre turn și corpul bisericii, situația turnului la Vest. În acest caz coiful turnului trebuie proporționat ridicat în înălțime; de asemenea acoperișul clădirii. Ca model pentru proporții și turn poate servi biserica din Dănulești, numai pentru turn și aceea din Căinelul de sus, Bunești, Băcăinț, Găunoasa, Curechi. La repararea turnurilor să se țină seamă de aceste vechi și frumoase exemple și să se înlocuiască țigla sau tinicheaua cu șindrilă, dar nu cu șindrilă de fabricație modernă, ci cu cele de model vechiu, mai groase, făcute de țărani. Să se evite și obiceiul rău de a plasa scândura toacei între arcadele turnului cu capetele ieșite, stricându-se astfel armonia aspectului.

Lemnul fiind material nedurabil, nu numai șindrila, turnul, dar și bârnele trebuiesc înlocuite din timp în timp cu altele noi, sănătoase. Orice înlocuire trebuie să se facă însă fără a denatura forma și construcția veche. Mai ales turnul este reînnoit de obicei cam tot la 30 ani și adeseori constatăm, cum meșterii actuali îi schimbă nu numai arcadele, coiful, dar și forma, proporțiile, și înlocuiesc scândurile din jos de galerii, frumos tăiate ca o dantelă, cu simple scânduri fără nici un decor. Dar înlocuirile parțiale nu pot salva o biserică ale cărei bârne și grinzi au început să putrezească în general. Aici, în caz că monumentul trebuie păstrat, conservatorul va recurge la mijloacele științifice de azi, care provoacă mai întâi uscarea lemnului, scoaterea umezelii, apoi impregnarea lui, cu scopul de a-l feri în viitor de umezeală. Impregnarea este necesară și la monumente de lemn sănătoase pentru

a le feri în viitor de putrezire. Impregnarea se face prin diferite preparate chimice, cum e clorura de zinc, vitriolul din cupru, vapori de ulei de creosot („Tekreo“) și gudron de huiță (de cărbuni de pământ), acesta din urmă este cel mai obișnuit. În Elveția, conservarea monumentelor istorice de lemn este o preocupare continuă a Comisiunii Monumentelor, iar pentru conservarea caselor de locuit, tot din lemn, ale particularilor, există firme (de ex. E. Hüni & Co. în Zürich, Schweizerische Gesellschaft für Holzkonservierung A. G., Zofingen, W. Kummer, Wiedlisbach) cari se ocupă numai cu conservarea lemnului contra putrezirii și focului. Există materiale de impregnare în special contra focului (de ex. Paraflam). Față de realizările avansate din Elveția și țările nordice¹⁾ în privința conservării monumentelor de lemn în Transilvania nici stăpânirea ungurească — din motive ușor de înțeles — nici stăpânirea românească nu a făcut tot ce trebuia. Este o datorie a Comisiunii Monumentelor Istorice a introduce și la noi impregnarea contra putrezirii și incendiului, măcar a celor mai de seamă biserici și case de lemn, ca să salvăm ceea ce se mai poate. Chestiunea nu este atât de simplă cum s'ar crede, nu ajunge a avea rețeta lichidului de impregnare și a o aplica, ci e nevoie de un specialist expert, care să studieze monumentele noastre la fața locului și să dea unui conservator român indicațiile necesare, cum trebuie procedat.

Aceeași atenție trebuie să o dăm și conservării picturii murale, apoi a iconostaselor și icoanelor. În unele biserici de lemn pătrunde ploaia și aceasta e cauza alterării ori nimicirii, în cele mai multe cazuri picturile sunt acoperite cu un strat de fum și praaf. După principiile de azi e recomandabil a conserva și nu a restaura: a păstra ceea ce mai există și așa cum există, nu a înfrumseța după fantezie și astfel a denatura originalul. Se impune împiedecarea pătrunderii ploaiei și spălarea picturilor. Dar numai prin conservatori pricepuți, nu prin artiști nechemați; nu fiecare pictor se pricepe la asemenea lucrări. În jud. Hunedoara o seamă de picturi murale și icoane vechi au fost stricate prin restaurarea unui oarecare măestru Franz din Toc.

Conservarea vechilor biserici de lemn nu înseamnă să nu clădim biserici noi, corespunzătoare cerințelor moderne. Avem clădiri recente, cari ne fac să medităm asupra problemei. Astfel sunt bisericile din Tămășești, Alun, Burjuc. Problema care se pune aici este următoarea: Arhitectura bisericilor dela sate să rămână o artă a satelor, deci una

¹⁾ Fr. Rathgen, *Die Konservierung von Altertumsfunden*. III. p. 133—49. Berlin-Leipzig, 1924. — Prof. Knuchel și I. Seger la Congresul lemnului din Berna, 1936. — E. Hüni, *Holzkonservierung gegen Fäulnis und Feuer*. „Schweizer Holzbau“ Zürich-Leipzig, 1936.

țărănească, ori să fie opera arhitecților dela orașe? Fără îndoială, prima ar fi de dorit. Dar dacă vrem o artă țărănească, aceasta nu în bisericile de zid își va avea expresiunea cea mai potrivită. Cu greu ne putem închipui meșteri țărani ardeleni ridicând biserici de piatră ori cărămidă în stil românesc. Planurile trebuiesc concepute de arhitecți buni cunoscători ai stilului bizantin și românesc și la execuție pot lucra meșterii români dela sate. Care este experiența celor două decenii de arhitectură bisericească în Transilvania? S'a edificat extraordinar de mult în cărămidă și piatră, dar impresia ce o câștigăm este, că au lipsit directivele necesare, bazate pe o cumpănire matură a problemei; se pare, că incidentaful a jucat un prea mare rol și că aprobările s'au dat cu ușurință. Clerul nostru cerea stil bizantin ori stil românesc, fără a fi el însuși în clar adeseori în privința acestora. Arhitecții, în majoritate străini, cunosc mai puțin aceste stiluri. Se nasc astfel creațiuni hibride, cari nu aparțin nici unui stil și nici ferice nu se pot numi. În bisericile ortodoxe trebuie să domineze cupola ori cupolele, iar nu turnul de vest, care e ceva apusean. În noile biserici de zid însă turnul ori turnurile au aceeași importanță ca și cupola. A doua greșală este accentuarea înălțimii față cu lățimea: față cu corpul bisericii turnurile ori cupolele sunt prea înalte, lipsește echilibrul din arta bizantină între înălțime și lățime, între lungime și lățime. Aceste două abateri se datoresc influinței proporțiilor bisericilor săsești și ungurești, cu turnuri de Vest înalte. Prin îndrumări hotărâte, grijă și perseverență, neajunsurile semnalate pot fi înlăturate. Se cer însă arhitecți români cunoscători ai bisericilor din Muntenia, Moldova și ai vechilor tradiții românești din Ardeal, ori planuri concepute de arhitecții Comisiunii Monumentelor Istorice, execuția rămânând pentru măștrii locali. Având în vedere mijloacele reduse ale sătenilor, ne e teamă, că aceste biserici de zid, concepute de arhitecții orașelor vor fi opere de artă cultă sărăcită, rustificată, simplificată, deci nici veritabilă artă cultă, nici țărănească. Ne e teamă apoi, în cazul unor planuri model executate chiar de arhitecți pricepuși, că ele vor duce la uniformitate și repetiție stearpă.

La Români din Transilvania biserica de zid a fost întotdeauna o excepție, marea majoritate formând-o cele de lemn. De ce nu ne-am reîntoarce la sate la această tradiție? În jud. Hunedoara, dar și în altele, tradiția lemnului se continuă și azi, din nefericire însă modificată, prin modernismul venit dela orașe, ucigător de stil și de puritate materială. Exemple: Ribicioara de sus 1919—24, Valea mare 1922, Almășel 1928, Băgara 1930, Groș și Luncani 1935, Cernișoara-Floreasa și Vălar-Buzdular 1938, Visca și Luncșoara 1939.

Dându-le exemple bune de urmat chiar din județul lor și făcând propaganda necesară pentru arhitectura lemnului între țărani, s'ar putea da o nouă dezvoltare artei românești de a clădi în lemn. În Elveția, în Oct. 1936, arhitecți, ingineri, urbanisti, profesori, silvicultori, economiști uniți au discutat într'un congres¹⁾ la Berna problema arhitecturii în lemn, au scos două volume²⁾ și un număr special de propagandă din gazeta „Der Bund“, pentru intensificarea clădirii în lemn, cu scopul de a-i reda locul ce-l merită alături de beton și fer, arătând avantajile arhitecturii în lemn, adică: ieftinătatea materialului și transportul lui ușor; edificarea în lemn se execută mai repede, deci mai ieftin; casa de lemn este iarna mai caldă, așadar mai sănătoasă, reclamă mai puțin combustibil; vara este mai răcoroasă, nu are pereți reci ori umezi; ea ocupă mai puțină suprafață edificată, deci dă mai mult spațiu; plasarea ferestrelor este mai ușoară; lemnul este un material viu, mai prietenos decât piatra; durabilitatea azi este asigurată prin mijloacele de impregnare; el este acomodat nu numai pentru case, biserici, dar și pentru opere mai mari ingineresti: uzine, poduri, hale, etc.; lemnul nu ruginește și nu e alterat prin aburi chimici și săruri; lemnul e mai rezistent față de intemperii, decât perețele tencuit; cerințelor moderne de locuit se acomodează mai bine în forma planului. Deprecierea arhitecturii în lemn se atribuie jumătății a doua a sec. 19. În istoria artei aprecierea vine din nou în al treilea deceniu al sec. nostru. Strzygowski are în această privință un mare merit.³⁾ În America din 135 milioane de locuitori, 80 milioane locuiesc în case de lemn. Dacă în străinătate s'a revenit nu numai la aprecierea arhitecturii în lemn, dar la construcțiile în lemn, de ce nu s'ar reveni la noi în Transilvania și azi bogată în păduri. Țăranii noștri susțin că nu mai pot găsi grinzi de stejar atât de lungi și masive ca și cu secolii înainte — o chestiune care intră în competența silvicultorilor. Dacă este cazul, acest neajuns ar putea fi înlăturat prin înmulțirea și legarea bănelor pentru a câștiga dimensiunile dorite, — o nouă tehnică, care permite biserici de dimensiuni mai mari decât în vechime.

¹⁾ *Holzkongress in Bern*, „Der Bund“ Berna, 28 Oct. 1936. — *I. Schweizerischer Kongress zur Förderung der Holzverwertung*, in „Neue Zürcher Zeitung“, Zürich, 4 Nov. 1936.

²⁾ C. A. Schmidt, *Schweizer Holzbau*, Zürich-Leipzig, 1936. — M. Lutz, *100 alte Berner Holzhäuser*, Berna, 1936.

³⁾ I. Strzygowski: *Der vorromanische Kirchenbau der Westslaven*, „Slavia“, Praha, 1924, p. 392—446. — *Die europäische Kunst*, „Belvedere“, Vol. V., f. 26, p. 37—55. — *Die Holzkirchen in der Umgebung von Bielitz*. — Biala, Posen 1927. — *Heidnisches und Christliches um das Jahr 1000*. Wien, 1926, — *Altslavische Kunst*. Augsburg, 1929.

Un al doilea soi de biserici de lemn moderne avem la Groș și Poenița Voinii, ambele concepute de arhitectul orășean. Elementul bizantin, cupola, nu lipsește, fiecare având câte două cupole. Aspectul general și în raport cu mediul este favorabil, îmbucurător. Costul (de 170.000 în afară de material) la Groș, față cu bisericile de zid ce costau în acea vreme cam un milion, este de asemenea favorabil. Două lucruri sunt însă de criticat la biserica din Groși: 1. tencuirea și văruierea interiorului și țigla la acoperiș; era de preferat blănirea cu scânduri, și întrebuințarea șindrilei la acoperiș, ca să păstrăm puritatea materialului; 2. cel mai mare defect este însă că ea nu e operă națională, nici țărănească, cum așteptam la sate. E operă de artă cultă a unui arhitect străin, care rupe cu tradiția și stilul vechiu căci bisericile de lemn românești în Transilvania nu aveau cupole și erau de plan longitudinal cu turn spre vest. Biserica de lemn din Groș și Poenița Voinii introduce la noi deci un nou tip, care nu are rădăcini, pe când noi așteptam o creație pe baza tradiției.

Iată câteva păreri cu privire la conservarea bisericilor și zidirea de noi biserici. O serie de indemnuri trebuie să fie adresate țăranilor dreptcredințioși de către preoți. Înainte de toate respectul și pietatea față cu bisericile de lemn, față de vechea pictură și obiectele de cult. Prin vorbe bune țăranii pot fi ambiționați ca să înlocuiască ușile simple ale bisericilor cu altele frumos cioplite și crestate, ca crucile din cimitirul din jurul bisericii și cele de drumuri, acolo unde sunt simple obiecte de necesitate să fie artistic lucrate, așa cum erau odinioară; la fel crucile de mână, sfeșnicile, policandrele, mobilierul bisericii. Femeile ar putea fi ambiționate să doneze pentru biserici numai ștergare ireproșabil artistic executate, spre a fi așezate deasupra icoanelor de pe iconostas și pereți; la fel acoperitoarele brodate pentru altar, te-trapod, strane. Cele mai vechi și frumoase exemplare vor intra în Muzeul arhidiecezan. Tot aici vor intra și vechile xilografii cari decorau pereții ori iconostasul, acestea fiind amenințate cu distrugerea, pe când la muzeu sub sticlă ar mai putea fi păstrate mult timp. Ceea ce trebuie să dispară din bisericile noastre sunt reproducerile colorate pe hârtie ale icoanelor catolice, cumpărate de credințioși la oraș ori dela comercianți ambulanti, și donate bisericii. Neajunsul acesta ar putea fi înlăturat prin înființarea unui magazin de icoane, executate de artiști serioși, versați în iconografia noastră, iar după acestea să se execute reproduceri colorate pentru cei cu mijloace reduse. Cei mai cu dare de mână să fie slătuiți a cumpăra veritabile picturi pe lemn ori pânză. În ultimii 30 ani în județul Hunedoara și aiurea nu s'au mai făcut donații de acest soi.

UN DASCĂL ARDELEAN UITAT: MOISE PANGA ¹⁾

Mai ambițios și mai inteligent, dacă nu tot pe atât de bine pregătit, ca vicarul Năsăudului, Ion Marian, care fusese și el, pentru un timp, învățător, Moise Panga nu se va lăsa intimidat de invidiile și uneltirile chiar și ale unora dintre foștii lui elevi; ba din contra, le va folosi pe toate, pentru a rămâne pe linia adevăraților deschizători de drumuri. Căci în activitatea lui dascălească nu se va mulțumi numai îndeplinind atribuțiunile impuse de regulament, completate de dispozițiunile Comisiei Școlare a regimentului II și, ulterior, I-ul de graniță; el vedea mult mai departe și înțelegerea lui pentru școală, ca instituție în serviciul neamului, era pe cât de adâncă, pe atât de clară. Un neastâmpăr intelectual a caracterizat toată viața acestui dascăl, vecin, prin locul de baștină, cu alt mare dascăl, Gh. Lazăr.

Moise Panga s'a născut în Racovița (jud. Sibiu), frunțașă comună grănicerească, lângă Avrig, la anul 1804, din părinți țărani cu stare modestă. Primele cunoștințe de carte și le-a început la școala din sat, care avea deja o vechime de aproape un sfert de veac. Din îndemnul dascălului său, a fost dus la școala normală a reg-tului I grăniceresc, din Orlat (Sibiu). Multă carte n'a prea putut învăța aici, fiindcă înșiși dascălii — „dascăli de dascălie” — nu erau nici ei, la acea dată, decât niște învățători mai ageri, mai iscușiți. Cât timp va fi învățat la școala normală din Orlat, nu știm. Dar putem deduce. Pentru asimilarea cunoștințelor ce se cerea unui învățător, pe acea vreme, erau fixate 6, 4 și 2 luni, ba chiar și șase săptămâni (Sibiu). Mult încoace spre timpul nostru (1862), *Școalele normale* se mai numeau și *școale capitale-model*, fiindcă erau așezate în capitale de provincii (?), și egalau cu patru clase de gimnaziu.

¹⁾ Din lucrarea: *Contribuția învățătorilor din Ardeal și Banat la cultura românească.*

Tipul de școală normală, pe care l-a urmat Moise Panga, am putea-o asemăna, dacă nu și mai puțin, cu clasele cursului complementar (suprapimar) al zilelor noastre. Dacă la 1862, în asemenea școli (regionale), se propunea: religia, gramatica, caligrafia, calculul, șt. naturale, cunoștințe din istoria patriei (numai prin cărțile de lectură), cântul și desenul, natural, limba de predare: maternă,¹⁾ cu 42 de ani înainte de sigur materiile de învățământ vor fi fost mai puține și cantitatea de cunoștințe tot pe atât de redusă. Isprăvind cursurile la 1824, e numit învățător pe teritoriul regimentului I grăniceresc.

Îl găsim ca învățător pe raza acestui regiment, până la 1834. Între timp, la 1831, Comanda regimentului satisfăcând un ordin împărătesc de a trimite, ca bursier, pe cel mai destoinic învățător la cursurile pedagogice de perfecționare ce se țineau la Lemberg, aprecierile superiorilor cad asupra lui Moise Panga. La Lemberg stă un an. Aici, în contact cu distinși dascăli și pedagogi, în atmosfera sobră a acestui institut catolic, a trăit ceasuri care i-au imprimat în suflet, pentru tot restul vieții, un mod de trăire severă, sinceră, justă și totuși străbătută de un cald elan, care mergea, uneori, până la desinvoltură. Dacă ar fi rămas numai cu cele dintâi, înregistram o inteligență rigidă, stearpă; un dascăl a cărui inimă n'ar fi cucerit pe nimeni, iar pe urmași nu i-ar fi obligat să-i rețină numele. Cât a proflat modestul învățător din Racovița-Sibiului, pe care o părăsește pentru multă vreme, e suficient să notăm că la întoarcere știa la perfecție germana și utiliza bineșor latina. Nu trebuie să ne îndoim de cunoștințele pedagogice și filosofice pe care și le va fi câștigat. Aceasta ne-o va dovedi în curând.

Tot la Lemberg face cunoștință cu un alt bărbat de inimă, trecut prin teologia din Blaj, Ioan Marian, cu al cărui nume se laudă țara Năsăudului. Și pe dreptul. O incidență plăcută; din ea se naște o prietenie nu totdeauna destul de sinceră. Trebuie să reținem un lucru: s'au întâlnit doi pasionați ai muncii, care pentru realizarea idealurilor lor, idealuri vizând numai binele neamului, nu au evitat prilejul unor ciocniri dureroase. Norocul că ele n'au depășit măsura, spre a fi exploatare de streini. Un moment tragic pentru Moise Panga, când, spre sfârșitul vieții, își dădu seama că Ioan Marian a deschis o pagină luminoasă în istoria școalelor năsăudene, iar el, dascăl neîntrecut întru ale școalei, rămâne o simplă figură de pedagog, cu recunoscute calități și mari virtuți, în fața căruia se pleca până și Basiliu Petri. Dar atât.

După terminarea cursurilor dela Lemberg, al căror beneficiar serios a fost, Moise Panga s'a reîntors pentru a-și continua munca la

1) *Amicul Școalei*, An. I. pag. 118.

postul său, undeva prin apropierea Sibiului. Din 18 Ianuarie 1834, prin ce împrejurări, nu știm, îl vedem funcționând ca învățător la Școala normală din Năsăud.

Atât școala aceasta cât și cea dela Orlat, ca și surorile lor dela: Panciova, Biserica Albă, Petrinia și Timișoara sau Oradea, Blaj și Sibiu, s'au născut după acel regulament școlar: „Ratio educationis totiusque rei literariae per Regnum Ungariae et provincias eidem adnexas” (1764) al Mariei Terezia. Prin el se pune o bază serioasă învățământului prin creierea unei școli populare superioare, unei școli model, numită școală normală. În aceste școli se face de aici înainte adevărata pregătire a învățătorilor în cursuri de 6, 4 ori 2 luni. Candidații ascultau aci prelegerile (lecții model) ale învățătorilor normali, se deprindeau în obiectele prescrise pentru norme, adică în religie și în morală, în limba maternă, puțină cetire latinească, în caligrafie, în gramatică și ortografie, în comput și în regulile școlare. Vedeau și învățau procedura învățătorului, pe care, câteodată, îl suplineau.¹⁾

Ce l-a determinat pe Moise Panga să părăsească teritoriul regimentului I grăniceresc, căruia îi datora mult? E posibil să fi fost înțeleși cu Ioan Marian ca să lucreze împreună. Mai putem adăuga un alt motiv: Orlatul nu se bucura de destulă atenție din partea comandamentului militar; de aci și cauza că pe la această școală n'a trecut niciun învățător de seamă. De abia cu Moise Panga și Basiliu Petri, din indemnul lui David Urs de Marginea (1871) ea își schimbă aspectul. Ajuns la Năsăud, prin forța lucrurilor, e nevoit, deocamdată, să-l secondeze în muncă pe Ioan Marian, fără a avea vreo inițiativă. Când, la 1837, Ion Marian, care dela 1834 era directorul școlii normale, deschide un *curs preparandial de șase luni* pe lângă instituția pe care o conducea, Moise Panga e cel dintâi colaborator. Iar în 1842, îmbolnăvinduse Ion Marian, aceste cursuri pentru candidații la dascălie, intrară sub frumoasa și rodnică directivă a destoinicului dascăl, Moise Panga. Priceperea și energia lui au găsit, în mulți, apreciere și simpatie, iar în alții au stârnit invidie. Ce-i păsa de ultimii, când din inima lui își făcuse judecător? Vine anul de încruntare românească, 1848. Școala fu închisă. Elevii alături cu dascălii, chibzuiau pentru soarta neamului, luptând în cadrele armatei împărățești contra armatelor Kossuthiste. În 1849, 20 Octomvrie, baronul Wohlgemuth, guvernatorul Ardealului, dă ordin comisiei școlare grănicerești din Năsăud, să deschidă numai decât toate școlile de pe teritoriul regimentului II grăniceresc; tot acel ordin dispunea ca Moise Panga și inv. adjunct (inv. de aplicație)

¹⁾ Kiss Aron, *A nevelés és oktatás története* 1892, pag. 113—114.

Isac Născuțiu, să deschidă cursurile pentru dascăli. Lucru care s'a și făcut, ce e drept, cu oarecare întârziere, la 15 Dec. 1849, însă de astădată nu numai pentru năsăudeni, ci pentru toți candidații din nordul Ardealului.¹⁾

Deține această calitate, prin care a avut o influență binefăcătoare asupra viitorilor învățători, până la 1856, când, în sfârșit, intrigările adversarilor, din gura cărora se puteau auzi aprecieri jignitoare la adresa omului cu o voință inflexibilă și viață austeră, i-au adus transferarea, în aceeași calitate, la școala normală din Orlat. Insistăm asupra sarcinei ce-i revenea ca dascăl la o asemenea școală. Candidații — puțini câți veneau la asemenea cursuri — erau foarte slab pregătiți. Mai aveau pretenția să învețe, să deprindă o *metodă* de predare a cunoștințelor — pe care de cele mai multe ori nu le stăpâneau nici ei — copiilor din școlile sătești. Avea dreptul să se tângue un intelectual — fie că-l chema chiar și Moise Panga: „Ni se rupe inima când vedem că cei mai mulți învățători ai Școalelor comunale necunoscând niciun metod de a învăța și a crește pe tinerime, aduc în stare și pe copii și pe părinți ca să privească școala ca o temniță și învățătura de pedeapsă, și pentru a nu pierde mica leafă ce li se dă, adună copiii în școală spre a face larmă și gălăgie ca să se pară trecătorilor că ei sunt de față și că copiii învață.”²⁾

Abia după plecarea de pe meleagurile Năsăudului, i se arată recunoștință. Astfel, citim în „Amicul Școalei” (Ian. 1862) într'o corespondență din Năsăud: „Publicul nostru va ști că aici s'au ținut prelegeri pedagogice și sub fericitul Ion Marian și sub *bravul și adevăratul învățător și director Moise Panga*, din an în an”.

Prezența sa la Școala normală grănicerească din Orlat, îl apropie de cercurile intelectualilor din Sibiu. Leagă prietenii rodnice, cum e cea cu Visarion Roman și I. V. Rusu, care vor dura toată viața. Din creștetul celor aproape patruzeci de ani de activitate, în care a încercat atâtea mijloace pentru a schimba școala și învățătorul român, își putea lua libertatea de a spune lucrurile pe nume. Vedeă situația mizeră a învățătorului, lipsa de interes a Românului față de școală, decăderea școalelor dela Năsăud și Orlat; copiii aduși cu jandarmii la școală; lipsa de pregătire a învățătorului, precum și *irealitatea* învățământului din școala poporală; inutilitatea învățăturii unor lucruri și omiterea practicului în școală.³⁾

1) Virgil Șotropa și Nic. Drăgan, *Istoria Școalelor năsăudene*, pag. 153.

2) *Telegraful Român*, An. I, Nr. 8.

3) *Amicul Școalei*, An. II, Nr. 31.

Înțeles cu Visarion Roman, directorul, editorul și redactorul primei publicații românești de pedagogie, „Amicul Școlii“, începe o campanie de luminare a situației școlii populare (primare) românești. Consecvent primelor manifestări în viața publică, nu va face concesii neadevărului, chiar și atunci când spusele lui atingeau o tagmă. Astfel, într'un articol intitulat „Cauzele pentru care se retrag copiii dela școală, cășunate prin docenți“, lovește în plin. Le înșiră pe toate: a) Propunerea neplăcută copiilor; b) tratarea nedreaptă (părtinirea școlărilor cu părinți săraci sau bogați); c) pedepse nedrepte și nepotrivite greșelilor făcute; d) ocuparea copiilor cu lucruri la dânsul (să-i curețe grajdul, să i taie lemne, să-i legene copilul, etc.); d) neregulata venire în școală a docentului (învățătorului).

Dar pedagogul era dublat de un om; de câte ori semnala un rău, o meteahnă, propunea și remediul. Pentru cele de mai sus, îi recomanda docentului: a) Disciplină: ordine în toate; ascultare și supunere; mai multă sârguință; b) Indrumare: lucru de bunăvoie, sinceritate și adevăr; c) Omenie: scrupulozitate (rușine), înfrățire și pace unii cu alții; d) Înfrățire: curățenia corpului, a îmbrăcămintei și a lucrurilor, spre bunăvoie și veselie, care numai printr'o propunere vioaie, pătrunzătoare, se poate obține.¹⁾

Visarion Roman, care fusese scurtă vreme (doi ani) învățător, înțelegea străduințele și sbaterile prietenului său. De altfel, revista sa, „Amicul Școlii“, vroia să răspundă unei aspre necesități: aceleia de organ de indrumare, cum nu era nici unul la noi, pentru dascălii școlărilor românești din cuprinsul Ardealului și al Banatului. De aceea probabil la îndemnul directorului revistei sau a altor intelectuali, de a fixa, a da o fizionomie clară școlii populare, rostului ei, dar mai cu seamă a preciza relația dintre viața națiunii și a școlii coordonatele vieții sătești și poziția învățătorului în cadrele acesteia, așa cum se prezentau în a doua jumătate a sec. XIX-lea, publică acel faimos „Program“,²⁾ care a fost socotit atunci și un rechizitoriu al vieții românești, atacând, deopotrivă, pe dascălul sânguincios dar slab pregătit, ca și pe cel bine pregătit — relativ —, dar leneș, desinteresat sau chiulangiu; n'au scăpat acestei critici obiective nici „superiorii“, în sarcina cărora cădea grija învățământului.

Moise Panga n'a scris mult; ba a scris chiar puțin. Însă, a gândit mult asupra celor scrise. La el, scrisul pornea dintr'o arzătoare dorință condiționată de împlinire. „Program“-ul, scris la Orlat, întemeiat pe

¹⁾ *Ibidem*, An. II, Nr. 46.

²⁾ *Amicul Școlii*, An. V, Nr. 19.

date și fapte binecunoscute, avu un rost aproape decisiv asupra reorganizării învățământului sătesc, cât și în rândurile învățătorimii.

Pentru că multe din problemele pe care a vrut să le rezolve Moise Panga la 1864, din păcate, n'au pierdut mult din actualitate, nimic mai potrivit decât să-l reproducem, săvârșind, prin aceasta, un act de recunoștință, păstrându-i gândurile :

Program

1. Care este scopul școalelor populare și cine este mai întâi îndatorat cu creșterea — educația — tinerimei cei crude ?
2. Ce se pretinde dela docenții (învățătorii) școalelor populare ?
3. Care sunt cauzele de nu-și dau românii țărani copiii de bună voie la școală ?
4. Cum s'ar putea delătura aceste împedecări ?
5. Dela ce (cine) atârnă un progres îmbucurător în școalele amintite ?
6. Ce opiniune se face în public despre o școală unde se întrebunțează pedepse dese, mai ales corporale ?

Răspunsuri :

1. a) Scopul principal al școlii populare este, de a forma din învățăcei oameni deștepți, de omenie, cu frica de Dumnezeu, și de a-i înzestra cu științele necesare pentru chemarea lor viitoare, adică membri folositori statului (societății); căci dela gradul de cultură mai înaltă sau mai de jos depinde și prosperarea dânșilor, pentru că cu cât posedă țărani științe teoretice și practice mai multe, cu atât mai mult sporește și starea materială a dânșilor, aflându-se în pozițiune favorabilă cu științele câștigate în școală și în praxă, de a sili pământul printr'o lucrare rațională, spre producere mai mare, cu mai multă însemnătate ca acelor care nu se abat dela obiceiurile lor cele ruginite, adică îndătați; b) creșterea și formarea copiilor este dată însuși de Dumnezeu în mâna părinților, dar parte, ca cei mai mulți, nu posedă calitățile recerute spre aceasta, parte cei mai mulți, nu au nici voie, nici aplicare spre această sfântă datorie, nici chiar mijloacele necesare; alții sunt cuprinși cu ocupațiuni felurite pentru susținerea familiei; pentru aceea se află în fiecare din satele cultivate, osebite institute de creștere și de învățământ, la care se socot și școalele populare. În toate aceste școli să se așeze bărbați examinați și experți, cărora se încredințează scopul acesta ponderos pentru societatea omenească.

2. a) Docentul unei școli populare să aibă o vorbire bună, limpede, înțelegătoare și un corp sănătos; defecte corporale bătătoare în ochi, d. e. gușat, chior și mai încolo, îl fac de râs în fața copiilor; b) el să fie un om cu minte sănătoasă, ca ușor să poată descălci un lucru; c) să fie temător de Dumnezeu, o adevărată oglindă pentru învățăcei în vorbirile și purtările sale; d) obiectele de învățământ, care trebuie să le propună, să le priceapă bine, căci, ce nu știi, nu poți învăța pe altul; e) despre religie să poseadă atâtea cunoștințe cât e necesar, ca așa de bine să-și îndrepteze inima lui după acelea, încât și pentru învățăceii lui să fie demn de imitat; f) să fie înzestrat cu științe pedagogice, fără de care propunerea sa nu poate fi încoronată de succes, căci numai orbecăie și cade de greutate; g) să fie omul păcii și al dragostei; să nu se amestece în treburile comunei neinvitat de antistie (conducători), iscându-se de multe ori partide ce îl pot periclita, ba chiar și depărta de postul ocupat, și de ar corespunde pe deplin chemării sale; h) orele de curs să le respecte cu acuratețe, deprinzând pe învățăcei în acel timp scump, neintrerupt, printr'o propunere plăcută; se mai pretinde ca el să fie cel dintâi în școală, priveghind astfel peste învățăcei și delăturând astfel orice neplăceri care se nasc între școlari în absența dânsului; la fel, în timpul orelor de curs să nu se depărteze fără vreo cauză excepțională, precum ar fi un morb, un roiu eșit, și altele asemenea, cu temeiul scuzătoriu. (Însă, durere, sunt și docenți fără conștiință și fără frica de Dumnezeu, de se depărtează de școală în timpul orelor, numai din *dulce farniente*, stând pe stradă în povești cu cei ce trec pe dinaintea școlii, punând în timpul depărtării sale pe un școlar mai de frunte să continue și să susțină tăcerea, apoi intrând docentele iarăși, i se denunță tocmai cei mai nevinovați ca turburători de liniște și ascultare; necuviințe de acestea, se pot delătura, firește, numai printr'o supraveghere corespunzătoare disciplinei școlare, prin deasa cercetare, fără de veste, a școlii, din partea directorului — parohului — și a insp. școlar, mai încolo, prin amplexii și antistii comunei, pătrunși de propășirea și binele națiunii române); i) ca să poată susține disciplina, docentele trebuie să aibă vaza cuvenită înaintea învățăceilor; însă, aceasta nu și-o poate câștiga printr'o tratare neplăcută, b. oară, printr'o furie înspăimântătoare, o asprime nesuferibilă, răzimirându-se numai pe pedepse mai ales corporale — cele mai deșositoare mijloace de a stărui cu acelea după un progres indostulător —, ci prin științele sale, prin însușirile cele morale și nobile, prin purtarea consecventă față de elevi: nu, azi petreci cu dânsii în glume și voe bună, apoi 2-3 zile în sbierături și amenințări cu pedepse aspre; j) el să nu fie nici prea lin, nici prea aspru, ci să

păzească calea mijlocie care duce mai sigur la scop; el să fie un tată adevărat al învățăceilor săi, convingându-i prin fapte despre ținuta sa părintească, d. e. a fi de față la petrecerile lor, a se slobozi cu dânșii, după împrejurări, la convorbiri amicale, pe cel morbos a-l cerceta și a-l mângăia, a da, după putință, ajutor celor orfani, etc. Erorile făcute să nu le treacă cu vederea, dar să facă și o diferență, o apreciere, între ele și apoi să aplice, dacă e cazul, pepepse.

3. a) Intunerecul și orbia cea bătătoare la ochi care domnește peste cea mai mare parte dintre țărani români, nefiind astfel în stare a putea prețui și deci prefera binele care revine din frecventarea școlilor amintite; pe mulți țărani îi auzi zicând: „doar n'o să fac popă din copilul meu” — neluând în considerațiune aplicarea conlocuitorilor sași, de-a-și da copiii la școală fără multă presiune — cu excepțiuni puține — cari (sașii) nu urmăresc să-și facă din copiii lor popi, ci oameni buni și deștepți, să nu-i poarte nimeni de nas, ca pe români, înapoiți în cultură, hâțâindu-i niște notari și amploiați neromâni după placul lor, zicând la toate „da”. Când se aduce acestor țărani orbecați aminte de școală, parcă i-ai fi opărit cu apă fiartă; unii socotesc umbirea copiilor la școală ca un ce nesuferibil, scuzându-se încă unii și cu aceea că au mai avut înainte cu vr'o câțiva ani 1 sau 2 copii la școală; b) în multe școli lipsa de progres a școlarilor care umbă 2, 3, 4 ani la școală și nu știu scrie nici ceti și socoti, se datorește docentului, care nefiind apt, a ocupat postul cu calculul de a servi numai atâta timp școala, până ce va scăpa de miliție (inv. erau scutiți de serviciul militar). Părinții acestor copii urăsc școala și îndeamnă și pe țărani din alte sate să nu-și dea copiii la școală, că mănâncă pâinea în zadar; c) se întâmplă de orânduiesc conducătorii comunei numai pe copiii părinților săraci la școală, exprimându-se că unii ca aceștia tot nu au ce lucra acasă, și pot șede cu dascălul în școală, iar copiii celor cu stare materială sunt scutiți de frecventarea școlii. De ce fel de idei și opinii seci și scâlceiate sunt unii atari conducători? Adecă iubesc întunerecul și fug de lumină. De aci urmează că preotul are sfânta datorie de a scoate pe toți copiii din protocolul botezaților, dela 6—12 ani și a provoca pe cond. comunei spre constrângerea părinților respectivi de a-și trimite copiii la școală; d) despre foștii grăniceri (Români de pe teritoriul regimentelor grănicerești), s'a observat și dovedit că ei sunt dedați a-și trimite copiii la școală numai pe cale dictatorică.

4. a) Lipsa de fonduri: datorită lipsei de fonduri, de subsistență, școlile și în general învățământul, se găsesc în stare foarte rea. Până când docenții comunali nu vor fi dotați cât de cât, cel puțin ca să o

poată duce de azi pe mâne, de pe o zi pe alta mai bineșor, ca să nu fie siliți a lăsa școala și a ținea de coarnele plugului, dacă vor ca să nu piară de foame, până atunci nu putem avea docenți calificați, pentru că nici nu pot, ba nici nu simt voia să mai cetească câte ceva.

5. a) Dela docenți cu șt. pedagogice, diligenți, pătrunși de zelul înaintării culturii națiunii române, provăzuți au lefuri potrivite ostenețiilor lor, ca astfel să-și poată procura cărți de lectură, mai ales școlastice, și mai ales de a se putea abona la gazetele române, punându-se în stare de a putea înainta cu spiritul timpului prezent(e); b) dela pășirea treptată, adică dela lucruri cunoscute la cele necunoscute (de ex., dela adațiune — adunare — la subtragere — scădere —); dela lucruri simple la cele compuse; c) dela împărțirea orelor de învățământ. Așa d. e. obiecte care pretind o opintire mai mare a spiritului, să se destineze ore înainte de amiază; după un obiect greu, să urmeze unul mai ușor (d. e. după gramatică, să urmeze cetitul sau scrisul frumos); a propune un obiect mai mult de o oră și cu clase mici, desgustă și întrerupe atențiunea, pentru că înșiși celor ieșiți din etatea tinereții încă le place schimbarea în deprinderile felurite, dar apoi școlarii care sunt plini de viață, să nu urască o continuare îndelungată cu propunerea unuia și același obiect?

6. a) Despre o școală unde se întrebuițează pedepse corporale prea deseori, nu putem avea nicio opiniune bună; despre docentele unei atari școli, nici așa, tocmai în sec. XIX, sec. luminării și al eliberării popoarelor! Așadar, docenții școalei populare române să se rețină, în cât permit împrejurările dela pedepse aspre, căci mai ales cele trupești, întrebuițate pentru toate greșelile fac pe școlari mai apoi nepăsători de bătaie și în loc de îndreptare, să-i scadă și să-i înrădăcineze reavoința și împotrivirea perpetuă spre toate lucrurile bune.

Orlat, 28 Iunie 1864

ss. Panga
docente suprem

Răspunzând celor cinci întrebări, Moise Panga, a pus la dispoziția oricărui dascăl și om de școală, mijloace practice, uzând, fără termeni, de psihologie și pedologie, pentru a oferi un curs metodologic, în sensul de astăzi, al materiilor de învățământ. Se poate constata, prin urmare, că acest „docente suprem” avea nu numai intuiția adevăratei școale primare, dar și cunoștințe vaste în domeniul pedagogiei, pe care le întrebuița cu mult bun simț și căutată măsură.

Din cele expuse, am făcut cunoștință cu concepțiile pedagogului Moise Panga. El nu s'a oprit aici. După cum era și firesc, urmă, ca o

schităre, i-am zice noi, programa analitică a școalei pe care o vede Moise Panga. A fost și ea publicată¹⁾ și făcută cunoscută cetitorilor săptămânalului lui V. Roman. Spre a completa prezentarea acestui distins învățător înainte mergător pe drumul bătătorit al școalei rurale numai din întâmplare de câte un dascăl de talia lui, lăsăm să urmeze și partea ultimă, poate tot atât de importantă: „Ce trebuie să se învețe în școala poporală” — obiectele de învățământ.

Răspuns:

1. Religiuinea; 2. Cetirea; 3. Scrisul frumos și în dictat; 4. Gramatica într' așa măsură, încât, ieșind din școala de repetițiune să fie în stare a-și compune gândurile sale într'o epistolă batăr într'atât, încât greșelile cele mai bătătoare la ochi să fie delăturate. Regulele gramaticale să nu le învețe băieții de rost din carte, întrebându-i apoi iarăși docentele cu cartea în mână; aceasta este pentru copii un lucru mecanic și o tortură, de unde și ura de școală. Regulele gramaticale sunt baza ocupațiunilor în scris și a unui concept cât de simplu; 5. Socoteala cu cifre și fără de ele, adecă, după unii, în scris și mentală. Socoteala fără de cifre e, omului de rând, ca pâinea cea de toate zilele; 6. Geografia patriei, pe scurt; 7. Istoria naturală; despre cele trei împărății (regnuri) a produselor create de Dumnezeu, precum: animale, plante și minerale; 8. Fisica, iarăși numai strict populară: despre aer, nori, curcubeu, ploaie, ș. a.; 9. Istoria patriei, întru asemenea înțeles; 10. Pomologia și grădinăritul, economia câmpului, creșterea vitelor (de rasă). Acest obiect pretinde cea mai mare atențiune, căci e baza stării materiale celei bune. Deci, fiecare comună să prevadă școala cu o grădină de pomi, unde să conducă docentul pe școlari și școlărițe spre câștigarea a tot felul de cunoștințe despre pomi și legume; 11. Cântări religioase și naționale, d. e. „Deșteaptă-te Române” ș. a.

Religia s'o predea preotul, cel puțin două ore pe săptămână. Cauza cea adevărată a păcatelor celor multe a oamenilor neculți și neumblați la școală în tinerețe, este nepătrunderea inimii învățăturilor religioase încă în fragedele tinerețe; și fiindcă se învață cele religioase numai de rost, fără explicare, ieșind din școală, se dau cu totul uitării; abia îi rămâne, în memorie, rugăciunile obișnuite; și așa, fiind lipsit de o bază fundamentală a învățăturilor religioase, comite tot felul de păcate, mai ales sudălmi grele, pizmă, răzbunare și nerespectarea bunului străin; necurățenia morală și altele. Se poate afirma cu tot dreptul, că cercetând numai biserica în Dumineci și în sărbători, de a asculta

¹⁾ *Amicul Școalei*, An. V. Nr. 19 — dată în Orlat, 24 Iulie 1864.

sf. Liturgie, după datină, nu e de ajuns dacă nu-și îndreaptă viața sa după învățăturile auzite acolo : adică, înainte de amiază a fost în Casa Domnului, iar spre seară mână vitele în bucatele (sămănăturile) și fănațele altora, măcar că a dus și jertfă pentru sf. Liturgie, el este de opinie deșartă : că Cel Atotputinte îi trece cu vederea păcatul, pentru jertfa adusă”.

A stat neclintit, cu toate lipsurile și dificultățile, în slujba școlii, și, prin ea, a neamului. Târziu de tot, i-a fost apreciată munca. Astfel, Comitetul „Astrei”, într'o ședință din 1867, îi aduce elogii, totodată cooptându-l între membrii de onoare ai Asociațiunii.

NICOLAE ALBU

INVĂȚĂMÂNTUL ROMÂNESC IN REPUBLICA MOLDOVENEASCĂ

Republica Moldovenească întemeiată în 1924 în cadrul Uniunii Republicilor Socialiste Sovietice, înglobând o comunitate națională aproape omogenă de câteva sute de mii de suflete, pe malul stâng al Nistrului, din dreptul Moghilăului până la Tiraspol, iar spre Răsărit, peste Balta și Ananiev, cu o însemnată prelungire la Sud de valea Codîma, până aproape de Bug, — deși n'a cuprins pe toți „moldovenii” destul de numeroși și de compacti și dincolo de Bug în regiunea râurilor Ingul și Ingulețul, până la Nipru, și indiferent de rolul „magnetic” cu care a fost creiată, mai mult pentru Români de dincoace de Nistru, — a avut totuși, prin adoptarea limbii „moldovenești” ca limbă oficială a statului și a învățămîntului, o însemnată contribuție la conservarea *ființei noastre naționale* în teritoriile de dincolo de Nistru. Am subliniat intenționat cuvintele „ființa noastră națională” pentru a face dela început o netă distincție între *ființă* și *conștiință* națională, despre aceasta din urmă neputând fi vorba în niciun fel de măsură.

Învățămîntul în limba națională a fost organizat, după modelul întregului învățămînt din Uniunea Sovietică, în două tipuri de școală, „înșepătoare” și „nîjloșie”. Școalele sătăști „înșepătoare” constituiau învățămîntul obligator de 7 ani, corespunzător învățămîntului primar dela noi, dar echivalând cu absolvirea cursului inferior secundar (gîmnaziul). În târgurile mai mari și în orașe funcționau școale asemănătoare, dar cu 10 clase, numite „nîjloși”. Ultimele trei clase ale acestor școale, a 8-a, a 9-a și a 10-a ar putea fi comparate, din punct de vedere al menirii lor și al obiectelor de studii, cu ciclul superior al liceelor noastre, și dădeau dreptul absolvenților la înscrierea în „institutele” de învățămînt superior din întreg cuprinsul Uniunii Sovietice. Un astfel de institut de grad superior în limba moldovenească a fost, spre exemplu,

„Institutul Pedagogic” din Tiraspol, menit să pregătească profesorii pentru școlile „nișioști” moldovenești.

Pentru fixarea unei limbi oficiale „moldovenești”, a unei grafii și ortografii proprii, am putea spune, respectând proporțiile, că Republica Moldovenească a trecut prin frământări oarecum asemănătoare aceluia prin care ne-au făcut să trecem filologii noștri din secolul trecut. S'a oscilat multă vreme între grafia chirilică și cea latină, adoptându-se în cele din urmă grafia latină și ortografia română, pentru a fi din nou înlocuită oficial, în ultima vreme, cu cea chirilică. În ceea ce privește limba, cărturarilor „moldoveni” prea „locali” s'au așezat de-a-curmezișul adoptării limbii românești din țară, pe motiv că nu e limba firească a poporul moldovenesc, fiind prea împănată cu neologisme. S'a eliminat deci tot ce părea „străin” s'a recurs la formarea de cuvinte noi, compuse în genul lui Aron Pumnul (*cuvântelnic* = dicționar, *forma învoelnică a verbului* = optativ), la o grafie exagerat fonetică (*pestotlocu înfloresc jișinii, șireșii, etc.*) care a dus până la suprimarea articolului hotărît masculin, lăsând cuvintele cluntite, numai cu vocala de legătură *u* în coadă (*Și stejaru și ulmu și plopul și salșia și fagu și bradu cresc la noi în pădure*) și la o sintaxă proprie moldovenilor, cu asperități de mult netezite în limba noastră literară (*Asupra globului pământesc șede steaua roșie; era sfârșitul matului dar zile calde încă mai era; cum văzduhul răzbate în plămâni, etc.*). Pentru completarea lipsurilor lexicului s'a făcut loc, într-o proporție exagerată, termenilor rușești în circulație la „moldoveni” de peste Nistru (*poezd* = tren, *parahod* = vapor, etc.) și celor mai extravagante neologisme trecute în limba moldovenească prin intermediul celei ruse (*pasajir, autobus, socialistism, etc.*).¹⁾

La Odessa, Tiraspol, Balta, s'au tipărit numeroase cărți moldovenești, atât cu grafia chirilică cât și cu cea latină, manuale școlare, cărți literare, traduceri, etc. cu un tiraj destul de variat, care se ridica uneori dela 2000 până la 65.000 exemplare.

Anexarea Basarabiei și a Bucovinei de Nord în 1940 de către Uniunea Sovietică n'a dus la incorporarea acestor teritorii direct Republicii Moldovenești. Nordul Bucovinei, județul Hotin și sudul Basarabiei au fost alipite Republicii Ucrainiene și numai centrul Basarabiei a constituit un stat comun cu fosta Republică Moldovenească.

Sporirea de teritoriu a Republicii Moldovenești aducea cu sine probleme noi și în materie de învățământ, limbă și grafie. Un foarte

¹⁾ Toate citatele sunt extrase din manualul de „Limba moldovenească” pentru „clasa a patrulea” de M. Oprea, Chișinău 1940.

mare număr de școlari „moldoveni” foști până atunci elevi ai învățământului românesc, care nu cunoșteau alfabetul chirilic, aveau nevoie de manuale tipărite cu litere latine. Tipografiile din Chișinău care aveau literele necesare n'au întârziat să le imprime în grabă, până la începutul lui Septembrie 1940. Totuși întrebunțarea lor n'a fost generală nici în aceste teritorii noi ale Republicii Moldovenești. Ele apar sporadic în anumite regiuni, alături de cele imprimate cu chirilice. Pe de altă parte presa oficială care trebuia să se adreseze marilor mase ale noului „popor sovietic” nu putea primi inovațiile gramaticilor, care ar fi pus în încurcătură pe cititor. De aceea, cu toate că adoptă alfabetul chirilic, înăltură exagerările fonetice ale gramaticilor, neologismele în formă rusească, asperitățile sintactice, conservă articolul hotărît masculin, eliminat de manualele școlare, se descătușează de toate canoanele oficiale și păstrează în linii generale limba literară românească, necesară înțelegerii celor obișnuiți cu ea. (Ex.: *Moldova Socialistă organ al comitetului central, al comitetului orășenesc ghin Chișinău, P. C. ghin Moldova și al Sovietului Suprem al R. S. S. Moldovenești*). Gramaticii „moldoveni” care încercaseră să abată limba dela matca ei se găseau deci, după douăzeci de ani de străduințe zadarnice, din nou în fața acelorași probleme nerezolvite.

Oprindu-ne asupra manualelor școlare în ceea ce privește terminologia lor științifică și cuprinsul lor, trebuie făcute unele constatări.

În adoptarea terminologiei științifice n'a prezidat o concepție unitară. Uneori s'a încercat a se da valoare de circulație științifică unor cuvinte populare, de ex.: *vieața crescăturilor* (plantelor), *vieața jivinelor* (animalelor) *sufierea* (respirația), *înțoarserea* (Inverslunea), alteori s'au adoptat întocmai neologismele din limba română: *mamifere, amfibii, schelet, adverb, numeral, cardinal, ordinal, etc.*, alteori s'au trecut neologismele prin pronunția rusă și au fost adoptate cu fonetismul particular respectiv: *alfavit, orfografie, musculii, etc.*, iar câteodată s'au adoptat termenii științifici ruși mențiți să înlocuiască neologismele: *propozțiunea glavnică* (principală), etc.

În privința cuprinsului manualelor, principiul călăuzitor în învățarea tuturor materiilor era subordonarea întregului sistem de cunoștințe concepției politice a statului. Ne-o spune lămurit în concluzia introducerii manualului de „Științele Naturale” pentru școalele „înșepătoare”, autorul C. A. Tetiurev, când, după ce expune programul materiei ce se va învăța în cursul anului școlar, încheie: „*Toate acestea noi trebuie să le învățăm pentru ca drept să înțelegem natura; să ne învățăm a înstăpâni natura și s'o folosim pe dânsa în zidirea noastră socialistă. Toate acestea științe nouă ne trebuiesc pentru ca să stăm ziditori activi și*

conștienți a obștii noastre socialiste". Spre același țel converg toate eforturile școlii prin tot cuprinsul manualelor pornind dela cl. I încetătoare, cu bucăți alese, citate și imagini din viața oamenilor politici ai regimului, și toată literatura bibliotecilor școlare și publice.

Luând în speclă considerare manualele moldovenești, vedem că ele se mulțumesc a fi simple prelucrări sau traduceri ale manualelor ruse sau ucrainene. Ele n'au nimic care să lege pe școlar nici măcar de comunitatea spirituală a „moldovenilor”, prin povestiri luate din viața lor sau prin cunoașterea literaturii lor populare. Ca traduceri ele sunt servile și lipsite nu numai de talent ci și de un elementar simț estetic, când e vorba de transpunerea pe „moldovenește” a unei opere literare rusești. Iată spre exemplu o strofă dintr'o „carte de știri” de clasa II-a, tradusă din poetul ucrainian Șevcenco, mort la sfârșitul veacului trecut :

*De-oi muri, pe o mojiță
Mă 'ngropați pe mine,
In câmpia 'ntinsă larg —
A drojii Ucrainei.
Ca ogoarele lărjite
Dnepru cât se troje
Să le văd eu și s'aud ea
Cât de tare roje...“*

sau acest fragment din poemul *Povestea despre un pescar și un peștișor* de Pușchin :

*„Când se roagă peștișoru de aur,
Cu glas omănesc grăește el :
Drumu dă-ni, bătrâne, nie în mare,
o plată scumpă ți-oi da eu pentru mine.
M'oi răsplăti cu șe numa-i dori.”
S'a minunat bătrinu, s'a spăriet :
a pescărit el triizăși și trii de ani
și n'a auzit ca peștele să vorbească.
I-a dat drumu peștișorului de aur
Și i-a zis lui mîngîitor :
„Dumndăzu cu tine, peștișor de aur !
Plata ta nie nu-mi mai trebuie.
Du-te în marea albastră,
Și te primblă, unde dragă-ți este.”*

ori însfârșit acest capitolaș de proză tradus din Maxim Gorki :

„Noaptea era întunecoasă, pe șeri se mișca sloiuri groase de nouri flocoși. Marea era lină, neagră și deasă ca oloiu. E sufla cu

un vânt sărat și jilav și suna mângăios, plioscându-se de borturile vaselor, de mal, aghe-aghe legănînd luntrea lui Celcaș. Pe întinderea depărtată dela mal se ridica de pe mare schelete negre a vaselor, înșilegînd în șeri macitele lor ascuțite (înflîgînd în cer catargele lor ascuțite) cu fonaruri de felurite culori pe vîrfuri. Marea oglinde lumina fonarelor și era instelată cu o mulțime de pete galbene. Ele tremura frumos pe urșunicu lui moale, mato-negru, care se clătina așa de lin și puternic. Marea dorne cu un somn sănătos și puternic a lucrătorului care s'a obosit tare decuzi."

În fața acestor adevărate monstruozițări care nu pot deștepta în sufletul copilului gustul pentru frumos, nu e de mirare dacă manualele școlare și bibliotecile școlare sau publice nu vor să cunoască de loc literatura românească, poporană sau cultă. Într'un singur manual am găsit această scurtă variantă a Mioriței, intitulată *Cîntecu vechi șiobănesc*, în care se pare că folkloristul de ocazie a stricat intenționat până și muzicalitatea ritmului, pe lângă abolirea oricărei punctuații :

— Frunză verde de trii flori
 Șiobănaș dela miori
 moartea unde ți-a fost să mori
 — sus în vîrfu nucului (sic !)
 în bătaia vîntului
 la șetina bradului
 — de șe moarte ai murit
 — de un trăsniț când a trăsniț
 — d'apui șine te-a jelit
 — păsările — au șirichit
 — de scăldat șine te-a scăldat
 — ploile când au plouat
 — de păzit șine te-a păzit
 — luna, când a răsărit
 — lumnarea șine ți-a pus
 — soarele când a fost sus
 — de 'ngropat șine te-a 'ngropat
 — trii brazde mari s'au răsturnat
 — fluerașu unde l-ai pus
 — în cranga bradului sus
 și când vîntu a sufla
 fluerașu a cînta
 oile s'or bucura
 și pe mine m'or căta."

Nicăiri nici o amintire de un Creangă, Coșbuc sau Alecsandri, sau măcar despre noțiunea de român ori apropierea dintre „moldovean” și român. Totul era clădit pe concepția unui neam complet deosebit, care n'are nimic cu România, despre care nu se făcea nici o amintire. Singurii poeți „moldoveni” ai manualelor ca și ai bibliotecilor publice sunt N. Țurcan, autor al unor versuri ca acestea :

IARNA

*Peste dealuri grebănoase,
peste cîmpu dizgolit
cu cojoașele nișoase
iarna albă a venit :
o perină arjintie
pimprejur s'a 'ntins pe jos,
peste sate și cîmpie
astă noapte a nins vîrtos."*

sau L. Cornfeld, autorul mai multor volume de poezii „moldovenești” și creator al unor valori estetice ca cele de mai jos, reproduse din volumul *Versuri cîntătoare* (Balta, 1935):

NISTRU

*„Cite veacuri, Nistre,
Îți știai cărarea,
Îți duceai tu, Nistre,
Spuma în spinare
Și urmaii tu, Nistre,
Pină 'n Neagra Mare.*

*Revărsai tu, Nistre,
Apele albastre,
Innecai tu, Nistre,
Satele sihastru." etc.*

În schimb literatura rusă, ucrainiană sau chiar și poloneză, în traducere „moldovenească” se bucura de mare favoare în bibliotecile școlare, ca și în manuale. Operele, frumos imprimare, dar tot atât de neîndemânatec traduse, ale lui Tolstoi, Korolenko sau Miczkiewicz se găsesc la îndemâna tuturor copiilor.

Îndepărtarea vîltă dela delata comunității naționale a „moldovenilor” cu populația din România era urmărită metodic, dar cu o stângăcie care desavantaja în primul rînd însăși delata de propagandă sovietică, pentru că procedând în sens invers, dela concepția identității

naționale, atracția exercitată spre apus de Republica Moldovenească ar fi avut, poate, mai mulți sorți de izbândă. Tot atât de mult a dăunat însă procedul și intereselor noastre naționale, căci ne găsim astăzi în fața unei foarte numeroase populații românești, răspândită până departe în Ucraina, care, deși vorbește aceeași limbă cu noi, e lipsită cu desăvârșire de orice sentiment de solidaritate cu poporul român și de orice identitate cu aspirațiile noastre. Fondul de viață comună al trecutului, cultul tradițiilor și al portului, legătura sufletească a credinței, s'au șters fără urmă, grație acestei educații particulare, făcând loc unei indiferențe care adoarme chiar și instinctul oricărei legături de sânge.

Marele rol al învățământului românesc, pe care statul nostru trebuie să-l organizeze acolo, constă prin urmare tocmai în găsirea celor mai potrivite metode pentru reeducarea în spirit național și redeşeptarea la o conștiință și viață națională a acestei populații, problemă care cere din partea dirigitorilor școlii noastre o foarte atentă și foarte înțeleaptă deslegare, pentruca nu cumva o pripeală, care n'ar ține seama de realitățile actuale și de condițiile psihologice speciale ale locului, să adâncească o prăpastie la care au săpat până acum atâtea vitregii ale timpurilor.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

TRAIAN MARCU

ION COSTESCU ȘI MUZICA NOASTRĂ CORALĂ

Dela Ismail, din Basarabia, cu un scurt popas în Tulcea, ne-a venit pe vremuri un om, care a crezut adânc până la capătul zilelor lui, că poate prin cântec să schimbe fața neamului nostru. Din aceleași locuri plecase alt închinător al aceluiși crez, Gavril Muzicescu. El a putut să străbată mai ușor și să se apropie mai mult de ceea ce visase. Ion Costescu, maestrul nostru de acum 30—40 de ani, (dela Liceul Sf. Sava și Lazăr, s'a izbit de alte greutăți. Compozitor a fost și el, cu bucăți ciocotitoare și ascuțite ca și firea lui; conducător de cor bisericesc, încercându-și propria-i liturghie, a izbutit să lucreze câțiva ani; alcătuitor al unei societăți Filarmonice, întâi din băieți de școală și apoi din studenți și oameni mari, care să-l ducă mai departe gândurile și să i le împlinească, a ajuns chiar dela început. Il văd încă în picioare înaintea mea, cu tovarășii de atunci pe lângă mine, strâns tot în privirea sură. Așteptam să dea semnul să începem vreun imn sau vreun Somnoroase păsărele, cu fășit de frunze sau cădere de ape în noapte. Pentru că el, nu dădea drumul, cu mișcarea repezită a brațului, unui cântec oarecare, ci unei rugăciuni, care să lege pe oameni și să-i facă mai buni. Privirea i se aurea treptat, ca de un lăuntric soare, și se lăsa dus de melodie, împreună cu noi. Mi-aduc aminte că întâia oară când am fost la Lipsca, până într'atât mă urmăreau spusele lui, încât căutamă cea barcă pe apă, poate pe râul Elster, de unde ascultase pe câmp un cântec zis de toți cei șase locuitori ai ei și-i venise credința, pe care o aduse și în țară și ne-o trecea nouă, că muzica e una din marile puteri ale omenirii. Pe acea vreme am putut auzi corurile din Ardeal, la Arenele Romane, în anul Expoziției din 1906. Pentru el și pentru noi, feciorii și fetele îmbrăcate în vestimintele vechi de o mie de ani ale neamului nostru de peste munți și care-i cântau cântecurile născute și culbărite prin sate fără nume, erau solii unui suflet. Sufletul acela se lumina deodată și în noi, la chemarea lor și ne umplea ochii de lacrimi. Unirea Românilor se făcuse acolo prin muzică.

Ion Costescu îl cunoscuse pe Slavici, care era pe atunci Director al școlii dela Măgurele. Scriitorul ardelean trecuse prin atâtea până poposisse în acest rost de liniște. Se învățase să privească la ale lumii cu împăcarea culva care a început să se desfacă de cele vremelnice. De muzică, știa atât cât luase cu el de acasă, din Șiria lui. Basarabeanul acesta infocat izbutise însă să-l miște până în singurătatea în care sta zăvorit. Se învoise să se facă, împreună cu fetele lui, coruri mixte și rămânea ceasuri întregi în scaun, în sala cea mare a repetițiilor, ca să ne asculte. Il prindeam bătând, fără să-și dea seama, măsura, cu degetele foarte îngălbenite de tutun. Ne chema și la el, în cititoria academiei de lângă Sabar. Acolo am auzit întâia oară, dela Slavici, care a scris-o mai târziu și în *Amintirile* despre Eminescu, și plimbându-ne pe marginea lacului din parcul școlii, că ne aflam pe locurile unde s'a scris Scrisoarea a IV-a. Câte unul din noi se trăgea la o parte de cellalți și stătea sub balcoanele cu vergi ae fier, îngânând versurile cele mai romantice din literatura română. Lebedele leseau pe luciul verde și pluteau tăcute și albe, ca sub ochii poetului. Trebuia să fugă repede la chemarea lui Costescu, care voia să mai zicem odată un cântec, înainte de plecare.

De aceea vorba de mai târziu, cu alt Ion, acesta lugojan și cap de coruri bănățene, dela alt hotar al românismului, Ion Vidu, ca să se adune în fiecare an, tot în alt oraș, cele mai bune coruri din țară, în smintirea zilelor din Arenele Romane și pentru pătrunderea muzicii în popor, se făcea tot în numele lui Ion Costescu. Fusesse un vis al lui, care putea să ajungă la sfârșit a ceea, cu toate că în altă înfățișare decât o văzuse el. Corurile și societățile de alt neam din Transilvania se adunau într'o mare adunare populară în fiecare an. Fuseseră chiar pe acea vreme vreo 600 la Cluj. Ele aveau rostul să ție laolaltă și să apere pe fiii aceluiș popor. Deși, în timpul trecut societățile noastre corale nu erau privite ca societăți culturale, singurele îngăduite de lege, și nu primeau de aceea încuviințare, noi, în marea dragoste de muzică, le lăsam să se desvolte în voe și să pue la cale asemenea manifestări colective. Trebuia însă ca Românii, ei, care începuseră, să se poarte la fel și să cheme pe cântăreții din toate unghiurile.

Ion Costescu nu mai era printre noi, atunci când unul din gândurile care-l munciseră se apropia de punere în faptă. Il văzusem cu un an înainte în căsuța lui dintr'un fund de curte. Era acum la pensie și găsea răgazul și pentru alte griji. Muncitorimea era frământată pe atunci de tot felul de vânturi, mai cu seamă dela Răsărit. În mahalaua de margine pe unde locuia și înălțasem și noi smeul și ne jucasem de-a ușiul și porumbeli, până noaptea târziu în zilele calde de vară, ucenicii și băeții din fabrici stăteau pe la coțuri sau făceau lațuri de prins câinii. S'a gândit, privindu-l din poartă, că ar fi mai bine să-l cheme la el și să-l învețe să cânte. Dragostea lui de muzică era așa de tare și de molipsitoare, încât a izbutit și acest lucru de necrezut. Am cântat și eu cu acești băeții, adunați din ateliere și uzine, și cari se deprinseseră să deschidă la același ceas poarta verde și căptușită cu tablă, pentru ca niciun ochiu străin să nu poată privi înăuntru.

A fost întâiul alcătuitor de coruri muncitorești, cu mult înainte să se hotărească cel dator să o facă. Dar într-o bună zi el s'a sfârșit, în odata cu tavanul scund, unde fremăta atâta dor de bine și pornire de faptă, și toate aceste începuturi s'au oprit acolo unde le lăsase. Numai Institutul Filarmonic Universitar a mers mai departe și-l păstrează numele și programul. El este o fundație pe care o gospodărește, cu milioanele lăsate de acest om sărac, dar strângător și fără milă față de sine însuși, ca o furnică, Administrația Casei Școalelor și a Culturii Poporului. Om de școală, Ion Costescu și-a încredințat, înainte să plece dintre noi, averea și idealul, unul așezământ școlar. Membrii Institutului îl duc mai departe sufletul și când se adună și cântă, în casa unde a trăit și a visat Basarabeanul acesta îmbătat de muzică, nu se poate ca el să nu vie de pe unde sălășluiesc sufletele frumoase ca al lui și să nu se amestece printre el.

Hotărîrea aceea, pe care o luam cu Ion Vidu, ca toate societățile corale să se adune în fiecare an, pentru o mare serbare a cântecului românesc, nu s'a putut împlini. Ar fi fost o încununare a vieții defterbere și de jertfă pentru acest gând, a lui Ion Costescu. Eram ca în amintirile lui din tinerețe pe o apă, ca atunci, la Lipsca, dar acum pe Dunăre, în Cazane. Se cânta pe punte, dar nu se auzeau decât pădurile de pe un mal și de pe celălalt. Fluvul se muncește să-și rupă cale prin platră, departe de orice ochiu. Era o călătorie de rămas bun al celui mai bun dintre noi. Ion Vidu se lăsa dus de-a-lungul Banatului drag. Se cânta „Lugojana”. I s'a cântat pentru cea din urmă oară. Curând s'a dus să se întâlnească, fără ca nimeni dintre noi să se fi așteptat, cu Ion Costescu și cu Ion Slavici, ca să stea poate pe acolo de vorbă despre lucrurile pe care oamenii nu le isprăvesc niciodată pe pământ.

EMANOIL BUCUȚA

MIHAI BENIUC: CÂNTECE NOI

Deși apărute la scurt timp după *Cântece de pierzanie*, „Cântecel noi” ale d-lui Mihai Beniuc, nu reeditează totuși decât parțial, spiritul poetic al volumului de debut. E drept că încă din acel volum se putea remarca pe alocuri, o ușoară tendință de lăuntricizare în mersul liric al poetului, dar nu e cu toate acestea mai puțin drept că aderarea activă a poetului la lume și viață, energetismul său adeseori grandilocvent, volubilitatea sa socială — caracteristicile *Cântecelor de pierzanie* — estompau cu strictețe aproape toate mișcările intimiste, de întoarcere în sine, de interiorizare, care apăreau și așa rar în acele rânduri, dar care aveau, la scurt timp, să apară ca dominante în cea de a doua culegere — așa fi tentat să spun „reculegere” — a poetului: *Cântece noi*. Într'adevăr „reculegere”, pentru că dacă în primul volum facem cunoștință cu un temperament neastâmpărat, pasionat, efervescent, în cel de al doilea ne e dat să cunoaștem, deși repet la scurt timp, o individualitate maturizată, deja calmată, așezată în albie și oarecum întoarsă spre domestic, spre lăuntric, spre intim. Impresia unei reculegeri după luptă, a unei reculegeri de sine după o agitată aventură.

spirituală, este determinantă pentru tot acest al doilea volum poetic. Astfel încât ceea ce apărea numai sporadic în *Cântece de pierzanie*, devine în *Cântece noi* ton dominant, silind atmosfera aceluia volum inițial să se furișeze în secundul, numai rareori și pe alocuri, ca o ușoară mișcare spre exterior a unui poet revenit la matcă, recules. Poezia extranee din *Cântece de pierzanie* este înlocuită de o poezie intranee — dacă am putea propune atari termeni — în *Cântece noi*. Poetul deși continuă să fie frământat, chinut de probleme, nu mai participă la ele activ, ci oarecum invers, le privește doar, din perspectiva timpului istoric, brumându-se astfel de o ușoară melancolie a reminiscentei :

„Câte lupte am pierdut în viață
Câte vieți am doborât în luptă
Mărturie inima-mi de ghiață
Și această veche lance ruptă“.

(„La drum“)

Tot mai rare sunt accentele don'quichotești ale „Cântecelor de pierzanie“, tot mai dese în schimb subanierile unei geografii interioare spre care poetul se îndreaptă cu o curiositate crescândă, curiositate dublată de ineditul tardivei autoregăsiri, al târziei redescoperiri de sine. În *Cântece de pierzanie* poetul vorbea despre sine rar, sau când vorbea se plasa într-o relație, fie cu natura, fie cu oamenii, fie cu Dumnezeu. Aveam de a face deci, cu o poezie de contact. În *Cântece noi* ambii termeni ai polarității sunt deținuți de poet, nu unul singur. În *Cântece noi* poetul vorbește exclusiv despre sine, despre sine în relație cu sine. Avem de a face cu ceea ce am denumit a fi poezia intranee, poezia intimă, domestică, poezia fără contact. Fapt care atrage după sine o serie de consecințe, consecințe determinative și pline de conținut diferențial. Ceea ce era nihilism activ în primul volum, devine în cel de al doilea depresiune interioară. Ceea ce era luptă, devine înțebare lăuntrică, accentuată tendință de meditare. Poezia masivă a *Cântecelor de pierzanie* se schimbă în *Cântece noi* cu una miniaturală, nu rareori intimistă, romanțioasă, poezie de amănunt muzical. Profetică, ea devine psalmoidală. Plină cu aluviuni sociale, ea se umple cu semnificații de biografie întâmplătoare. Copleșită de muzica lumilor în scurgere, vibrează ușor de muzica flautului interior. Și tot acest proces, nu este cum vom vedea decât o simplă urmare a unei deplasări de aparatură psihologică, a unei inversări de perspectivă.

Când în *Cântece de pierzanie*, poetul lua contact cu lumea dată, toate mișcărilor sale lirice se restrângeau asupra acestei lumi. Lumea era văzută în cutare fel, lumea era tratată în cutare mod, lumea atâta spre cutare gest. În sinea sa poetul era un subiect resfrânt spre obiect. În *Cântece noi* însă poetul își devine sieși obiect. Și ceea ce era pentru primul caz desgust de viață de pildă, devine pentru al doilea desgust de sine însuși — adică depresiune interioară. Iar consecința este poezia fără contact, poezia pierdută în ea însăși, față de poezia cu obiect, cu contact. Poezia intranee deci.

Răsfoind rândurile primului volum poetic al d-lui Beniuc am conchis că aparatura psihologică specifică d-sale, este caracterizată printr'o atitudine demonică, sceptic-demonică în fața lumii și vieții. Evident, acest demonic, acest mefistofelic, din *Cântece de pierzanie* se regăsește și în al doilea volum poetic al d-lui Beniuc. Pentru că el este trăsătura de atmosferă, proprie acestei poezii. Pentru că el este ceea ce e dat caracteristic, esențial, dat la care e reductibilă o întreagă manifestare poetică. Iar când spuneam că *Cântecele noi* au o parte în care reeditează *Cântecele de pierzanie* la această aparatură psihologică ne refeream. În ce constă ea? Într'un anumit comportament satiric — vom răspunde — într'un anumit fel de a privi lucrurile în derâdere, o anumită conștiință a grauității dogmelor, a inutilității agitațiilor, care se ferește însă să cadă într'un negativism de necrofor bacovian. Dar nici nu se poate ridica la un nivel de luminozitate lăuntrică, planând în continuu în dosul lucrărilor d-lui Beniuc, și dându-le prin aceasta tocmai caracterul și proprietatea lor specifică. Adeseori acest ton satiric, care ni se pare fundamental pentru structura poetului și orientarea sa, este insesizabil în termeni. Dar el persistă ca o obsesie în muzica poemului, în construcția lui tematică, în ecourile pe care le trezește în urechi. Iar dacă în *Cântece de pierzanie* acest „satirism” poetic — nu departe de Eminescu pe alocuri — se evidențiază față de lumea și viața care-l înconjurau pe poet, în *Cântece noi*, acest ton dominant se colorează față de sine însuși chiar. O umbră de ironie vâslește pe buzele poetului și atunci când discriminează ambianța lumii date și și atunci când se examinează pe el însuși. O ciudată, o mefistofelică luciditate critică nu dispăre nici chiar atunci când poetul se aruncă în brațele celui mai fervent entuziasm, entuziasmul revoltei inspiratului. Dar pe când în *Cântece de pierzanie* poetul ironiza, satiriza — adeseori poate involuntar — lumea, în *Cântece noi* se ceartă pe sine însuși. Pănuțică s'a regăsit pe sine însuși. Poate intermediar, nu pentru mult timp, dar suficient pentru ca să se amărască o clipă cu propria-i prezență.

Această atitudine fundamentală, satirică, cum am numit-o și căreia de sigur îi conferim alte semnificații decât acelea care se înțeleg didactic în satiră, dă naștere după cum este luată, în fața lumii sau față de sine însuși, tot altor și altor note caracteristice, note care deși pornesc dela același temei inițial, duc la atmosfere poetice diferite. Atitudinea satirică, acel gust amar pe care și-l lasă în suflet lectura poemelor d-lui Beniuc, nu reeditează atunci decât parțial în *Cântece noi* spiritul *Cântecelor de pierzanie*.

Printre datele caracteristice „Cântecelor noi”, date născute din aparatura psihică amintită mai sus remarcăm: „panta rei”-smul viziunii interioare, adică aceea conștiință lirică a scurgerii tale inevitabile în neant, acea conștiință a consecvenței destinului care te lovește cu sine însuși, a inutilității agitațiilor tale:

„Mai departe voiu pleca și eu

Într'o zi tăcută 'n asfințit,

Numai răul curge-va mereu

Murmurând în matcă liniștit”

(„Răul”)

Conștiință atât de vie în atmosfera întreagă a *Cântecelor noi*; *desgustul interior*, fenomen caracteristic aproape în generalitatea ei, poeziei române tinere, la d-l Beniuc, temeinic și justificat:

„Dar nu știu cum azi vinul a devenit sălciu
Sătul de mine insumi, un altul vreau să fiu“

(„Versuri de toamnă târzie”);

tristețea și melancolia autumnală, o creație specifică viziunilor negative:

„Măhnirile se lasă pe sufletul meu iar
Ca negura de toamnă pe câmpul solitar“

și care augmentează acel gust amar de care vorbiam; *sentimentalismul maladiv* cu tonul său întotdeauna accediu și *lvresc*

„De-acum tinerețea-i doar în amintiri
Ce v'ați ales, trecutele mele iubiri“

(„De-acum tinerețea”);

obsesia ideii de sfârșit, de moarte, de final a tuturor lucrurilor și faptelor înconjurătoare, etc., etc.

De sigur toate aceste caracteristici amintite mai sus, au un rol specific nu numai pentru poezia d-lui Beniuc, ci pentru întreaga poezie denumită de noi intranee. La d-l Beniuc însă ele se originalizează, se colorează diferențial prin perspectiva în care sunt privite: *perspectiva satirică*. Această perspectivă le dă nuanța lor autentică, astfel încât se poate vorbi despre un „stil” al poeziei d-lui Beniuc. Stil care nu se găsește încă în toată plenitudinea sa, dar care a realizat de pe acum lucruri magistrale, cum este cea „Perspectivă”, din păcate prea lungă pentru a putea fi citată aici. Credem că pe drumul acestei „Perspective” d-l Beniuc, va putea creia mari și întru totul caracteristice lucrări.

Desgustul interior, pantareismul liric, obsesia ideii de sfârșit sau sentimentalismul maladiv, toate acestea îmbrățișate în atmosfera a ceea ce am numit satiricul d-lui Beniuc, sunt totuși numai câteva din aspectele poetice ale *Cântecelor noi*. Alături de ele se înlanțuesc multe altele, fețe care nu pot încăpea în ramele unei simple recenzii, și care își au locul într'un studiu mai vast. Acest studiu s'ar putea lăuda și cu întâietatea sa.

RADU STANCA

MUZEUL JUDEȚULUI HUNEDOARA DIN DEVA *)

Între Muzeele regionale din țara noastră, Muzeul județului Hunedoara deține un loc de frunte. El a luat hiniță, din inițiativa Societății de istorie a județului Hunedoara, la 1880. În 1898 este încadrat în Inspectoratul General al Muzeelor, dar abia la 1921 se reglementează

*) Cu prilejul publicării volumului al II-lea din *Sargetia*, Buletinul Muzeului Deva, 1941.

postul de director în cadrul bugetului Ministerului de Interne. Doi ani după înființare, la 1882, se organizează primele două secții cea arheologică și cea etnografică. Astăzi mărit și îmbogățit cu un mare număr de piese, achiziționate bună parte după 1919, Muzeul are pe lângă secțiile amintite și una de științe naturale, o arhivă și o bibliotecă.

Materialul acestor secții este achiziționat exclusiv din județul Hunedoara.

Dintre secțiile amintite, mai bogată este cea arheologică împărțită în două: preistorică și arheologică romană. O colecție numismatică bine pusă la punct completează această secție.

Secția etnografică adăpostește produsele artei țărănești, iar o colecție fotografică întregeste în mod fericit lipsa pieselor care nu pot fi adăpostite ori aduse în acest Muzeu. Artă bisericească bine reprezentată prin icoanele de lemn alcătuește, împreună cu picturi ce reprezintă foști demnitari ai ținutului, colecția de tablouri.

Științele naturale: geologia și zoologia cuprinde material variat din acest bogat județ. O colecție ornitologică dă ori cui o icoană fidelă asupra păsărilor din regiune.

Arhiva, bogată pentru un Muzeu regional, cuprinde 3000 documente privitoare, în cea mai mare parte, la răscoala țărănească a lui Horia.

Biblioteca de specialitate este alcătuită din 6000 volume.

Până acum trei ani, Muzeul era adăpostit într-o clădire bună, dar nu pe deplin corespunzătoare cerințelor muzeale. Revine în întregime harnicului și neobositului director *Oct. Floca*, meritul instalării Muzeului în Castelul Beth'en — Magna Curia — cel mai vechi monument al Devei, clădit la anul 1621 de Gavril Bethlen. Clădirea potrivită și relativ bine împărțită pentru un Muzeu, prin frumusețea ei proprie împreună cu vechimea anilor, produce o plăcută impresie asupra vizitatorilor. Parterul este în cea mai mare parte ocupat de Lapidariul roman, alcătuit din piesele aflate la Sarmizegetusa și Micia, și împărțit în săli pe categorii de monumente bine aranjate. O altă parte din parter este destinată să adăpostească depozitul arheologic, organizat și aranjat tot de actualul director încă de pe când se găsea în vechiul local. Acest depozit, care nu este destinat vizitatorilor, este de neprețuit pentru arheologii ce vizitează Muzeul și care aici au posibilitatea de a examina întreg materialul aflat în diferitele stațiuni arheologice. Etajul cuprinde sălile de expoziție pentru piesele mărunte din toate secțiile. Tot aici sunt plasate biroul, biblioteca și arhiva. Un laborator necesar pentru conservarea și reconstituirea diferitelor piese completează utilajul științific al acestei instituții.

„Ori ce societate care dispare lasă în ruinele ei urma vizibilă a gândirilor ei celor mai adânci”, spune undeva marele învățat francez C. Jullian, „iar istoricul va putea lesne să găsească această urmă, jacă știe să reflecteze înaintea acestor ruine”... Este o observație făcută de un adânc cunoscător al vremilor trecute. Revine deci istoricului, arheologului, de a descifra și a face cunoscute rezultatele cercetărilor lui. Nu se mai poate concepe astăzi istorie fără această dis-

ciplină, fără arheologie. Chiar pentru timpurile mai noi aportul arheologiei în cunoașterea unor probleme este de neprețuit.

Rostul acestei discipline a fost înțeles pe deplin de Universitatea Daciei superioare încă dela început. Tânăra școală arheologică și-a început activitatea în primii ani după Unire, prin cei doi conducători ai ei Profesorii D. M. Teodorescu, astăzi pensionat, și C. Daicoviciu, chiar în această regiune a județului Hunedoara. Cetățile dace și Sarmizegetusa romană au fost obiectivul unor cercetări îndelungate, iar rezultatele obținute aici sunt de o mare valoare pentru istoria pământului românesc. Când în 1929 Institutul de Studii Clasice al acestei Universități își desăvârșește organizarea, aflăm catedra și Muzeul arheologic încadrat în acest Institut. Încă dela început conducătorii acestei școli arheologice au avut grija de a se înconjura cu elemente tinere pe care să le introducă teoretic și practic în tainele și cunoașterea acestei discipline. Unul dintre primii elevi, apoi membru al Institutului și deci și al școlii de arheologie a fost și actualul director al Muzeului din Deva, d-l Oct. Floca. Meritele și pricepera arătată în această disciplină l-au făcut Membru al Școlii Române din Roma, iar Academia Română ia acordat premiul „Vasile Pârvan” pentru cercetări arheologice. Doctor în arheologie, neobosit cercetător pe teren, bun organizator a reușit prin munca ce o depune să ridice acest Muzeu în primele rânduri ale instituțiilor similare.

Activitatea Muzeului nu se reduce însă numai la atât. Rezultatele obținute prin cercetările întreprinse sunt strânse și publicate într'un buletin ce poartă numele vechiu al râului Strei: *Sargetia*. De curând a apărut la Deva volumul al II-lea din acest buletin, cuprinzând ultimele cercetări arheologice din județul Hunedoara. Directorul Muzeului, d-l Oct. Floca publică în primele 116 pagini un studiu privitor la *Sistemele de înmormântare din Dacia superioară romană*. După o introducere scurtă dar bine pusă la punct, absolut necesară, dată fiind importanța studiului, autorul procedează la împărțirea mormintelor grupându-le în cinci tipuri pe baza materialului din care au fost construite, descriind în cadrul fiecărui tip mormintele cunoscute. Este o descriere clară, bogată în amănunte, fără ca prin aceasta să încarce capitolul. Numeroase clișee ilustrează descrierea, făcând-o ușor de înțeles chiar și pentru nespecialiști. Urmează capitolul ce cuprinde considerațiunile arheologice și istorice asupra tipurilor de morminte, capitol documentat și ocupându-se de toate problemele ce pot fi puse în această privință.

Pentru noi este deosebit de important ultimul capitol al *mormintelor neromane dela Zlatna* (jud. Alba) și *Cașolți* (jud. Sibiu), datând din timpul stăpânirii romane. Importanța lor deosebită pentru istoria pământului nostru mă face să dau aci câteva din constatările d-lui Floca. Mormintele acestei grupe au următoarele caracteristici: sunt tumulare, orientate aproape constant Est-Vest, mortul fiind incinerat înainte de înmormântare, iar inventarul constând din obiecte dacice, autohtone și romane. Toate aceste caractere duc pe autor la concluzia că, deși făcute în timpul stăpânirii romane, mormintele dela Zlatna și Cașolți au la bază tradiții, obiceiuri și credințe religioase care nu sunt

cele romane, ci aparțin populației autohtone, rămase în vechile ei așezări și după ocupația romană.

Se desprinde din aceste noi dovezi arheologice, în mod clar, existența unei populații dacice după cucerire, contrar părerilor exprimate de cei ce susțineau că populația băstinașă ar fi fost exterminată de învingători.

D-l Prof. C. Daicoviciu publică sub titlul *Templul Maurilor din Micia* rezultatele obținute la ultimele cercetări executate în așezarea romană Micia (Veșel, jud. Hunedoara), așezare ce a mai fost exploatată tot de d-sa. Existența unei trupe auxiliare formate din o seminție maură din Africa în acest loc a fost dovedită mai de mult. Noile cercetări au avut darul de a aduce la lumină un templu al zeilor Mauri, singurul cunoscut până astăzi. Templul simplu, neavând nimic „original”, după cum accentuează d-l Prof. Daicoviciu, a servit ca locaș de închinare și pentru alte divinități romane.

Urme romane în regiunea cetăților dace din Munții Hunedorei este articolul următor al d-lui M. Macrea. Pornind dela un monument publicat în volumul I-ii al Buletinului *Sargetia*, de d-l Al. Ferenczi, monument aflat la Grădiștea Muncelului și considerat de Al. Ferenczi ca o lucrare dacă, d-l Macrea combate cu dovezi neîndoelnice concluzia greșită a acestuia ca apoi să ne dea o enumerare a descoperirilor romane din preajma cetăților dacice. Bazat pe aceste dovezi, autorul ajunge la concluzia că și după distrugerea cetăților dace *Romanii nu au lăsat ca totul în părăsire ținutul muntos.*

Buletinul se încheie cu un articol al autorului rândurilor de față: „*Cercetări și comentarii privitoare la localizarea Sarmisegetusei*”. Am arătat aci, pe baza cercetărilor întreprinse, netemeinicia localizării Sarmisegetuzei dace și apoi a celei romane lângă satul Subcetate (jud. Hunedoara), localizare făcută de d-l C. Zagoriș.

Toate articolele au și câte un rezumat în limba germană.

Sargetia, Buletinul Muzeului județului Hunedoara, frumos tipărit și bine ilustrat, poate sta alături de orice publicație similară din țară și face cinste instituției și directorului sub a cărui îngrijire apare.

Care este rostul acestor Muzee regionale? Care este contribuția lor la cunoașterea istoriei acelei regiuni?

Frumosul ținut al Hunedorei este județul în care avem atestate din plin toate epocile preistorice și istorice într'un număr foarte mare de localități. În fața unui număr de descoperiri atât de impunător, firește că primul rost al Muzeului regional este de a achiziționa toate piesele noi pentru a nu cădea în mâna diferiților colecționari și a nu deveni astfel greu accesibile specialiștilor. De această însărcinare ce-i revine, Muzeul din Deva s'a achitat întotdeauna în chip fericit, datorită deplasărilor continue pe teren făcute de d-l Floca.

Muzeul regional are însă și un rost cultural, un rost educativ. Niciunde mai bine ca într'o instituție de acest fel, nu poate marele public să cunoască trecutul istoric al regiunii. Sarcina specialistului muzeolog este de a aranja cât mai limpede, cât mai instructiv materialul ce-i stă la îndemână.

Monumentele istorice, ruinele vechilor aşezări scoase la lumină de specialiști, trebuie conservate și într'o mare măsură, cel puțin pentru județul Hunedoara, această îndatorire revine tot Muzeului. Acestui Muzeu și directorului îi este încredințată paza și conservarea ruinelor aşezărilor dace și romane de pe cuprinsul județului. Tot sub supravegherea Direcțiunii Muzeului din Deva se află și Muzeul Sarmisegetusa, întemeiat din inițiativa și sub conducerea d-lui Prof. C. Daicoviciu pentru a adăposti chiar acolo, în vecinătatea cetății desvelite, toate obiectele rezultate din cei 15 ani de cercetări.

Aceasta este în puține cuvinte activitatea ce o desfășoară cel mai activ Muzeu regional dela noi, care datorită muncii depuse de directorul Oct. Floca s'a făcut apreciat și în străinătate.

Contribuția adusă de acest aşezământ cultural la cunoașterea trecutului nostru poate servi de exemplu pentru toate celelalte Muzee regionale.

MARIUS MOGA

CONTRIBUȚII LA PLĂMADA PATRIOTISMULUI OSTĂȘESC

„Luptă Craio pentru Țară
 „Că eu duc vieața amară
 „Luptă dragă până la sânge
 „Dușmanu să-l poți învinge.”

BCU Cluj / Central University Library *Evodia Stelia.*

Imi aduc aminte de poezii anonime ai poporului nostru, cum veneau odinioară dela plug sau dela coasă, coborându-se dela Curmătură spre Buciumi, cântând doine cu versuri improvizate și păstrate din gură în gură, din tată în fiu, prin multe generații. Pe același junț al satului parcă îl văd pe ecranul amintirilor mele, cum se iau „de după cap” în sărbătorii, după ce s'a isprăvit jocul, colea, când bate zlua în seară, luând satul în lung și lat, stând pe la răscruci de străzi în roată, vărșându-și pe tot drumul dorul și jalea inimii lor în cântece alese. Și, fără să vreau, din firul amintirilor mele, nu pot uita nici „nălmitoarele” lui Taica Iosif Ciolan. Sunt chipeșe la față, cu umblet săltăreț, pline de vieață, vin toate în vole bună, dela săpat sau dela strânsul făbului spre casă, cu sapa sau grebla pe umeri, chiotind, sau cântând. Cântecele lor e împletit cu cele mai dulci melodii, iar versurile pline de farmecul poetelor anonime, așa des întâlnite la satele, care au fost ferite de influența „binefăcătoare” a orașelor. Din tabloul acesta, nu pot să lipsească, nici anumite părți din înmormântările acelui sat, pe care-l preamărim toți deopotrivă, ștrul lung al femeilor care „petrec” mortul la morminți, sau „se cântă după el”. Și la aceste obiceiuri străbune de tot, câte o femeie mai răsărită și mai sprintenă, compune textul melodiilor cântate, îmblinat din întâmplările vieții familiare ale mortului. Din acest caleidoscop al vieții sătești și altele, care se ascund în vieața tainică a satului și izbucnesc din când în când, a răsărit *Evodia Stelia*. E țarancă chipeșă și sprintenă la minte, din comuna Gârbovăț, jud. Caraș. Ea este prototipul cântăreței dela sat, care și-a zidit cântecele pe temelia de veacuri a multor poezii și compozitori necunoscuți. Și,

fiindcă războiul este un fenomen de mare actualitate, care preocupă deopotrivă pe conducătorii națiunilor și pe conduși, ea își țese cântecul arhaic pe acest fenomen social, plcurând în el sentimente religioase, naționale și patriotice de o rară sinceritate și intensitate.

În aceleași versuri, își brodează și iubirea între soț, soție și copil. O cântă cu mult sentiment în versuri, abdicând de ea, dacă Dumnezeu și Țara, o cer.

Să-l dăm cuvântul poetel, să spună în poezie, apoi în proză soțului ei, care este pe frontul rusec.¹⁾

„Craio dragă, de aș putea,
O pasăre maș face
Ca să trec în Rusia
Aș zbura încet și amar
Ca să trec peste hotar
Să mă duc la al meu bărbat
Că e foarte îndepărtat
Ca să văd unde a ajuns
În slujbă unde la pus
Eu am înțe es așa
Că ești la Odesa
Ți-o dat pușcă și grânade
Dușmanu să-l poți bate
Luptă Craio pentru Țară
Că eu duc viața amară
Luptă dragă până la sânge
Dușmanu să-l poți învinge
Iar dragă când vei vedea
Că vieța îți va lua
Să mi trimiți pi o păsărică
Să mi spună mie așa:
Nu mai ai ce aștepta
Să mi spună că ai murit
Și de vii te ai despărțit.“

Dar femela năcăjlită, după ce sboară cu gândul la bărbatul ei până pe meleagurile Odesei, și după ce îl incurajează, cum numai o Româncă adevărată poate s'o facă, dându-i și sfaturi pentru ultimul drum din viață, își aduce aminte că se apropie Iarna cu frigul ei obicinuit și nu știe ce se va face cu copiii miițitel. Dar nu descurajează. Se va descurca ea cumva, Țara însă trebuie apărată și iarăși un nou indemn la luptă, la vitejie, însă la luptă cavaleriească, omenoasă cu cel cu arme în mână, ba merge mai departe, îl îndeamnă să țină cu Neamul său, că îl va ajuta și Dumnezeu, iar dacă o fi să meargă pe jos, să nu facă la nimel rău. De bună seamă, aci femela se gândește la populația de acolo, la cel neînarmați. Iată această parte a poeziei împletită cu un sentiment patriotic și creștinesc care poate să țâșnească numai din suflute alese :

„Craio dragă ciom făcea
Când frigul se va punia
Copilașii is micucei
Mor de frig vaigi de ei
Că al meu bărbat
Fără casă mo lăsat

1) Poezia este publicată cu ortografia autoarei.

Și la război a plecat
 Că Țara lo chemat
 Să se ducă la dușman
 Să nu-și facă al său plan
 Dușmanii când îi vei vedea
 Tu să lupți cum vei putea
 Ca să-ți aperi Țara ta
 Tu să lupți cu bărbăție
 Să arăți o vitejie
 Că-ți ajută Dumnezeu
 Dacă ții cu Neamul tău
 Dar una te rog frumos
 Cât o să mergi pe jos
 Să nu faci la nime rău
 Că te bate Dumnezeu
 Tu să te gândești acasă
 Că ai copii și nevastă.“

Sbuclumul sufletesc, jalea adâncă, și fiecare clipă din viața ei, chiar somnul este destinat pentru cel plecat de acasă la front. Așa sunt toate mamele, toate soțiile, toți copiii, gândul lor mereu se îndreaptă către acela care a plecat dintre ei. Nu toți însă pot să-și aștearnă gândurile pe hârtie ca Evodia Stella. Îngrijorarea este mare, dar ce să facă? Se împacă cu soartea și le pune ca tot Românul, toate în sarcina ursitel și-l roagă pe Craia să nu le poarte grija celor de acasă, doar numai să le scrie carte și s'o trimită prin foc și apă, să le scrie cât e viu, căci după ce a murit și așa nu mai scrie nimic.

„Craio seara când mă culc
 Cu gândul plec și mă duc
 Mă gândesc mereu mereu
 Cum mo ursit Dumnezeu
 Să fiu dusă în sate streine
 (E măritată din satul Rudăria
 în sat strein, comuna Gârbovăț)
 Să n'am milă dela nime
 Dela tine am avut
 Dar acuma s'o pierdut
 Dar iar mă gândesc așa
 Că ești dus în Rusia
 Ești departe și nu poți
 La noi să te mai socoți
 Dragă grija noastră o lasă
 Nu te mai gândi acasă
 Că de geaba te frământă
 Că nu poți să ne ajuți
 Numai una fă cum știi
 Barem carte să ne scrii
 So trimiți prin foc și pară
 Căi scrisă diu altă fară
 So trimiți prin foc și apă
 Căi cu sânge picurată
 Scrie Craio ca să știi
 Câtă vreme tu ești viu
 Că după ce ai murit
 Atunci nu mai scrii nimic.“

Dar Evodia, pe lângă toate că nu vrea să le poarte Craia de grijă celor de acasă, totuși ține foarte mult să se știe că dorul și jalea îi storc multe lacrimi ziua și noaptea:

„De când Craio ai plecat
 Căpătăiu lam udat
 Câte lacrimi am vărsat
 Un copil aș fi scăldat
 Că ziua eu fac ce fac
 Dar în noapte nu mă bag
 Eu când văd seara că vine
 Parcăi moartea lângă mine
 Și încep să plâng amar
 Dară toate în zadar
 Că al meu bărbat
 E prea tare îndepărtat
 Nu mă aude nu mă vede
 Dunărea nu mio mai crede
 Într'o noapte te-am visat
 Că de tot te-ai liberat
 Iar când mam sculat
 Eu de tine am aflat
 Am aflat și am înțeles
 Că departe ești trămes
 Iar când la loc ai ajuns
 Inima mea mia spus
 Și iarăși am pro visat
 Că la cine am plecat
 Și mergând am întrebat
 Unde stă al meu bărbat
 După multe rugăminte
 Mă întâlnii Craio cu cine
 Iar când m'am pomenit
 Am văzut că-i numai vis.”

Și acum urmează partea ultimă a poeziei, explicația Evodiei Stella și anume: printr-o scrisoare cu foc și atâtea jale și cu lacrimi de suspinare. A scris așa, pentru că s'a întâmplat ceva neobișnuit în depărtare... a trăznit.

„Craio tu te vei mira
 De ce am scris cartea așa
 Cartea Craio eu am scris
 Tot cu lacrimi de plâns
 Eu am scris cu suspinare
 Co trăznit în depărtare.”

Evodia Stella totuși îi e teamă că soțul ei se întristează pentru faptul că a scris așa și de aceea îi mai scrie și în proză. Dăm această scrisoare plină de sfaturi înțelepte, încurajări, sentimente religioase și patriotice, ca un exemplu clasic al mentalității sătenilor noștri din Banat și de pretutindeni din Țara noastră, despre felul cum știu ei să îmbărbăteze pe luptătorii care apără hotarele Țării. Sunt prea puține cărțile poștale sau scrisorile trecute prin mâna cenzurii și trimise celor plecați de acasă, din care să nu emane ca o aromă alinaătoare, credință tare în Dumnezeu, simțul patriotic și dragostea de Neam.

„Dragă Craio, te rog să nu te întristezi de ce am scris până aici. Știu că te pătrunge, dar eu m'am vărsat focu. Apoi Craio, să nu te năcăjești că noi suntem vii și nu te mai îngrijii de noi, că Dumnezeu se îngrijește el nu lasă pe ai săi niciodată, numai să fim credincioși”.

„Întăreștete, îmbărbătează-te, nu te înfricoșa și nu te slăbi ca să nu pieri înainte de vreme. Gândeștete că mulți or fi ca tine și Dum-

nezeu lo ferit de moarte și chiar diar fi să mori, rău să nuși pară
 cai jertfit vieața pentru neam și pentru Țară. Să te rogi la Dumnezeu
 și pe noi ne încredințează în grija lui că pe altu noi nu mai avem.
 Încă odată, rog nu te săbi. Roagăte lui Dumnezeu ca el poate să te
 ajute și să te mângăle în toate năcazurile. Răbdă toate până la sfârșit
 și vei primi cununa din mâna lui Ius, dar numai să stal lângă el. Eu
 mă frământ mult cu gândul, dar iar mă gândesc, fie în voia lui chiar
 de nu niam mai vedea aici, tot am credința că odată în cer ne întâlnim
 toți unde nu mai e durere nici suspinare".

Și parcă Evodia Stella ar fi avut o presimțire că scrisoarea ei va
 trece prin multe mâini și o vor citi mulți, o roagă deci, să nu se
 oprească la nimeni, ci să ajungă până la bărbatul ei, soldat Stella Craia
 din Reg. Grănicerl.

Iată șirele cu care își incheie scrisoarea :

„Doresc ca această carte să te afle viu și sănătos. Sănătate dela
 mine a ta nevastă care te dorește.

Dute carte și grăbește și lu Craia îi povestește. Eu te rog cartlo-
 așa, să străbați cum vei putea. Multe mâini te vor lua ca să te cetească,
 roagăte să nu te oprească, să te duci mereu, mereu, până la bărbatul
 meu — Evodia".

ILIE RUSMIR

BCU Cluj / Central University Library Cluj

INSEMNĂRI

INTOARCEREA IN PATRIE

O parte din regimentele care au sângerat pentru reintregirea hotarului dela Răsărit s'au întors în patrie. Am asistat și eu la drumul triumfal prin Sibiu al unuia din ele. Ce chipuri de flăcăi, vrednice de a fi săpate pe o coloană asemenea aceleia care înfruntă de 2000 de ani veacurile la Roma, mărturie a înțeleștii eroice din care s'a plămădit neamul nostru ! S'au întors de pe câmpul de luptă mai bărbați, cu o siguranță mai mare în priviri și mișcări, cu piepturi mai largi și cu brațe mai oțelite. Ofițeri și trupă îmbrăcau aceeași haină aspră de campanie. Fețele unora și ale altora erau brăzdate de aceleași încercări, bătute de aceleași vânturi, arse de același soare al stăpânului cereștii. Aspră școală a războiului a nivelat distanțele, a apropiat pe om de om. Ce depărte suntem de armata de acum câțiva ani, cu uniforme ei de operetă ! Sunt soldații care ne trebuie, suprema nădejde a acestui ceas mare al istoriei. Privindu-l cum trec, în carele lor de luptă, cu brațele încrămenite pe arme, răspunzând doar cu schiștarea unui zâmbet la ploaia de flori și de urale care cădea asupra lor, o mare liniște mi s'a așezat în suflet. Să o știe toți : Oastea aceasta atât de mândră și atât de bărbată e gata să se ia de piept și cu puterile iadului pentru dreptate !

Ion Breazu

NICOLAE BUTA

O moarte fulgerătoare a doborât, în floarea vârstei, pe unul din cei mai aprigi gazetari ardeleni. Au trecut câteva luni de când cuvântul lui de foc nu mai putea să vadă lumina zilei. Cei care îl cunoșteam însă știam că Nicolae Buta așteaptă numai momentul pentru ca să și-l reverse mai clocotitor de cât ori-când, exaltând inimile și voințele pentru marea reparație. Moartea ni l-a răpit însă atunci când aveam mai multă nevoie de energia lui neînfricată.

Ne-am întâlnit acum douzeci de ani pe băncile Universității din Cluj. Eram printre cei dintâi studenți ai acestei instituții de înaltă cultură, după care atâta timp au dorit Românii de dincoace de Carpați. El venea dintr'un minunat sat din Sudul Transilvaniei (Apoldul de Jos), eu eram dintr'un sat, tot atât de reprezentativ, din jurul Alba-Iuliei. Și alături de noi erau sute și sute din alte sate și orașe ale Ardealului nostru drag. În fiecare colț de pământ românesc este câte o vrednicie care trebuie recunoscută și pusă în valoare. Unirea numai atunci este veșnică și nebiruită când se împletește din toate aceste vrednicii. Astfel a înțeles și Nicolae Buta această lege de fier a existenței noastre și astfel a contribuit la ea, începând încă de pe băncile Universității. El țesea în pânna ei firele trainice ale satului românesc din Transilvania. Parcă-l văd și acum,

înalt și drept, cu mustăcioara lui neagră, cu ochii lui ageri, — ce chip minunat de flăcău, desprins par'că dintr'o baladă, pe care mi-l inchipuiam mai cu drag în frumosul lui port de acasă, decât în straițele nemțești. În nesfârșitele noastre discuții el aducea, ca nimeni altul, duhul satului din care s'a desprins și căruia i-a rămas credincios până la sfârșitul vieții. Din judecata lui pătrunzătoare, din povestirea lui atât de vie, din gluma lui nesecată, din scrisul lui patetic, din doinele cântate din el cu o duiosie atât de bărbătească se desprindea mireasma puternică și autentică a satului său drag, cu oamenii și câmpurile lui, mireasmă care ne cuprindea pe toți, ori din care parte am fi venit. Țărâna care a luat-o pe talpele lui la Apold a purtat-o cu vrednicie, mândru de ea, ca pe un talisman sfânt, ca pe o pavăză împotriva tuturor indoieliilor și rătăcirilor. Când întâlnea vreun țăran rătăcit pe străzile orașelor, i se lumina fața ca la vederea unui frate. Oricând era gata să-l apere, să-l ajute, să-i deschidă casa lui și să-l așeze la loc de cinste.

Dela satul lui s'a ridicat la întregă Transilvania și apoi la întreg neamul românesc. A vrut să-i adâncească trecutul și s'a așternut cu sete la studiul istoriei. Îi plăceau mai ales momentele de luptă pentru libertate și dreptate. De aceea, cu toate că nu era decât student, a închinat o carte întregă eroului care a luptat cu mai multă vitejie pentru aceste bunuri neprețuite, neînfricatului și neprihănitului Avram Iancu. Îmi amintesc cu cât drag a scris el această monografie (premiată de Institutul de Istorie Națională din Cluj), atât de caldă și atât de dreaptă, cum a străbătut pas de pas locurile pe unde s'a desfășurat marea epopee dela 1848, stând de vorbă cu Moșii, răscolind documentele, trăind legenda cu toată ființa lui. Cartea a apărut cu prilejul serbărilor centenarului lui Iancu, orga-

nizate de Astra în 1924. Dacă tinerețea din Ardeal a fost reprezentată atât de strălucit la aceste serbări, faptul se datorește mai ales lui Nicolae Buta. La mormântul Iancului dela Țebea, unde gorumul lui Horia își ridică brațele, glasul lui a răsunat ca o trâmbiță de arhanghel: inspirat, scăpărător, tinerește. Din tribuna regală îl asculta Regele Ferdinand și Regina Maria, Ionel Brătianu, Octavian Goga, Vasile Goldiș și alți demnitari. Alături de ei, mulțimea, venită acolo de pe întreg cuprinsul țării, putea să vadă însă și un țăran și o țărancă în frumosul port din jurul Sibiului. Erau tatăl și măicuța lui Nicolae Buta, pe care el a a ținut să-i aducă la marea sărbătoare și să-i așeze alături de capetele încoronate și de cei mai aleși oameni ai neamului. Așa știa el să-și cinstească părinții. Spre deosebire de atâția alții care s'au ridicat dela sat, el nu se rușina de ei, nu îi ascundea când veneau să-l vadă, ci îi arăta tuturor, cu fală și dragoste.

După ce a încheiat în mod strălucit studiile la Universitatea din Cluj, a fost trimis la Roma, ca membru al Școlii Române. A petrecut acolo doi ani de muncă încordată prin biblioteci și arhive. S'a întors cu o bogată colecție de documente și plin de toate frumusețile Italiei. Au fost cei mai plini ani din agitata lui viață. A mai petrecut apoi un an la Paris. Era astfel înzestrat și pregătit pentru a urca treptele celor mai alese situații. N'a avut însă parte de ele pentru că era o fire independentă, neînduplecată, care își puneia suflul în palme și aștepta și dela alții același lucru; pentru că avea un caracter de luptător, neînfricat și neodihnit.

Cu acest temperament a fost nevoit să intre în ziaristică și în viața publică, risipindu-și zi de zi podoaba lui de inteligență, energia lui scăpărătoare pentru luminarea și dreptatea

celor mulți. *România Nouă* dela Chișinău, *Patria*, *Ardealul Tânăr* (revistă condusă de el) *România Nouă* dela Cluj, și alte numeroase ziare și reviste din Transilvania și din capitală sunt pline de articolele lui, curajoase, inflăcărâte și luminate. Nicolae Buta face parte dintre puținii care au încercat să mențină fața curată și conștiința înaltă și luptătoare a acestei mari instituții care a fost presa Transilvaniei. N'a înțeles niciodată să se târguiască pentru convingerile lui. De aceea pe când altora gazetăria le aducea tot felul de avantajii, pe el nu l-a răsplătit decât cu mângâierea datoriei împlinite, cu dragostea și prețuirea puținilor, care l-au înțeles și cu dușmănia neimpăcată a acelora pe care i-a lovit fără cruțare pentru păcatele lor.

De atâtea ori, de pe patul suferinței, imi spunea că dorința lui cea mai vie este să mai meargă odată în satul copilăriei, să se urce pe dealul viilor și de acolo să îmbrățișeze locurile atât de dragi, să mai soarbă odată munții care străjuesc în depărtare Ardealul. Soarta care a fost atât de vitregă cu el nu i-a îngăduit nici măcar această mângâiere. S'a întors la vatra părințească pentru ca fărăna lui să se înfrățască cu fărăna strămoșilor, rodind imbelșugat și în viitorime, așa cum a rodit în aleasa lui intrupare.

S'a prăbușit în unul din cele mai tragice momente ale acestui neam, pe care l-a cunoscut și l-a iubit cu toată puterea sufletului său bogat. De când am intrat în ora supremă, de câteori nu l-au chinuit și pe el întrebările despre soarta acestei lumi, prinsă în vârtejul celui mai cumplit războiu.

Temperament de luptător, de ostaș neînfricat, nu aștepta decât să ia arma și să plece la hotarul pângărit. N'a avut parte nici de această supremă satisfacție. O soartă blestemată îl pândea din umbră și-l lovea fără cruțare. Acum i-a dat ultima

lovitură. Acum însăfârșit pacea s'a așternut și în sufletul lui, veșnic frământat.

Ion Breazu

VIRGIL ȘORTAN

A căzut eroic pe câmpiile Ucrainei și acest prieten devotat al Moților. Crescut în școala lui Amos Frâncu, pentru care a avut totdeauna un adevărat cult, și-a umplut tinereța cu un singur gând, cu o singură pasiune: dreptate pentru Moți. Sprijinea cu generozitate orice încercare de a atinge această țintă, fie ea venită dela inițiativa particulară, fie dela stat. Când s'a organizat la Cluj Comisariatul pentru Munții Apuseni, sufletul lui a fost Virgil Șortan, secretarul general; când acum câțiva ani Astra a luat inițiativa coordonării tuturor eforturilor pentru studiul și îndreptarea stărilor din acest finut-țat de eroic, dar atât de nenorocit, nimeni n'a sprijinit acțiunea ei cu atâta entuziasm ca Virgil Șortan. Numele lui era cunoscut până în cele mai îndepărtate și mai ascunse sate ale Munților lui dragi. De aceea la casa lui era un continuu pelerinaj de Moți, care veneau să-i ceară un sprijin sau numai să-l cunoască și să-i arate dragostea lor. Oricând îl întâlneai era gata să scoată din buzunar una din acele scrisori, care în câteva cuvinte aspre și sărace cuprind o tragedie întreagă, petrecută în cine știe ce sat uitat par'că, și de Dumnezeu și de oameni. Când a fost nevoit să plece și el din orașul iubit de noi toți, unde își făcuse rosturile, nu l-a lăsat inima să se depărteze prea mult de Moții lui dragi. A rămas deci la Turda, continuând să lupte, să insiste, să cerșească, pentru acela căroră soarta nu le-a hărăzit decât lupta și cerșitul. Ca orice luptător de vocație era stăpânit de o credință. Cu această credință în suflet a căzut pe câmpiile Ucrainei. E credința care arde în sufletele tuturor Românilor, pe care jertfe ca a lui nu fac decât să o aprindă și mai mult.

I. B.

PR. IOAN GEORGESCU, IOSIF VULCAN,
LA UN VEAC DELA NAȘTEREA LUI

Biblioteca „Tribuna Ardealului”, Nr. 2.
Kolozsvár-Cluj, 1941, 28 p. în 16°,
Prețul 20 Filler.

Ne-a căzut abia acum în mână această modestă cărțuție care face parte parte din cele câteva broșuri ce pot fi numărate pe degetele dela o mână, spărute în timp de un an în orașul care, dela 1918 încoace, a dat atâtea opere monumentale spirițialității românești. Autorul ei este un bun cunoscător al vieții culturale a Transilvaniei din a doua jumătate a sec. XIX. Cu siguranță că dacă altele ar fi fost împrejurările, ar fi cinstiit acest centenar cu o monografie asemănătoare aceloră închinată de d-sa lui Dr. Ion Rațiu, Gheorghe Pop de Băsești și Dr. Aurel Mureșianu, trei contemporani ai lui Iosif Vulcan, luptători ca și el pentru a da neamului lor mai mult loc sub soare. Știm că strânga cu hărnicie și dragoste material pentru această monografie. Acolo unde a rămas n'a putut să dea însă decât aceste pagini de închinare, în care sunt prinse doar câteva din momentele vieții lui Iosif Vulcan, bogată cât zece vieți puse împreună. Se amintește de descendența directorului *Familiei* din Șinca Veche, satul lui Șincai; de legăturile lui cu înflăcărutul și neînfricatul Alexandru Roman; de câteva din zilele mari ale *Familiei*; o discuție din 1866 între Timotei Cipariu și Gh. Barițiu, privitoare la limba română; entuziasmul Ardenilor pentru succesul lui Vasile Alecsandri la Montpellier; colaborarea lui Eminescu la revistă în 1883, cu un fragment din scrisoarea acestuia în care mulțumește pentru onorarul trimis „cel dintâi pentru lucrări literare pe care l-am primit vreodată în viață”; raporturile cu Tisu Maioreșcu, cu George Coșbuc, St. O. Iosif și alții; sărbătorirea din 1904, când s'au împlinit 40 de ani dela întemeierea *Familiei*. Vorbesc mai mult numele, decât ceea ce se poate spune despre

ele. Sunt nume care evocă un șir întreg de lupte, suferințe și victorii pentru spirit și dreptate, înscrise în patrimoniul nostru comun, de unde nimeni și nimic nu le poate șterge.

I. B.

VERGILIU, ENEIDA, CARTEA A DOUA,
traducere în versuri de Teodor A.
Naum. București, Tip. „Cultura”, 1941.

Continuator al unei frumoase tradiții de familie, d-l T. A. Naum, prof. la univ. Clujană, este un încercat traducător, atât din autorii moderni, cât mai ales din clasicii greci și latini, făcându-i accesibili, în forme poetice românești de ținută aleasă, specialiștilor și iubitorilor de literatură în genere. O ediție epuizată a excelentei traduceri în metru modern a *Bucolicelor*, *Idilele* lui Teocrit în hexametri impecabili, precum și numeroase ode din Horațiu, în frunte cu solemnul „*Carmen Saeculare*”, și o parte din poeziile lui Catul, publicate în diferite reviste literare și de specialitate, exemplifică aceste afirmații fugare. D-l Naum stăpânește secretul de a smulge întotdeauna originalului întregul lui conținut poetic și de a-l transpune în versuri românești de egală valoare; traducerea ieșite din pana-i iscusită sunt pagini de adevărată poezie.

Iată de ce apariția cărții II a *Eneidei* în traducerea în versuri a d-lui Naum trebuie considerată ca un eveniment literar ce merită să fie subliniat. Față de traducerea în metru original a lui Coșbuc, această traducere se prezintă sub o formă nouă, cea a endecasilabului, vers cu care cititorul român este atât de familiarizat, dată fiind frecvența lui, și care și în traducerile din clasici a fost consacrat în *Odiseia* d-lui Murnu. De altfel, o împropiatare a nemuritoare epoei era necesară, după aproape 50 ani dela apariția primei ediții a traducerii lui Coșbuc. Preocuparea d-lui Naum de a înoi veșmântul românesc al *Eneidei* este mai veche: D-sa încă acum 10 ani pu-

blica în *Revista Clasică*, în endecasilabi, începutul cărții VI. Apariția, acum, a cărții celei mai cunoscute din întreaga epopee reprezintă un pas mai departe spre realizarea ei deplină.

În interpretarea textului latin și în redarea lui în românește, d-l Naum latinistul este dublat de poetul de talent și de un cunoscător al tuturor posibilităților de expresiune a nuanțelor celor mai subtile din textul original. De aceea, în timpul citirii versurilor curgătoare, scrise într-o limbă curată și inaripată, pe alocuri cu miresme arhaice, nu știi ce să admiri mai mult: priceperea cu care traducătorul a turnat textul în tipare românești sau forma elegantă și muzicalitatea ansamblului. Prezentarea ei exterioară, precum și reproducerile fotografice ale unor monumente celebre, inspirate din episoade de ale cărții, sunt o deslătare pentru ochi.

Dăm traducerea indeobște cunoscutor versuri dela începutul cărții:

*Țăcură toți, la el cu ochii ținută,
Ștatuci, din tron-i nalt, Enea tatăl
Urzi cuvântul: „Poruncești, regină,
Să-mi răscolesc cumplita mea durere,
Să spun cum Grecii au surpat puterea
Și 'mpărăția cea de plâns a Troiei
Și jalea ce-am văzut-o și la care
Am fost părtaș din greu. Dar cine oare
Dintre Dolôpi ori Mirmidoni, au cine
Dintre ostașii crudului Ulise
Și-ar stăpâni șiroaiele de lacrimi,
Când i-ai vorbi de lucruri ca aceste?
Apoi și noaptea rourată fuge
Și stelele-asfințind la somn ne 'mbie.
Dar dac' așa de mare ți-i dorința
În scurt să afli chinurile noastre
Și sbuciumul din urmă dela Troia,
Deși, când mi-amintesc, mi se 'nfioară
Și mi se dă napoi de jale gândul,
Eu voi începe.*

Nu putem încheia aceste note fără a pune în relief semnificația pe care traducătorul o dă — în prefață — acestei traduceri: „de a păstra în timpuri în care Muzele tac, legătura cu tot ceea ce

poate aminti latinitatea”. Și, în adevăr acum avem, poate, mai mult ca oricând, nevoie să ne întoarcem la izvorul limpede al latinității, spre a ne feri de besna teoriilor obscure și nebuloase ce se lasă tot mai greu pe sufletul românesc. Acesta este motivul care ne face să sperăm că nu va trece mult și d-l Naum ne va da o traducere integrală a *Eneidei*, în aceeași haină sărbătorească de claritate latină. (nl.)

DR. LUCIAN BOLOGA: GEORG KERSCHENSTEINER ȘI ACTUALITATEA IDEILOR SALE PEDAGOGICE.

Sibiu, 1941. Tip. „Cartea Românească din Cluj”. Pag. 92 + IV. Lei 50.

În literatura noastră pedagogică există mai multe aprecieri și chiar studii mai largi asupra lui Georg Kerschesteiner. Ele se nizuiesc, să ne familiarizeze cu concepția pedagogică a acestui gânditor modern și să așeze în făgaș practic cel puțin o seamă din ideile lui.

Acum, iată, d-l Dr. Lucian Bologa, un atât de temeinic cunoscător în ale Pedagogiei, ne oferă și d-sa o lucrare asupra acestui pedagog german. Modestă ca întindere, dar plină de idei limpezi și sănătoase lucrarea aceasta vine tocmai la bună vreme.

Scrisă vioi lucrarea ne poartă pas cu pas dealungul vieții de sbucium și de hărnicie a lui Georg Kerschesteiner. Dar expunerea firului biografic nu echi-valează cu o încreștere de date reci, ci se situează pe un plan mai temeinic și mai înțelegător: ea se oprește la cotiturile caracteristice din viața lui Kerschesteiner, la apreciază și le pune în acord deplin cu contribuția adusă de ele în formarea personalității distinsului gânditor și pedagog. Și, într-adevăr, concepția pedagogică a lui Kerschesteiner se întemeiază pe experiențe și evenimente trăite intim de însuși cristalizatorul ei.

Miezul lucrării zace însă în capitolul al doilea: „Concepția pedagogică a lui G. Kerschesteiner”. Fără să poposim

la amănunte, va trebui totuși să subliniem că aici interesul ni se concentrează asupra problemelor de competenție cari formează sistemul lui Kerschensteiner: Educația cetățenească, școala muncii și școala unitară.

Educația cetățenească urmează să îl plaseze pe fiecare individ, printr'o pregătire serioasă, în locul cuvenit lui. Ea însă nu trebuie confundată cu instrucția civică, nici cu educația economică sau tehnică și nici chiar cu educația socială. În ultima analiză, ea are ca obiect atenuarea egoismului, „socotit ca cel mai puternic factor al activității omenești”. El trebuie „exercitat și călît în servicii practice pentru alții” (pag. 25), ca din aceasta să răsără bucuria de a munci pentru aproapele. Cu alte cuvinte, în locul obținut prin atenuarea egoismului educația cetățenească țintește să așeze altruismul.

Mijlocul prin care se formează cetățeanul este Școala muncii. Expresia îi revine chiar lui Kerschensteiner. Dar tot el este acela care cristalizează sensul acestor cuvinte, arătând în ce constă munca pedagogică. Munca trebuie chiar să aibă o valoare pedagogică, prin aceea că e pusă „cât mai mult în slujba unei valori obiective” (pag. 28). Un accent deosebit pune Kerschensteiner pe „moralitatea muncii”. Elevul trebuie să dobândească noțiunea limpede a muncii morale „care să asigure prosperitatea comunității și prin ea a individului” (pag. 31). La aceasta se poate ajunge mai ales prin comunitățile de muncă.

Ținând seama de caracterul diferitelor școale, Kerschensteiner își întinde aprecierile sale în chip deosebit asupra fiecăreia din ele. Căci altă perspectivă găsește munca în școala primară și iarăși alta în școala de ucenici, în gimnaziu, etc.

Chemarea la viață reală a unei școli unitare este o problemă de asemenea esențială în concepția pedagogică a lui

Kerschensteiner. Prin aceasta poate fi determinată evoluția normală a tânărului. Căci aceasta asigură salturi netede dela o școală la alta și dezvoltă solidaritatea în fața chemării comune a tuturor fiilor unei Națiuni.

Cu privire la actualitatea concepției lui Kerschensteiner — care se tratează în ultimele capitole ale cărții — trebuie să reținem faptul următor: Kerschensteiner nu este apropiat de noi prin împrejurarea că s'a stins abia cu câțiva ani înainte, ci este de actualitate prin aceea că ideile lui pulsează viu și rodesc în viața școlară a zilelor noastre. Înafară de considerațiile rasiale, cari sunt caracteristice noului sistem german de educație, școala național-socialistă se razimă din destul pe concepția lui Kerschensteiner. De altfel ideile acestui pedagog rodesc și în alte țări și au prins rădăcini chiar la noi.

Pentru claritatea expunerii și cuprinsul ei plin de de interes, lucrarea d-lui Bologa merită atenție deosebită.

D. Călugăr

ION MUȘLEA, „PĂNEA PRUNCILOR” (Bălgrad 1702). Din istoria unei cărți vechi românești. — În „omagiu Profesorului Ioan Lupaș”. București 1941. P. 617—631.

Cercetările întreprinse în anii din urmă de către Biblioteca Universității din Cluj, prin directorul ei I. Mușlea, de a scoate la lumină și de a intra în posesiunea unor cărți vechi, au avut darul de a salva un număr de scrieri importante pentru istoria scrisului românesc. Una din aceste achiziții este și cartea de mai sus, pe care I. Mușlea o cercetează din punctul de vedere istoric, cu toată competența. E vorba de un catehism catolic tradus în românește cu care se inaugurează seria tipăriturilor românești din secolul XVIII în Ardeal. Poartă titlul: „Pânea Pruncilor sau învățătura credinții creștinești, strânsă în mică șumă, care o au scris în mici in-

trebăciuni și răspunsuri ungurești cinstitul Pater Boroneai Laslo, parohușul besearecii catholicești dela Belgrad. Și s'au întors in limba românească de Duma Ianăș dela Borbanți. In anii Dom[nului] 1702". Tipăritura, pusă in slujba Unirii, și importantă tocmai din această pricină, nu se distinge nici ca

execuție tipografică, nici ca limbă (impănată de cuvinte și construcții de factură ungurească) și nici ca realizare tipografică de tipăriturile dela sfârșitul veacului al XVII. După Mușlea „Pănea Pruncilor” a fost tipărită de tipograful Mihail Istvanovici.

P.

BIBLIOGRAFIA TRANSILVANIEI (V)

ANIȚEI, GHEORGHE. Naționalismul în opera poezilor George Coșbuc și Octavian Goga. Ploești, [1941]. Tip. Presa Noastră 8°

BIROU, VIRGIL. Năzuințe și realizări. Etape din viața culturală bănățeană. Timișoara, 1941. Ed. Inst. social Banat-Crișana. Tip. Cooperativa Națională. VIII, 102 p.

BOGDAN, NICOLAE. Românii în secolul al XV-lea. O reconstituire în linii largi a perioadei patriarhale a neamului, pe temeiul cronicii lui Wavrin, reprodușă aici în versiune românească, în paralelă cu textul original. București, 1941. Colecția justiniană. M. O. Impr. Naț. VII, 238 p., 3 tab.

DOUĂZECI de ani de activitate românească în Clinica medicală I din Cluj. 1919-1940. Sibiu, 1941. Tip. „Cartea Românească din Cluj”. 2 f., 312 p., 1 f., 1 tab.

HOREDȚ, K. Eine lateinische Inschrift des 4. Jahrhunderts aus Siebenbürgen. Extras din „Anuarul Inst. de Studii Clasice al Universității din Cluj-Sibiu, IV. Sibiu, 1941. Tip. „Cartea Românească”. 8° 8 p., 1 planșe.

LUPAȘ, IOAN. La Transilvania. Nel quadro geografico e nel ritmo storico romeno. București, 1941. Ed. „Bucovina” I. E. Torouțiu. 111 p.

LUPAȘ, IOAN. Românii dela Miazănoapte. Conferință la Radio-București.

Sibiu, 1941. Tipografia „Dacia Traiană” 8° 10 p.

MIHĂESCU, ION. Originea limbii române. Cu o sinteză a mărturiilor și cercetărilor privitoare la continuitatea noastră în Dacia. Craiova, 1941. Tip. „Spe-ranța” 256 p., 1 f.

MIHĂILESCU, VINTILĂ. Frontul car-patic apusean. Craiova, 1941. „Ramuri”. 8 pag.

OPRESCU, G. Carol Popp de Szath-mary desinator. (Analele Academiei Române. Memoriile S. Literare Seria III, Tomul X, Mem. 3). București, 1941. M. O. și Impr. Statului. 8° 12 p., 12 planșe.

RADU, ANDREI. Din țara lui Dragoș... Schițe. București, 1941. Tip. „Eminescu”. 115 p., 2 f.

SARGETIA. Buletinul Muzeului jude-țului Hunedoara (Acta Musei Regionalis Devensis). Publicat de Octavian Floca. II. Deva, 1941. Impr. Județului Hunedoara. 4° 3 f., 164 p.

SPEK, RUDOLF. Muzeul Brukenthal-Sibiu. Ghidul pinacotecei. Ediția V-a. Sibiu, 1941. Editura Muzeului. Tip. „Friderikus”. 8° 34 p.

VÂLSAN, G. Siebenbürgen im ein-heitlichen Rahmen des rumänischen Staates und Bodens. Bukarest, 1941. Die Dacia—Bücher. M. O. Impr. Naț. 53 p. 1 tab.

TRANSILVANIA

ORGAN AL ASTREI

Anul 72

NOEMVRIE

Nr. 9 — 1941

CUPRINSUL:

<i>Alex. Lapedatu,</i>	Dacia lui Mihai Viteazul
<i>Gheorghe I. Brătianu,</i>	România lui Ferdinand I
<i>Sabin Opreanu,</i>	Valea Murășului, principală linie de comunicații și axă politică a Transilvaniei
<i>Dr. Nic. Terchilă,</i>	La centenarul lui Herbart
<i>Coriolan Petranu,</i>	Conservarea, restaurarea bisericilor de lemn și edificarea bisericilor noi în jud. Hunedoara
<i>Nicolae Albu,</i>	Un dascăl Ardelean uitat: Moise Panga
<i>Traian Marcu,</i>	Învățământul românesc în Republica Moldovenească

CRONICI:

<i>Emanoil Bucuța,</i>	Ion Costescu și muzica noastră corală
<i>Radu Stanca,</i>	Mihai Beniuc: Cântece noi
<i>Marius Moga,</i>	Muzeul județului Hunedoara din Deva
<i>Ilie Rusmir,</i>	Contribuții la plămada patriotismului ostășesc

INSEMĂRI:

Ion Breazu, Întoarcerea în patrie. — *Nicolae Buta*. — *Virgil Șortan*. — *Pr. Ioan Georgescu*, Iosif Vulcan, la un veac dela nașterea lui. — *nl*, Vergiliu, Eneida, cartea a doua, trad. de T. A. Naum. — *D. Călugăr*, *Dr. Lucian Bologa*: Georg Kerschensteiner și actualitatea ideilor sașe pedagogice. — *P. Ion Mușlea*, „Pânea Pruncilor“.

BIBLIOGRAFIA TRANSILVANIEI (V)